

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ В ЛІСОВОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

LEGAL FRAMEWORK OF BIODIVERSITY PROTECTION IN FOREST SECTOR OF UKRAINE: ANALYSIS AND PROSPECTS

Scire leges non hoc est verba
earum scire, sed vim ac
potestatem

Знання законів не в тому, щоб
знати їхні слова, а щоб
розуміти зміст

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
WORLD WIDE FUND FOR NATURE (WWF)
INSTITUTE OF ECOLOGY OF THE CARPATHIANS NAS OF UKRAINE
STATE MUSEUM OF NATURAL HISTORY NAS OF UKRAINE

G. Bondaruk, A. Kagalo, L. Protsenko, A. Artov, B. Prots

**LEGAL FRAMEWORK OF BIODIVERSITY PROTECTION
IN FOREST SECTOR OF UKRAINE:
ANALYSIS AND PROSPECTS**

This book was supported by the Society for Investments and Development DEG “Support Responsible Forest Management for a Sustainable Development in the Ukrainian Carpathians”(2012-2015) and the company IKEA “Support Responsible Forest Management for a Sustainable Development in the Danube-Carpathian Ecoregion” (2011-2017).

The content development of this book was supported by ENPI FLEG II Program (www.enpi-fleg.org) in Ukraine.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ВСЕСВІТНІЙ ФОНД ПРИРОДИ WWF
ІНСТИТУТ ЕКОЛОГІЇ КАРПАТ НАН УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

Г.В. Бондарук, О.О. Кагало, Л.Д. Проценко, А.М. Артов, Б.Г. Проць

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ
БІОРІЗНОМАНІТТЯ В ЛІСОВОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ:
АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Підготовка цієї книги підтримана Товариством інвестицій та розвитку DEG у рамках проекту “Підтримка відповідального управління лісовим господарством для сталого розвитку в Українських Карпатах” (2012-2015) та компанією ІКЕА “Підтримка відповідального управління лісовими ресурсами у Дунайсько-Карпатському екорегіоні” (2011-2017).

Зміст цієї книги підтриманий Програмою ENPI FLEG II (www.enpi-fleg.org) в Україні.

Бондарук Г.В., Кагало О.О., Проценко Л.Д., Артов А.М., Проць Б.Г. Нормативно-правове забезпечення збереження біорізноманіття в лісовому секторі України: Аналіз та перспективи розвитку. – Львів, 2013. – 266 с.

ISBN 978-966-02-6896-8

Публікація присвячена аналізу лісового законодавства України та практики управління лісовим сектором в аспекті збереження біорізноманіття та природних екосистем і розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавства, нормативних актів та їх практичного застосування. У публікації проаналізовані міжнародні вимоги та рекомендації відносно збереження біорізноманіття загалом та лісового біорізноманіття, включаючи вимоги ратифікованих Україною міжнародних конвенцій, резолюцій Міністерських конференцій із захисту лісів у Європі, критеріїв та індикаторів сталого ведення лісового господарства, загальноєвропейських практичних рекомендацій щодо сталого ведення лісового господарства. Вимоги міжнародних конвенцій проаналізовані з точки зору їх відображення у законодавстві України. Наведений опис нових концептуальних засад природоохоронної справи й сучасних форм територіальної охорони природи, що сформовані та використовуються у Європі, проаналізовано стан природоохоронної справи та законодавства України в аспекті їх відповідності сучасним концептуальним засадам та законодавчим актам ЄС. Надані рекомендації щодо вдосконалення природоохоронного законодавства та окремих законів, а також їх адаптації до законодавства ЄС. У Глосарії наприкінці цієї роботи наведені основні терміни, визначення та поняття, у т.ч. відсутні в законодавчих актах України, із посиланням на джерела.

Для експертів і керівників лісової галузі, охорони природи, а також для біологів, екологів, студентів відповідних спеціальностей, працівників державних органів та активістів громадського сектору.

The publication is dedicated to the analysis of forest legislation of Ukraine and practice of forest sector management in aspects of biodiversity and natural ecosystems protection and the development of proposals to improve legislation, regulations and their practical implementation. This publication analyzes the international requirements and recommendations with respect to biodiversity protection in general and forest biodiversity, including the requirements of international conventions ratified by Ukraine, resolutions of the Ministerial Conferences on the Protection of Forests in Europe, criteria and indicators for sustainable forest management, European practical recommendations for sustainable forest management. The requirements of International Conventions are analyzed in terms of their reflection in the legislation of Ukraine. The description of new conceptual framework of environmental protection and contemporary forms of territorial protection of nature, formed and used in Europe is provided. The contemporary state of nature protection legislation of Ukraine in terms of its compliance to current conceptual framework and the legislative acts of the EU is analyzed. The recommendations for improving the environmental legislation and specific laws and their harmonization with the EU legislation are provided. The basic terms, definitions and concepts, including the ones absent in the legislation of Ukraine with reference to the source are presented in the glossary.

It is intended for experts and management staff in forestry, nature protection as well as for biologists, ecologists, students of relevant subjects, national authorities and public sector activists.

Укладання й загальна редакція: Г.В. Бондарук, О.О. Кагало

Рецензенти:

В.П. Пастернак, провідний науковий співробітник лабораторії моніторингу і сертифікації лісів УкрНДІЛГА, доктор с.-г. наук, доцент; **Д.В. Скрильніков**, адвокат, голова ГО “Бюро екологічних розслідувань”; **М.В. Чернявський**, доцент кафедри екології Національного лісотехнічного університету України, кандидат с.-г. наук, старший науковий співробітник

Рекомендовано до друку:

Вченою радою Інституту екології Карпат НАН України,
протокол № 6 від 13.06.2013 р.

© Г.В. Бондарук, О.О. Кагало, Л.Д. Проценко, А.М. Артов, Б.Г. Проць, 2013

© World Wide Fund For Nature, WWF, 2013

© Інститут екології Карпат НАН України, 2013

ISBN 978-966-02-6896-8

© Проект ФЛЕГ, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	15
1. ПЕРЕДУМОВИ ДОЦІЛЬНОСТІ АДАПТАЦІЇ ПРИРОДО-ОХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОСОЮЗУ (<i>О.О. Кагало; А.М. Артов, Л.Д. Проценко, Г.В. Бондарук, Б.Г. Проць</i>)	19
2. ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА (<i>Л.Д. Проценко; Г.В. Бондарук, О.О. Кагало, А.М. Артов</i>)	25
2.1. Конвенція з охорони біологічного різноманіття, як основа для збереження біорізноманіття лісів в Україні.....	31
2.2. Міжнародні документи, що визначають стратегію реалізації завдань Бернської конвенції.....	41
2.2.1. “Стратегічний План для Біорізноманіття 2011-2020, включаючи Завдання (цілі) щодо Біорізноманіття, прийняті в Айчі”	41
2.2.2. Стратегія ЄС щодо біорізноманіття до 2020 року	41
2.2.3. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття	45
2.2.4. Програма робіт щодо природно-заповідних територій Конвенції про біологічне різноманіття	45
2.2.5. Лісовий Форум Організації Об’єднаних Націй.....	46
2.2.6. Нова лісова стратегія ЄС: для лісів і лісового сектора.....	46
2.3. Зобов’язання України, що походять з рішень Міністерських конференцій щодо захисту лісів у Європі й стосуються збереження біорізноманіття.....	48
2.3.1. Критерії та індикатори сталого ведення лісового господарства	51
2.3.2. Виконання Україною вимог критерію 4 (Підтримання, збереження та підвищення рівня біорізноманіття в лісових екосистемах).....	52
2.4. Аналіз нормативно-законодавчого забезпечення виконання вимог загальноєвропейських практичних рекомендацій зі сталого ведення лісового господарства (додаток 2 до резолюції L2) щодо збереження біорізноманіття	56

2.4.1. Рекомендації щодо планування ведення лісового господарства	56
2.4.2. Рекомендації щодо практики ведення лісового господарства	56
3. ЧИННІ В УКРАЇНІ ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ НА ЗЕМЛЯХ ЛІСОВОГО ФОНДУ (Г.В. Бондарук; Л.Д. Проценко, О.О. Кагало, А.М. Артов)	63
3.1. Нормативно-правові акти України, що мають відношення до біорізноманіття в лісах	66
3.1.1. Лісовий кодекс України	73
3.1.2. Нормативно-законодавче забезпечення збереження біорізноманіття під час планування лісогосподарської діяльності	75
3.1.3. Нормативно-законодавче забезпечення збереження біорізноманіття під час ведення лісового господарства	78
3.2. Лісова сертифікація та аналіз нормативно-правових актів України, що забезпечують збереження біорізноманіття під час сталого ведення лісового господарства	80
3.2.1. Лісова сертифікація	80
3.2.2. Аналіз нормативно-правових актів України, що забезпечують збереження біорізноманіття за сталого ведення лісового господарства	82
4. ДОСВІД, ПРАКТИКА Й ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ НА ЗЕМЛЯХ ЛІСОВОГО ФОНДУ (Л.Д. Проценко; О.О. Кагало, А.М. Артов, Г.В. Бондарук)	85
4.1. Законодавча база для створення екомережі в Україні	85
4.2. Екологічна мережа та її структурні елементи	86
4.3. Стан створення екомережі в Україні	86
4.4. Стан та аналіз площі мережі об'єктів ПЗФ, як потенційних ключових територій екомережі в лісах і на лісовкритих площах	88
4.5. Роль і значення лісів для збереження біорізноманіття в Україні	89
4.6. Проблемні питання щодо створення екомережі в Україні	90
4.7. Аналіз прогалин та законодавчі пропозиції щодо підсилення природоохоронної ролі екомережі	91
4.7.1. Наявні природоохоронні обмеження в екомережі України	91

4.7.2. Надання особливого правового статусу структурним елементам екомережі	93
4.7.3. Менеджмент екомережі	98
4.8. Аналіз практичного досвіду та проблем створення екомережі на землях лісогосподарського призначення	100
4.9. Законодавчі проблеми щодо створення екомереж та менеджменту в екомережах на землях лісогосподарського призначення	105
4.10. Збереження біорізноманіття в лісах на територіях та об'єктах ПЗФ	107
4.11. Збереження біорізноманіття в лісах у межах і поза межами територій та об'єктів ПЗФ	107
5. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОЦІЛЬНИХ ЗМІН І ПОПРАВОК ДО ЧИННИХ ЗАКОНІВ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ БІОРИЗНОМАНІТТЯ (О.О. Кагало; Л.Д. Проценко, Г.В. Бондарук, А.М. Артов, Б.Г. Проць)	119
5.1. Аналіз відповідності базових законодавчих актів України європейському природоохоронному законодавству в контексті концептуальних положень	119
5.2. Закон України “Про Червону книгу України”	123
5.2.1. Пропозиції щодо впровадження категоризації раритетних видів, рекомендованої МСОП та відповідних критеріїв оцінки їхнього статусу	123
5.2.2. Пропозиції щодо впровадження в правове поле України положень оселищної концепції збереження біорізноманіття	132
5.2.3. Впровадження практики застосування категоризації МСОП для оцінки соціологічного статусу типів оселищ	142
5.3. Закон України “Про природно-заповідний фонд України”	147
5.4. Про доцільність прийняття Закону України “Про охорону типів природних оселищ як основу збереження природної флори й фауни”	158
5.5. Закони України “Про екологічну мережу України” та “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”	159
5.6. “Положення про Зелену книгу України”	162

5.7. Закони України “Про рослинний світ” та “Про тваринний світ”	163
5.8. Положення про Державне агентство лісових ресурсів України (ДАЛРУ) та збереження біорізноманіття в лісах і стале лісове-господарство	164
5.9. Узгодження Положення про державну лісову охорону із завданнями щодо охорони біорізноманіття	168
5.10. Управління природними ресурсами і, зокрема, біорізноманіттям, у лісах України	170
5.11. Охорона земель водного фонду в лісах і водного біорізноманіття	170
5.12. Проекти організації території національних природних парків, природних і біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків	172
5.13. Проект організації розвитку лісового господарства та доцільні зміни до “Інструкції з впорядкування лісового фонду України”	175
5.14. Менеджмент-плани об’єктів ПЗФ та Рамсарських угідь	178
5.15. Пропозиції щодо змін до “Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”	180
5.16. Пропозиції щодо змін до правил рубок з метою збереження біорізноманіття під час сталого ведення лісового господарства	182
6. ДОЦІЛЬНІСТЬ І МОЖЛИВІ ШЛЯХИ АПРОКСИМАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ОСЕЛИЩНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРИЗНОМАНІТНОСТІ ДО УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА (Б.Г. Проць, О.О. Кагало)	185
6.1. Актуальність і доцільність впровадження оселищних засад збереження біорізноманіття до природоохоронного законодавства України	185
6.2. Директива 92/43/ЄС як приклад ефективної практичної реалізації положень Бернської конвенції	192
6.3. Директива про охорону диких видів птахів як складова практичної реалізації оселищного підходу до збереження біорізноманіття	196
6.4. Зв’язок між мережею Natura 2000, Смарагдовою мережею та екологічною мережею	198
6.5. Стан відповідності законодавства України щодо реалізації завдань Директиви ЄС	201

7. ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ <i>(А.М. Артов; Г.В. Бондарук, О.О. Кагало, Л.Д. Проценко)</i>	203
7.1. Концепція екосистемних послуг (ЕП) та механізм “платежів за екосистемні послуги” (ПЕП)	203
7.2. Практичне застосування механізму ПЕП: приклади	205
7.2.1. Плата за збереження лісів	205
7.2.2. Плата за збереження біорізноманіття.....	206
7.3. Можливості застосування механізмів ПЕП в Україні	206
7.4. Законодавство та використання механізмів ПЕП в лісовому секторі.....	208
РЕЗЮМЕ УКРАЇНСЬКОЮ	211
РЕЗЮМЕ АНГЛІЙСЬКОЮ	217
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ.....	223
ГЛОСАРІЙ.....	227
Додаток 1. Міжнародні документи та нормативно-правові акти українського законодавства щодо біорізноманіття в лісах і на природоохоронних територіях	237
Додаток 2. Пропозиції змін до розділу 8.3. “Впорядкування лісів природно-заповідного фонду” “Інструкції з впорядкування лісового фонду України”	243
Додаток 3. Пропозиції щодо змін до Постанови КМУ від 16.05.2007 № 733 “Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”	248
Додаток 4. Пропозиції щодо змін до “Методичних рекомендацій щодо режиму збереження лісових екосистем на територіях природно-заповідного фонду України різних категорій”	261

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	15
1. BACKGROUND FOR THE FEASIBILITY OF ADAPTATION OF UKRAINIAN NATURE LEGISLATION TO THE EU LEGISLATION (<i>A.A. Kagalo; A.M. Artov, L.D. Protsenko, H.V. Bondaruk, B.H. Prots</i>).....	19
2. BIODIVERSITY PROTECTION AS AN INTEGRAL PART OF NATURE LEGISLATION (<i>L.D. Protsenko; H.V. Bondaruk, A.A. Kagalo, A.M. Artov</i>).....	25
2.1. Convention on Biological Diversity as the basis for protection of forests biodiversity in Ukraine.....	31
2.2. International documents that define the objectives of the strategy of the Berne Convention	41
2.2.1. Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020, including Aichi Biodiversity Targets (CBD)	41
2.2.2. EU strategy for biodiversity till 2020	41
2.2.3. European Strategy for Biological and Landscape Diversity.....	45
2.2.4. The work program on protected areas of the Convention on Biological Diversity.....	45
2.2.5. Forest Forum of the United Nations	46
2.2.6. New EU Forest Strategy for forests and forest industry	46
2.3. Ukraine’s commitments originating from the decisions of the Ministerial conferences on the protection of forests in Europe and related to biodiversity protection	48
2.3.1. Criteria and indicators of sustainable forest management	51
2.3.2. Implementation of criteria 4 by Ukraine “Maintenance, protection and improvement of biodiversity level in forest ecosystems”	52
2.4. Analysis of regulatory and legislative compliance with common European practice guidelines on sustainable forest management (Appendix 2 to Resolution L2) related to biodiversity protection.....	56

2.4.1. Guidelines on forestry management planning	56
2.4.2. Guidelines on forestry practices.....	56
3. LEGISLATIVE AND REGULATORY DOCUMENTS APPLICABLE IN UKRAINE, WHICH SUPPORTING BIODIVERSITY PROTECTION IN FOREST AREAS (<i>H.V. Bondaruk; L.D. Protsenko, A.A. Kagalo, A.M. Artov</i>).....	63
3.1. Regulatory legal acts of Ukraine related to biodiversity protection in forests.....	66
3.1.1. Forest Code of Ukraine.....	73
3.1.2. Regulatory and legislative support for biodiversity conservation at the level of forest management planning.....	75
3.1.3. Regulatory and legislative support for biodiversity conservation at the level of forest management.....	78
3.2. Forest certification and analysis of legal acts of Ukraine that ensure the preservation of biodiversity in the sustainable forest management.....	80
3.2.1. Forest certification	80
3.2.2. Analysis of regulatory legal acts of Ukraine that ensure biodiversity protection within frame of sustainable forest management	82
4. EXPERIENCE, PRACTICE AND ISSUES OF ECOLOGICAL NETWORK DEVELOPMENT ON FOREST LANDS (<i>L.D. Protsenko; A.A. Kagalo, A.M. Artov, H.V. Bondaruk</i>).....	85
4.1. Legislative framework for development of ecological network in Ukraine.....	85
4.2. Econetwork and structural elements of ecological network	86
4.3. Stage of ecological network development in Ukraine	86
4.4. Condition and analysis of protected areas as potential key areas of ecological network in the forests and wooded areas.....	88
4.5. Role and importance of forests for biodiversity protection in Ukraine	89
4.6. Challenging issues of ecological network development in Ukraine.....	90
4.7. Gaps analysis and legislative proposals to strengthen the protection role of ecological network.....	91
4.7.1. Present nature protection limitations in ecological network of Ukraine.....	91

4.7.2. Providing special legal status to the structural elements of ecological network	93
4.7.3. Ecological network management	98
4.8. Analysis of practical experience and problems of econetwork development on the forestry purpose lands	100
4.9. Legal problems in development and management of ecological networks on the forestry purpose lands	105
4.10. Biodiversity protection in forests located within protected areas	107
4.11. Biodiversity protection in forests inside and outside of protected areas	107
5. CONCEPTUAL ANALYSIS OF FEASIBLE CHANGES AND AMENDMENTS TO EXISTING LAWS OF UKRAINE AND OTHER LEGAL REGULATIONS IN THE FIELD OF BIODIVERSITY PROTECTION (A.A. Kagalo; L.D. Protsenko, H.V. Bondaruk, A.M. Artov, B.H. Prots)	119
5.1. Relevance analysis of basic legislative acts of Ukraine to EU Nature legislation in the context of conceptual positions	119
5.2 Law of Ukraine “On the Red Data Book of Ukraine”	123
5.2.1. Proposals for the introduction of Red List species categorization recommended by IUCN and the relevant criteria for evaluating their status	123
5.2.2. Proposals for the implementation of the provisions of the habitat concept of biodiversity protection into the legal framework of Ukraine	132
5.2.3. Introduction of the practice of the use of IUCN categories for evaluation of conservation status for habitat types	142
5.3. The Law of Ukraine “On the Nature Reserve Fund of Ukraine”	147
5.4. On the feasibility of the Law of Ukraine “On Conservation of Natural Habitat Types as the Basis for the Protection of Native Flora and Fauna”	158
5.5. Laws of Ukraine “On Ecological Network of Ukraine» and “On National Program for National Ecological Network Development in Ukraine for 2000-2015”	159
5.6. “Regulation on the Green Data Book of Ukraine”	162

5.7. Laws of Ukraine “On Flora” and “On Fauna”	163
5.8. Regulation on State Agency for Forest Resources of Ukraine (SAFRU) and biodiversity protection in forests and sustainable forestry.....	164
5.9. Harmonization of Regulation on State Forest Protection Service with tasks on biodiversity protection	168
5.10. Natural resources management and in particular biodiversity manage- ment in the forests of Ukraine.....	170
5.11. Protection of water fund lands in forests and protection of water biodiversity	170
5.12. Projects on management areas development of the national nature parks, nature and biosphere reserves, regional landscape parks.....	172
5.13. Project on development of forestry industry and making changes to “Instructions for arrangement of Ukraine forest fund”	175
5.14. Management plans for protected areas and Ramsar Sites.....	178
5.15. Proposals for changes to the “Procedure for forests categorization and allocation of specially protected forest areas”	180
5.16. Proposals for amendments to the logging rules to protect biodiversity during sustainable forest management.....	182
 6. FEASIBILITY AND POSSIBLE WAYS FOR APPROXIMATION OF HABITAT CONCEPT PRINCIPLES ON BIODIVERSITY PROTECTION TO UKRAINIAN LEGISLATION (B.H. Prots, A.A. Kagalo).....	 185
6.1. Relevance and feasibility of implementation of the habitat concept of biodiversity protection in Nature Legislation of Ukraine	185
6.2. Council Directive 92/43/EEC as an example of effective practical implementation of the Berne Convention provisions	192
6.3. Birds Directive as an integral part of practical implementation of the habitat concept of biodiversity protection.....	196
6.4. Link between the Natura 2000, Emerald Network and ecological networks.....	198
6.5. State of the Ukrainian legislation conformity to implementation of the EU Directive tasks	201

7. ECONOMIC PRINCIPLES OF BIODIVERSITY PROTECTION (<i>A.M. Artov; H.V. Bondaruk, A.A. Kagalo, L.D. Protsenko</i>).....	203
7.1. The concept of Ecosystem Services (ES) and the mechanism of “Payment for Ecosystem Services” (PES).....	203
7.2. Practical application of PES mechanisms: case studies.....	205
7.2.1. Forest protection fee	205
7.2.2. Biodiversity protection fee.....	206
7.3. Possibilities of PES mechanisms use in Ukraine.....	206
7.4. Legislation and use of PES mechanisms in the forest sector.....	208
SUMMARY IN UKRAINIAN	211
SUMMARY IN ENGLISH.....	217
REFERENCES	223
GLOSSARY.....	227
Appendix 1. International documents and regulations of Ukrainian legisla- tion on biodiversity protection in forests and protected areas	237
Appendix 2. Proposals for amendments to the section 8.3. “Arrangement of nature reserve fund forests” in “Instructions for arrangement of Forest Fund of Ukraine”	243
Appendix 3. Proposals for amendments to the CMU Regulations dated 16.05.2007 No.733 “Procedure for categorising forests and the allocation of specially protected forest areas”	248
Appendix 4. Proposals for amendments to the “Methodological guidelines on protection regime of forest ecosystems of Ukrainian Nature Reserve Fund areas of different categories”	261

ПЕРЕДМОВА

Ця публікація підготована як результат виконання однієї зі складових Програми ENPI FLEG II (“The Forest Law Enforcement and Governance European Neighbourhood and Partnership Instrument East Countries Program” (www.enpi-fleg.org)) в Україні “Аналіз природоохоронного законодавства в лісовому секторі України та розробка пропозицій з його вдосконалення”. Основною метою цієї роботи був аналіз лісового законодавства України та практики управління лісовим сектором в аспекті збереження біорізноманіття та природних екосистем і розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства, нормативних актів та їх практичного застосування. Разом з тим, зважаючи на те, що збереження біорізноманіття в лісах є лише складовою загальної природоохоронної політики й діяльності країни, а його правові засади зумовлені природоохоронною правовою базою, чинною на загальнодержавному рівні, аналіз неминує торкнутися всіх аспектів правового забезпечення природоохоронної політики, зокрема, комплексу базових законодавчих актів, що визначають базові принципи збереження біорізноманіття в Україні.

Вважається, що через відсутність адекватної нормативно-правової бази, механізмів реалізації й контролю за збереженням біорізноманіття, цінне біорізноманіття (види рослин, тварин і грибів, що включені до Червоної книги України, міжнародних конвенцій, а також рослинні угруповання, що включені до Зеленої книги України) не забезпечене належною охороною на всіх землях лісгосподарського призначення.

Крім того, можна констатувати практичну відсутність нормативно-правових механізмів реалізації статті 9 Конституції України щодо виконання міжнародних зобов’язань України, які випливають з ратифікованих Конвенцій, як складової національного законодавства (наприклад, Бернської конвенції тощо).

Природоохоронне законодавство має на меті забезпечувати збереження біорізноманіття загалом, включаючи лісове біорізноманіття. У праці наведений опис нових концептуальних засад природоохоронної справи й сучасних форм територіальної охорони природи, що сформовані та використовуються у Європі. Проаналізований стан природоохоронної справи та законодавства України з точки зору їх відповідності сучасним концептуальним засадам та законодавчим актам Європейського Союзу. Надані рекомендації щодо вдосконалення природоохоронного законодавства та окремих законів, а також їх адаптації до законодавства ЄС.

Збереження лісового біорізноманіття є дуже широким поняттям, яке відображено в багатьох міжнародних документах. Тому, у публікації проаналізовані міжнародні вимоги та рекомендації стосовно збереження біорізноманіття загалом, та лісового біорізноманіття, включаючи вимоги ратифікованих Україною міжнародних конвенцій, резолюцій Міністерських конференцій із захисту лісів у Європі, критеріїв та індикаторів сталого ведення лісового господарства, загальноєвропейських практичних

рекомендацій щодо сталого ведення лісового господарства. Вимоги міжнародних конвенцій проаналізовані з точки зору їх відображення в законодавстві України. Рішення сторін Конвенції з охорони біологічного різноманіття і рекомендації щодо сталого ведення лісового господарства проаналізовані з точки зору відображення їх в Лісовому кодексі України, у нормативних актах лісової галузі та на рівні практичного застосування.

Проаналізована законодавчо-нормативна база ведення лісового господарства стосовно гарантування забезпечення збереження біорізноманіття. Надані рекомендації як щодо удосконалення законодавчо-нормативної бази, так і її окремих документів.

Однією з основних сучасних форм територіальної охорони природи, яка поєднує території з різними рівнями біорізноманіття та охорони є екомережа. У цій роботі проаналізовані практичні питання та проблеми формування екологічної мережі на землях лісового фонду в Україні та надані рекомендації щодо вдосконалення законодавчо-нормативної бази.

Оскільки низка термінів і понять, пов'язаних зі збереженням біорізноманіття, відсутні в законодавчих актах України і представлені лише в міжнародних документах, у Глосарії наприкінці цієї роботи наведені основні терміни, визначення та поняття із посиланням на джерела.

Концепція “особливо цінних для збереження лісів” (High Conservation Value Forests (HCVF)) широко використовується на міжнародному рівні як один з інструментів сертифікації лісів. У публікації надані пропозиції щодо інтеграції цієї концепції, як інструмента збереження біорізноманіття, у нормативний документ лісового сектора – “Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”, затверджений Постановою КМУ № 733 від 16 травня 2007 р.

“Екосистемні послуги” є однією із сучасних міжнародних еколого-економічних природоохоронних концепцій, впровадження якої в практику дозволяє залучати додаткові кошти для підтримання екосистем не підвищуючи при цьому рівень їх “фізичної” експлуатації. У цій роботі наведено аналіз можливостей використання цієї концепції у лісовому секторі України в рамках чинної законодавчо-нормативної бази.

Ця публікація не охоплює законодавчо-нормативну базу мисливського господарства, стандарти лісової сертифікації (яка є добровільною), у тому числі й вимоги до особливо цінних для збереження лісів 5-ої та 6-ої категорій.

Упродовж виконання робіт за названим вище проектом протягом 2012-2013 рр. в організаційно-адміністративному та правовому полі відбулися деякі зміни. У результаті прийняття 16.10.2013 р. Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні” та введення його в дію в 2013 році, відбулися істотні зміни в організації адміністративного регулювання природоохоронної галузі. Зокрема, були ліквідовані обласні Управління охорони навколишнього природного середовища, які виконували функцію органів Мінприроди на місцях, була, фактично, зруйнована (й досі не відновлена) дозвільна система, яка регулювала нормування використання ресурсів біорізноманіття тощо.

Автори, спираючись на багаторічний досвід природоохоронної діяльності, зокрема й в лісовій галузі, глибоко переконані в хибності й необґрунтованості деяких положень і змін, запроваджених цитованим вище Законом. Без сумніву, реалії природоохоронної та господарської діяльності, а також подальший процес інтеграції України в європейський правовий та економічний простір спричинять необхідність перегляду низки запроваджених цим законом положень і змін. Тому, автори не вважали за доцільне вносити зміни в проведений ними аналіз і залишили в ньому пропозиції щодо функціонування “органів Мінприроди на місцях”, оскільки вважають, що охорона природи, у широкому розумінні, належить до одного з пріоритетів національної безпеки й контроль за реалізацією її нормативних засад не може бути делегований обласним державним адміністраціям, а повинен бути централізованим, як це було за наявності обласних Управлінь охорони навколишнього природного середовища, за аналогією з Управліннями Служби безпеки України в областях.

Авторами цього аналізу є:

Бондарук Георгій Володимирович, к.б.н., с.н.с., п.н.с. лабораторії моніторингу та сертифікації лісів Українського НДІ лісового господарства та агролісомеліорації ДАЛР і НАН України;

Кагало Олександр Олександрович, к.б.н., с.н.с., завідувач відділу охорони природних екосистем Інституту екології Карпат НАН України;

Проценко Леонід Данилович, к.т.н., директор Благодійної організації Інтерекоцентр;

Артов Андрій Михайлович, голова Центру екологічного здоров’я, заст. голови Кримської республіканської асоціації “Екологія та світ”;

Проць Богдан Григорович, к.б.н., с.н.с., координатор проектів Всесвітнього фонду природи WWF в Україні та завідувач лабораторії Державного природознавчого музею НАН України.

Під час підготовки аналізу автори активно консультувалися з різних питань з широким колом фахівців: юристів, біологів, лісівників, соціологів, економістів, державних службовців різних рівнів, працівників природоохоронних установ, представників природоохоронних громадських організацій тощо, яким щиро вдячні.

Робота над проектом відбувалася таким чином. Один із авторів, на підставі аналізу відповідних документів готував базовий варіант аналітичних матеріалів (у змісті при назвах розділів основний автор-модератор стоїть на першому місці). Після цього, учасники вивчали аналітичні матеріали й пропозиції основного автора та обговорювали їх. За результатами дискусії формувалася остаточний варіант бачення проблеми й формувалися пропозиції. Відповідно, усі автори беруть на себе відповідальність за сформульовані пропозиції та концептуальні положення. Звичайно, процес розвитку та вдосконалення законодавства є складним і довготривалим. В Україні на сьогодні напрацьований значний доробок у правовій сфері. Тому, у роботі не вдалося уникнути певних суперечностей, що знайшло відображення в аналітичних пропозиціях

(наприклад, щодо вдосконалення правового забезпечення функціонування екомережі – розділи 4. та 5.; впровадження в правове поле України положень оселищної концепції збереження біорізноманіття – підрозділи 5.2. та 5.4. тощо). Автори схильні розглядати ці суперечності як певні можливі варіанти подальшого розвитку законодавства та шляхів його вдосконалення.

Перелік основних міжнародних, європейських і національних документів і нормативно-правових актів, які були проаналізовані під час підготовки цієї роботи, наведений у Додатку 1. *Міжнародні документи та нормативно-правові акти українського законодавства щодо біорізноманіття в лісах і на природоохоронних територіях.*

Автори будуть вдячні за творчу дискусію щодо висловлених у цій публікації пропозицій і запрошують потенційних опонентів звертатися за адресами: kagalo@mail.lviv.ua, bondaruk_georgiy@list.ru або bohdan.prots@gmail.com

1. ПЕРЕДУМОВИ ДОЦІЛЬНОСТІ АДАПТАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОСОЮЗУ

Усвідомлення науковою та політичною громадськістю Європи необхідності розробки й реалізації нових підходів до збереження природного середовища, біотичної та ландшафтної різноманітності як взаємопов'язаних невідмінних складових середовища існування людини й запоруки подальшого розвитку суспільства, зумовило формування низки нових підходів до вирішення організаційних завдань охорони природи й осмислення їх наукового підґрунтя під новим кутом зору.

Цей процес зумовив формування принципово нових концептуальних засад охорони біотичного й ландшафтного різноманіття, що знайшло відображення в законодавстві європейських країн і було узагальнено в законодавчих актах Європейського союзу й світової спільноти загалом. Посеред них є низка нових підходів до функціональної й територіальної охорони природи, зокрема:

1. Природоохоронна концепція збереження біотичного й ландшафтного різноманіття як взаємозумовлених і взаємопов'язаних складових різноманіття природи.

2. Реалізація популяційного підходу до аналізу охоронного статусу природних видів тваринного й рослинного світу з метою оцінки загроз їх існуванню.

3. Впровадження науково обґрунтованого й вираженого моніторингу й менеджменту біорізноманіття на природоохоронних територіях і на територіях, тою чи іншою мірою залучених до господарського використання, як дієвого механізму його збереження.

4. Урахування та поєднання у природоохоронній практиці двох діаметрально протилежних аспектів: природоохоронного та соціального.

5. Визначення, що перспективи збереження видового й ценотичного різноманіття біоти тісно пов'язані зі збереженням певних типів природних або напівприродних оселищ (habitats).

Як наслідок, сформувалися й набули законодавчого закріплення, поряд з традиційною системою створення природоохоронних територій та об'єктів, нові форми територіальної охорони природи, зокрема:

1. Концепція екомережі, як системи природних, напівприродних і, навіть, антропогенно трансформованих і техногенних територій, які забезпечують поєднання залишків природних екосистем, які збереглися на відносно мало порушених територіях в єдину функціональну систему за допомогою сполучних територій – екокоридорів.

2. Реалізація заходів щодо формування системи природних і напівприродних територій, природні комплекси яких відіграють ключове значення для виживання

найважливіших складових біорізноманіття Європи на видовому та екосистемному рівнях – Natura-2000 та Emerald Network (Смарагдова мережа).

3. Закріплення на законодавчому рівні комплексного підходу до збереження біотичного й ландшафтного різноманіття, що знайшло вираження в оселищній (habitat's, biotop's) концепції територіальної охорони.

4. Розробка й запровадження на законодавчому рівні системи моніторингу біорізноманіття та принципів і методів менеджменту природоохоронних територій різного рангу з метою оптимізації його збереження в умовах неухильного наростання антропогенного впливу на довкілля.

5. Урахування потреб охорони природних територій, природної флори й фауни в політиці планування забудови й розвитку територій, а також в менеджмент-планах землекористування на тривалу перспективу.

6. Визнання й законодавче закріплення поєднання збереження та відновлення (якщо це сприятиме збереженню) природних оселищ видів до “сприятливого природоохоронного статусу” (Директива ЄС 92\43\ЄЕС), тобто активних заходів збереження біорізноманіття та екологічного менеджменту природоохоронних територій; використання законодавчих механізмів збереження видів ex-situ, у тому числі за межами ЄС, шляхом регулювання зовнішньої торгівлі.

7. Активний аналіз можливості легалізації на юридично-правовому рівні концепції “екосистемних послуг”, як певних функцій екосистем, які є джерелом певної користі для людини й активно нею експлуатуються.

Натомість, Україна, успадкувавши, через відомі історичні причини, багато традицій щодо природоохоронної справи колишнього СРСР, істотно відстала в розвитку процесу формування й впровадження системних підходів активного збереження природного середовища в умовах його істотної антропогенної трансформованості.

Ключову роль у збереженні біорізноманіття на лісових землях відіграють спеціальні природоохоронні території. У лісах України вони створені у відповідності з низкою чинних законодавчих і нормативно-правових актів. До таких територій належать усі типи об'єктів природно-заповідного фонду, водозахисні, ґрунтозахисні природоохоронні території, ліси відповідних категорій, особливо захисні лісові ділянки, об'єкти, створені у відповідності з ратифікованими Україною міжнародними угодами й конвенціями (об'єкти Смарагдової мережі, Рамсарські угіддя, ІВА території тощо), а також елементи екомережі, що не належать до природно-заповідного фонду й визначені у відповідності із Законом України “Про екологічну мережу України”.

Разом з тим, в умовах незалежної України на традиційні заповідні території (об'єкти природно-заповідного фонду) почали впливати раніше відсутні чинники – значне зменшення бюджетного фінансування заповідної справи, перехід територіального планування та управління більшою мірою на місцевий рівень, приватна власність на землю тощо. Дія цих факторів посилюється іноді вкрай прагматичним ставленням населення та влади до заповідних територій як “інструменту” та “джерела” одержання прибутку, неадекватними вимогами з боку влади до заповідних

установ заробляти кошти в планових обсягах без урахування регіональної й природоохоронної специфіки, дуже слабким поширенням ідеї оцінки заповідних територій як національного надбання.

Об'єктивним є те, що Україна, за характером і ступенем трансформації природного середовища, є ближчою до країн Європи, ніж до більшої частини території Росії та інших країн Північно-Східної Євразії. Тому, певний подальший вплив стереотипів природоохоронного мислення, які сформувалися в умовах величезних просторів Сибіру й Центральної Азії, які й досі лишаються практично незаселеними й антропогенно не порушеними, призводить до формування недостатньо адекватних концепцій, принципів і підходів, що має відображення в наявній природоохоронній законодавчій базі.

Серед специфічних рис України, які необхідно враховувати під час законодавчого нормування, подальшого планування й розвитку природоохоронної справи в державі, необхідно підкреслити такі:

- велику розораність території, наявність великих площ, які нині вийшли з-під сільськогосподарського та іншого використання й ніяк не використовуються (перелogi, території, які в минулому належали військовим структурам, кар'єри тощо); це створює необхідність і можливість наукового обґрунтування та подальшого практичного відновлення природних екосистем з їх наступним моніторингом та екологічним менеджментом;
- регіональну природничу, соціально-економічну та демографічну мозаїчність країни (густозаселені та менш заселені регіони, більш або менш трансформовані, приналежність економічно депресивних регіонів до найцінніших у природоохоронному контексті та їх чергування з регіонами, економічному розвитку яких цілеспрямовано сприяли в минулому, а також регіонами, які перебувають у стані економічної депресії через зміни економічної й політичної ситуації, зокрема, перш за все, гірські території тощо), яка зумовлює необхідність диференційованого підходу до територіальної охорони біорізноманіття в різних її частинах;
- території формально суворої охорони часто оточені територіями з господарською діяльністю, що, з одного боку, потребує створення охоронних зон для пом'якшення впливу з боку суміжних територій, а з другого, зумовлює проблематичність реалізації класичної концепції природного заповідника як території з режимом абсолютної заповідності.

Низка концептуальних, організаційних, понятійних і термінологічних невідповідностей пронизує увесь комплекс законодавчих актів України, які так чи інакше дотичні до правового забезпечення збереження біорізноманіття. Перш за все це стосується базових з точки зору правового забезпечення охорони біорізноманіття Законів України: “Про Червону книгу України”, “Про природно-заповідний фонд України”, “Про екологічну мережу України”, “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, а також пов'язаних з ними Законів України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про

рослинний світ”, “Про тваринний світ”, Лісового, Водного й Земельного кодексів України, “Положенням про Зелену книгу України”, іншими нормативно-правовими документами: “Порядок ведення державного обліку і кадастру рослинного світу”, “Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу”, “Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”, “Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них”, “Положення про Проект організації території природного заповідника та охорони його природних комплексів”, “Положення про Проект організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів”, “Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об’єктів”, “Положення про Проект організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об’єктів” тощо.

Увесь комплекс цих документів сформувався, значною мірою, на початку 90-х років минулого століття, на початкових етапах становлення Української держави. Попри значну кількість змін і доповнень, що були зроблені до чинних документів впродовж майже 25 років, чинне природоохоронне законодавство України лишається істотно відмінним від аналогічного законодавства Європейських країн і країн-членів Європейського союзу зокрема. Незважаючи на наявність Закону України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, прийнятого 2004 року, процес гармонізації законодавства відбувався протягом останніх 10 років дуже повільно.

Останні політичні події в Україні, що мали місце наприкінці 2013 – початку 2014 років потребу такої гармонізації роблять першочерговою й нагальною, зокрема, у зв’язку з підписанням Україною угод про асоціацію з Європейським союзом.

Чинне законодавство України передбачає пріоритет міжнародних законодавчих актів, ратифікованих Україною, і передбачає їх імплементацію як складової законодавства України. У відповідності до статті 9 Конституції України: “Чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України”. Відповідно, більшість проблем, визначених вище, може бути розв’язана шляхом послідовного застосування відповідних положень міжнародного права та визначених ними концептуальних положень. Однак, загальновідомим є факт, що більшість законів України не “працюють безпосередньо” – для їх практичної імплементації потрібна низка підзаконних актів. Тому, на сьогодні, пріоритет міжнародного права перед законодавством України, визначений законодавством на рівні Конституції України, лишається, здебільшого, декларативним.

Фактично, на практиці, це призводить до того, що в правовому полі України (в аспекті його практичного застосування) немає чітко узгоджених визначень біотичного й ландшафтного різноманіття, практично відсутнє узгодження в системі природоохоронного законодавства принципів ведення моніторингу біорізноманіття й менеджменту природоохоронних територій, досі існує протиставлення категорій

територій та об'єктів природно-заповідного фонду (визначених Законом України “Про природно-заповідний фонд України”) та інших типів природоохоронних територій, які передбачені Водним, Земельним та Лісовим Кодексами України, відсутні законодавчо закріплені принципи збереження певних типів природних комплексів (типів оселищ (*habitats*) – ділянок земної поверхні (у т.ч., акваторій) яким характерний певний набір умов, що забезпечують виживання комплексу видів та угруповань) тощо. Причиною є те, що відсутні відповідні підзаконні акти, які б вводили в практику використання в Україні відповідні положення й вимоги, що визначені міжнародними угодами й конвенціями, ратифікованими Україною. У наявних законах, які стосуються розбудови екомережі України відсутні чіткі критерії вибору структурних елементів екомережі (екокоридорів, буферних зон і відновних територій) й надміру абсолютизований примат об'єктів природно-заповідного фонду як ключових територій біорізноманіття й природних ядер екомережі.

Навіть у чинній редакції Закону України “Про Червону книгу України” лишається низка особливостей, які істотно відрізняють підходи до вибору видів для включення до неї та їх категоризації від прийнятих у країнах Європи. Декларація популяційного підходу до визначення охоронного статусу видів є не більше як побажанням, оскільки цей підхід не узгоджений з прийнятою природоохоронною категоризацією видів, яка визначена цим же законом.

У практиці природоохоронного законодавства України, як один з критеріїв вибору територій, перспективних для збереження біорізноманіття, прийнято використовувати наявність рідкісних чи інших “оригінальних” типів рослинних угруповань, у відповідності з традицією ведення Зеленої книги України. Однак сама ідея Зеленої книги як переліку синтаксонів, які заслуговують на охорону (яка, до речі, не “прижилася” в жодній Європейській країні), а тим більше виділених за традиційним в Україні, домінантним, принципом, жодною мірою не може забезпечити комплексного підходу до визначення природних і напівприродних природно-територіальних комплексів, які є ключовими для збереження характерних для країни комплексів видового й ценотичного різноманіття біоти.

Принципи оселищної (у чинних в Україні перекладах відповідних документів термін *habitat* був цілком неадекватно перекладений як “природні середовища існування”, що суперечить тлумаченню цього поняття у світовій екологічній практиці) концепції збереження біотичної та ландшафтної різноманітності, які випливають з Бернської конвенції, закріплені законодавством Євросоюзу й покладені в основу формування мереж Natura-2000, Emerald Network (Смарагдової мережі), визначення територій для надання їм статусу природоохоронних, а також є основою формування екомережі Європи, в Україні практично не відображені ні в одному природоохоронному законодавчому акті, незважаючи на ратифікацію Бернської конвенції.

Крім того, в Україні лишається слабо опрацьованою система моніторингу біорізноманіття та менеджменту природоохоронних територій. Наявні законодавчі акти й організаційні структури далеко не повною мірою відповідають завданням моніторингу біорізноманіття, прийнятим у країнах Європи, а поняття екологічного менедж-

менту на територіях спеціального (природоохоронного) призначення практично не розроблене. Наявність нормативно-правових актів про проекти організації територій установ природно-заповідного фонду (Наказ Мінприроди України № 245 від 06.07.2005 р.) не розв'язують цієї проблеми, оскільки зазначені документи практично не містять поняття “екологічний менеджмент території з метою збереження біорізноманіття”. Лише деякі природоохоронні установи, шляхом затвердження в індивідуальному порядку відповідних Положень, здійснюють необхідні заходи моніторингу й менеджменту. Що ж стосується об'єктів природно-заповідного фонду рангу заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ тощо, які знаходяться у віданні різних землекористувачів і землевласників, взагалі практично відсутній будь-який рівень ведення моніторингу біорізноманіття й реалізації екологічного менеджменту. Навіть у Державній цільовій екологічній програмі проведення моніторингу навколишнього природного середовища (Постанова КМ України № 1376 від 05.12.2007 р.) питання моніторингу біорізноманіття фактично відсутні.

Викладені вище проблеми значною мірою зумовлені або відсутністю в Українському законодавстві відповідних нормативних положень і визначень, або неузгодженістю різних законів та інших законодавчих актів і підзаконних документів щодо трактування понять і категорій, визначення ключових положень і вимог до практичного втілення тих чи інших заходів, або покладанням на відповідні органи управління одночасно господарських і природоохоронних функцій, що створює конфлікт інтересів (як, зокрема, у лісовій галузі).

Лісовий сектор господарства країни, який контролює значний потенціал природного біорізноманіття лісів, які, крім того, відіграють унікальну екостабілізаційну, екорегуляційну та екореставраційну функції, опиняється, у цьому контексті, на передній лінії процесу адаптації чинного законодавства до законодавства Європейського союзу. Причин цьому багато: це й процеси сертифікації, необхідність запровадження найближчим часом нових стандартів ведення господарювання у відповідності зі стандартами ЄС, необхідність урахування стандартів ЄС до якості стану довкілля тощо.

Тому, актуальними є, з одного боку, уніфікація понятійного й термінологічного апарату чинного природоохоронного законодавства України, дотичного до охорони біорізноманіття, а з другого боку, впровадження низки змін, доповнень і нових правових положень щодо збереження біорізноманіття у відповідності з аналогічним чинним законодавством країн Євросоюзу. Такий процес цілком збігається з вимогами Закону України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” (2004) й сприятиме узгодженню дій щодо оптимізації збереження біорізноманіття у Європі.

2. ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Протягом минулих двадцяти років теорія й практика збереження біорізноманіття у світі розвивалася в багатьох напрямках. Україна ратифікувала низку конвенцій та міжнародних угод, дотичних до збереження тваринного й рослинного світу, ландшафтів, екосистем тощо і, після ратифікації, вони стали частиною українського законодавства (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Ратифіковані Україною конвенції та міжнародні угоди, дотичні до збереження тваринного й рослинного світу, ландшафтів, екосистем

[Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З. – Львів, 2009. – 203 с.]

Назва конвенції	Дата й місце прийняття	Дата набрання чинності для України	Імплементація на національному рівні (що стосується збереження тваринного й рослинного світу, ландшафтів, екосистем)
Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини	16.11.1972 р., м. Париж (Франція)	12.01.1989 р.	Закон України “Про природно-заповідний фонд України” від 16 червня 1992 року № 2456-XII.
Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку	14.06.1992 р., м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія)	Не потребує.	Не потребує.
Конвенція про охорону біологічного різноманіття (Convention on Biological Diversity, CBD)	05.06.1992 р., м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія)	08.05.1995 р.	Постанова Кабінету Міністрів України “Про Концепцію збереження біологічного різноманіття” (12.05.1997 р.); Розпорядження Кабміну України “Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біологічного різноманіття на 2005-2025 рр.” (22.09.2004 р.).

Конвенція про охорону дикої фауни та флори і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція) (Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats)	19.09.1979 р., м. Берн (Швейцарія)	01.05.1999 р.	Закони України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про природно-заповідний фонд України”, “Про планування і забудову територій”, “Про тваринний світ”, “Про рослинний світ”, “Про Червону книгу України”, “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, Земельний, Лісовий та Водний Кодекси України.
Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином, як середовища існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція) (Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat)	02.02.1971 р., м. Рамсар (Іран)	15.11.1997 р.	Кабінет Міністрів України Постановою від 23.11.1995 р. № 935 затвердив “Перелік водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення головним чином як місця оселень водоплавних птахів”; “Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення”, затверджений Постановою Кабміну України від 29.08.2002 р. № 1287; “Структура, зміст та порядок ведення паспорта водно-болотного угіддя міжнародного значення”, затверджені 22.12.2002 р. Наказом № 524 Міністерства екології та природних ресурсів України.
Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція) (Convention on Migratory Species)	23.06.1979 р., м. Бонн (Німеччина)	01.11.1999 р.	Закон України “Про тваринний світ” від 13.12.2001 р. № 2894-III; Закон України “Про Червону книгу України” від 07.02.2002 р. № 3055-III; “Положення про порядок установа лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення”,

		<p>затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. № 459;</p> <p>“Інструкція щодо застосування порядку встановлення лімітів використання диких тварин, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення”, затверджена Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України 26.05.1999 р. № 116;</p> <p>“Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів”, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. № 459;</p> <p>“Правила видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об’єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення”, затверджені Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України 26.05.1999 р. № 115;</p> <p>“Тимчасовий порядок справляння плати за спеціальне використання диких тварин”, затверджений Постановою Кабінету Мміну України від 25.01.1996 р. № 123;</p> <p>“Інструкція про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України”, затверджена Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 01.02.1993 р. № 3;</p> <p>Постанова Кабінету Міністрів</p>
--	--	---

			України “Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України” від 01.06.1993 р. № 399; “Порядок справляння компенсації за добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України”, затверджений Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України 14.06.1999 р. № 129.
Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, (Конвенція CITES) (Convention on International Trade in Endangered Species in Wild Fauna and Flora)	03.03.1973 р., м. Вашингтон, округ Колумбія (США)	29.03.2000 р.	Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2000 р. № 1822 “Про заходи щодо забезпечення виконання міжнародних зобов’язань України у зв’язку з її приєднанням до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення”; 16.04.2002 р. Наказом № 147/110 Міністерства екології та природних ресурсів України і Міністерства аграрної політики України затверджені “Правила видачі дозволів та сертифікатів на ввезення в Україну та вивезення за її межі зразків видів дикої фауни і флори, які є об’єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення”; 25.07.2007 р. Постановою № 953 Кабінету Міністрів затверджено “Порядок видачі дозволів на імпорт та експорт зразків видів дикої фауни і флори, сертифікатів на

			пересувні виставки, реекспорт та інтродукцію з моря зазначених зразків, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення”; “Положенням про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон і у зоні діяльності регіональних митниць і митниць”, затверджене Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 8 вересня 1999 року № 204.
Європейська ландшафтна конвенція, (Флорентійська конвенція) (European Landscape Convention)	20.10.2000 р., м. Флоренція (Італія)	01.07.2006 р.	Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища України”; Закон України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”; Закон України “Про екологічну мережу України”; “Положення про Зелену книгу України”, затверджене Постановою Кабміну України № 1286 від 29.08.2002 р.; Розпорядження Кабміну України від 11.06.2008 р. “Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2008 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС”.
Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Danube River Protection Convention)	29.06.1994 р., м. Софія (Болгарія)	13.03.2003 р.	Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР.

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення, (Бухарестська конвенція) (Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution)	21.04.1992 р., м. Бухарест (Румунія)	14.04.1994 р.	“Концепція охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів”, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.1998 р. № 1057; 22.03.2001 р. Законом України № 2333-III затверджено “Загальнодержавну програму охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів”; Наказом Міністра охорони навколишнього природного середовища від 10.02.2004 р. № 47 затверджено “Положення про Міжвідомчу комісію з екологічних питань Азовського і Чорного морів”.
Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція)	22.05.2003 р., м. Київ (Україна)	04.01.2006 р.	31.12.2004 р. Міністерство охорони навколишнього природного середовища України видало Наказ № 535 “Про створення Координаційної ради з виконання положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат”; Кабінет Міністрів України Розпорядженням від 16.01.2007 р. № 11-р схвалив “Стратегію виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат”; Міністерство охорони навколишнього природного середовища України схвалило “План заходів з реалізації Стратегії виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат”.

2.1. Конвенція з охорони біологічного різноманіття, як основа для збереження біорізноманіття лісів в Україні

Практично кожна конференція сторін Конвенції з охорони біологічного різноманіття (КБР) (починаючи від другої) ухвалює рішення, що стосуються збереження біорізноманіття лісів. Їх короткий зміст наведений в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рішення конференцій сторін КБР (CBD CoPs) стосовно збереження біорізноманіття лісів

№	Короткий зміст
COP 2 Рішення II/9	У додатку – Заява щодо біорізноманіття і лісів від CBD до міждержавного комітету з лісів (IPF), створеного згідно з рішенням Комісії зі сталого розвитку. Викладені основні положення Конвенції стосовно лісів, запропонована координація дій з метою уникнення дублювання зусиль у досягненні цілей.
COP 3 Рішення III/12	Рішення про доручення виконавчому секретареві розробити проект робочої програми щодо збереження біорізноманіття лісів (Work programme for forest biological diversity). Пізніше, після ухвалення програми, рішення було видалено.
COP 4 Рішення IV/7	Рішення про ухвалення робочої програми щодо збереження біорізноманіття лісів (Work programme for forest biological diversity under the convention on biological diversity), яка наведена в додатку до рішення.
COP 5 Рішення V/4	Рішення про практичне виконання робочої програми щодо збереження біорізноманіття лісів. Пізніше рішення було видалено.
COP 6 Рішення VI/22	Затвердження розширеної програми робіт щодо збереження біорізноманіття лісів (Expanded programme of work on forest biological diversity).
COP 7 Рішення VII/1	Заходи з практичного виконання розширеної програми робіт щодо збереження біорізноманіття лісів.
COP 7 Рішення VII/11	Визнано, що стале ведення лісового господарства може розглядатися як засіб застосування екосистемного підходу для лісів.
COP 8 Рішення VIII/19	Розглядалося широке коло питань стосовно виконання розширеної програми робіт щодо збереження біорізноманіття лісів, зокрема – перевірки виконання. Були висловлені пропозиції до цього процесу.
COP 9 Рішення IX/5	Широке коло питань стосовно виконання розширеної програми робіт щодо збереження біорізноманіття лісів (заходи щодо посилення, сприяння, покращення тощо).
COP 10 Рішення X/36	Рішення щодо співробітництва з міжнародними організаціями, які опікуються лісами: Форум ООН по лісам, Міжнародна організація тропічної деревини, ФАО, Спільне партнерство по лісам.

Особливий практичний інтерес серед рішень конференцій сторін КБР мають:

1. COP 6 Рішення VI/22 про затвердження розширеної програми робіт щодо збереження біорізноманіття лісів (Expanded programme of work on forest biological diversity) і сама програма.
2. COP 7 Рішення VII/11. Згідно з цим рішенням, застосуванням екосистемного підходу (однією з основних концепцій CBD) для лісів є стале ведення лісового господарства.

Вимоги Конвенції з охорони біорізноманіття, що стосуються лісів, викладені в Розширеній програмі робіт з охорони біорізноманіття лісів, затвердженій 2002 року на шостій конференції країн-учасниць Конвенції в Гаазі (Нідерланди). У табл. 2.3 детально проаналізовано, як виконується ця програма в Україні.

Слід зазначити, що екосистемний підхід (яким згідно з рішенням, прийнятим на 7-й конференції країн-учасниць Конвенції в Куала-Лумпурі, вважається стале ведення лісового господарства) застосовується під час ведення лісового господарства в усіх лісах України.

Зокрема, стале ведення лісового господарства в Україні задеклароване в Лісовому кодексі України (ст. 34).

Кількісні показники ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку визначені Державною цільовою Програмою “Ліси України” на 2010-2015 роки, хоча використана система показників і заходів не є повною.

Практичні методи сталого ведення лісового господарства наведені в нормативно-правових актах щодо ведення лісового господарства, більшість з яких вже затверджена постановами Кабміну України та ДАЛР України. Їх відповідність міжнародним вимогам розглядається в розділі 2.4.

Відновлення лісів проводиться способами, що забезпечують створення високопродуктивних лісів з господарсько цінних деревних і чагарникових порід.

Зміни землекористування відбуваються в бік збільшення земель, вкритих лісовою рослинністю. За даними державного обліку лісів їх площа від 2002 р. до 2011 р. збільшилася на 83 тис. га.

Охорона ендемічних видів і видів, що перебувають під загрозою знищення здійснюється шляхом створення на лісових територіях, де такі види трапляються, об’єктів ПЗФ відповідно до чинного законодавства.

Мережа лісових територій, що охороняються, з року в рік збільшується. Площа об’єктів ПЗФ, вкритих лісовою рослинністю, дорівнює 1377,5 тис. га (14,4% всіх вкритих лісовою рослинністю земель в Україні). Питома частка земель, вкритих лісовою рослинністю, у складі ПЗФ в межах території України становить 39,8%.

Відображення в законодавстві України й реалізація на практиці Розширеної програми робіт з охорони біорізноманіття лісів

Елемент програми 1. Охорона, стає використання й розподіл вигод	
Завдання 1. Застосовувати екосистемний підхід у веденні лісового господарства в усіх типах лісів	
<p>Мета 1. Розробити практичні методи, правила і стратегії застосування екосистемного підходу, адаптовані до регіональних відмінностей лісів як в лісах, що охороняються, так і поза ними, а також в лісах, де господарювання ведеться, і в лісах, де воно відсутнє.</p>	<p>Практичним застосуванням екосистемного підходу до лісів вважається стає ведення лісового господарства (згідно з рішенням, прийнятим на 7-й конференції країн-учасниць Конвенції в Куала-Лумпурі (Малайзія)). Стає ведення лісового господарства в Україні задеклароване в Лісовому кодексі України (ст. 34). Практичні методи сталого ведення лісового господарства наведені в оновлених нормативно-правових актах щодо ведення лісового господарства, переважна більшість з яких вже затверджена постановами Кабміну України та ДКЛГ України.</p> <p>Підтвердження сталості (невиснажливості) ведення лісового господарства реалізується через механізм лісової сертифікації. На сьогодні близько 15% лісів України (1,455 млн. га) є сертифікованими, тобто мають офіційне підтвердження того, що лісове господарство в них ведеться на принципах сталого розвитку.</p> <p>Зауважимо, що подальше збільшення сертифікованих площ залежатиме не стільки від рівня ведення лісового господарства, скільки від того, наскільки це буде вигідно та економічно доцільно лісгосподарським підприємствам.</p>
Завдання 2. Зменшувати загрози й пом'якшувати вплив загрозливих для лісового біорізноманіття процесів	
<p>Мета 1. Запобігати розповсюдженню інвазійних чужоземних видів, які загрожують екосистемам, та пом'якшувати їх негативний вплив на біорізноманіття лісів відповідно до міжнародного права.</p>	<p>Перелік інвазійних чужоземних видів міститься в праці "Оцінка і загрози біорізноманіття в Україні" (Дудкін О.В., Єна А.В., Коржнев М.М., – К.: Хімджест, 2003. – 400 с.). Вважається, що наведені в цьому переліку види не загрожують трансформацією природних лісових екосистем, тому спеціальних програм щодо запобігання їх поширенню не розроблено.</p>

Мета 2. Зменшити вплив забруднень, таких як ацидифікація та евтрофікація, на біорізноманіття лісів.	Проблема впливу забруднень на біорізноманіття лісів має вирішуватися на державному, а не галузевому рівні, оскільки основні забруднювачі довкілля не належать до складу лісового сектора.
Мета 3. Пом'якшити негативний вплив зміни клімату на біорізноманіття лісів.	Проблема вирішується в ході виконання вимог Рамкової Конвенції ООН зі змін клімату
Мета 4. Запобігати й пом'якшувати негативний вплив лісових пожеж та їх гасіння.	Лісгосподарські підприємства докладають багато зусиль щодо попередження та гасіння пожеж. Збільшення площ лісових пожеж в останні роки пов'язане зі збільшенням посушливості клімату та намаганням незаконного переведення лісових земель під забудову шляхом підпалу. Концепція імітування пожеж у тих типах лісових екосистем, де пожежі є невід'ємною частиною природних суцесій, не реалізується в лісовому господарстві України.
Мета 5. Пом'якшувати вплив втрати природних порушень, необхідних для підтримання біорізноманіття в регіонах, де такі порушення більше не представлені.	Методи господарювання, за яких відновлюються або імітуються природні порушення, необхідні для підтримання біорізноманіття в регіонах, де вони більше не представлені (пожежі, паводки тощо), не впроваджені в лісовому господарстві України.
Мета 6. Запобігати втратам, що виникають внаслідок фрагментації та зміни землекористування, та пом'якшувати їх.	За даними глобальної оцінки лісових ресурсів ¹ , площа земель, вкритих лісовою рослинністю, збільшилася в Україні від 9302 тис. га в 1990 році до 9746 тис. га в 2010 році. Проте, за даними державного обліку лісів, від 2002 до 2011 року в 10 областях відбулося зменшення площ земель, вкритих лісовою рослинністю.

¹Global Forest Resources Assessment 2010. – FAO Forestry Paper, № 163. – Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2010. – 374 p.

	<p>Утім, завдяки Закону України “Про внесення змін до Земельного та Лісового кодексів України щодо збереження лісів” № 4539-VI від 15.03.2012 р., рішення про передачу у власність та надання в постійне користування для нелісгосподарських потреб земельних лісових ділянок, що перебувають у державній власності, може бути прийняте лише Кабінетом Міністрів України, а не місцевими органами влади, як було раніше.</p>
Завдання 3. Охороняти, повертати та відновлювати біорізноманіття лісів	
<p>Мета 1. Відновлювати біорізноманіття лісів у деградованих похідних лісах і в лісах, насаджених на місці колишніх лісів та в інших ландшафтах, у тому числі й в плантаціях.</p>	<p>Відповідно до Лісового кодексу України (ст. 82), відновлення лісів проводиться способами, що забезпечують створення високопродуктивних лісів з господарсько цінних деревних і чагарникових порід. На місці похідних деревостанів (вторинних лісів) за допомогою штучного лісовідновлення відновлюються корінні деревостани.</p>
<p>Мета 2. Сприяти такій практиці ведення лісового господарства, яка забезпечує охорону ендемічних видів і видів, що перебувають під загрозою знищення.</p>	<p>Охорона ендемічних видів і видів, що перебувають під загрозою знищення здійснюється шляхом передачі лісових територій, де такі види трапляються, до ПЗФ відповідно до чинного законодавства. Будь-які лісгосподарські заходи на об’єктах ПЗФ, розміщених на територіях лісгосподарських підприємств, проводяться виключно за погодженням з органами Мінприроди.</p>
<p>Мета 3. Забезпечувати адекватну та ефективну мережу лісових територій, що охороняються.</p>	<p>Мережа лісових територій, що охороняються, з року в рік зростає. Площа об’єктів ПЗФ, вкритих лісовою рослинністю, дорівнює 1377,5 тис. га (14,4% всіх вкритих лісовою рослинністю земель в Україні). Питома частка земель, вкритих лісовою рослинністю, у складі ПЗФ у межах території України становить 39,8%.</p>
Завдання 4. Сприяти сталому використанню біорізноманіття лісів	

Мета 1. Сприяти сталому використанню лісових ресурсів для підвищення рівня охорони біорізноманіття лісів.	В Україні заготовлюється деревини в розмірі, що становить близько 55% від річного приросту деревини.
Мета 2. Запобігати втратам, викликаним несталою заготовленою деревини та недовикористаними лісовими ресурсами.	Нестала заготовка деревини в Україні відсутня (дивись рядок вище). Важко казати щось про недовикористані лісові ресурси, оскільки точний облік їх не проводиться, обсяги заготовки плануються невідомо з яких міркувань, а обсяги фактичної заготовки не фіксуються. Безумовно, має місце нестала заготовка недовикористаних лісових ресурсів поблизу великих міст і великих рекреаційних об'єктів.
Мета 3. Надавати можливість місцевим громадам розробляти й виконувати адаптивні громадські системи господарювання для охорони й сталого використання біорізноманіття лісів.	Такі системи мають бути розроблені в Україні відповідно до Закону "Про місцеве самоврядування".
Мета 4. Розробляти дієві та об'єктивні інформаційні системи й стратегії і сприяти виконанню цих стратегій для охорони <i>in situ</i> та <i>ex situ</i> , сталому використанню генетичного різноманіття лісів, підтримувати країни в їх виконанні й моніторингу.	<p>Щодо цього питання в Україні велися й ведуться великі роботи, зокрема: для охорони <i>in situ</i> в лісах України виділено:</p> <ul style="list-style-type: none"> - генетичних резерватів – 611 ділянок 30 видів і підвидів деревних порід загальною площею 24012,1 га; - плюсових насаджень – 141 насадження 11 видів і підвидів, які займають площу понад 2 тис. га, у т.ч. 78,1 га нових плюсових насаджень 5 видів деревних порід, відібраних протягом 2010-2011 рр.; - плюсових дерев – 3994 дерева 28 видів і підвидів, у т.ч. 688 дерев 6 найбільш економічно значущих видів, відібраних протягом 2010-2011 рр. <p>для охорони <i>ex situ</i> в лісах України створено 38 ділянок, де <i>ex situ</i> зберігаються популяції близько 1200 популяцій 14 видів і підвидів деревних порід, та 59 ділянок клонів архівів (польових банків клонів), де зберігаються близько 1700 клонів 7 видів. Створено також 106 ділянок випробувальних культур загальною площею 146,8 гектарів, де випробовуються понад тисячі потомств плюсових дерев.</p>

Завдання 5. Доступ до лісових генетичних ресурсів і розподіл вигод	
Мета 1. Сприяти чесному й справедливому розподілу вигод, які є результатом використання лісових генетичних ресурсів і пов'язаних із ними традиційних знань.	
Елемент програми 2. Інституційне й соціально-економічне сприятливе середовище	
Завдання 1. Підвищити інституційне сприятливе середовище	
Мета 1. Покращувати розуміння різних причин втрати біорізноманіття лісів.	Науковими дослідженнями встановлено загальний перелік причин втрати біорізноманіття лісів без прив'язки до конкретних лісів.
Мета 2. Країни-учасниці, уряди та організації мають інтегрувати охорону біорізноманіття і його стале використання у лісову політику і програми, а також у політику та програми інших секторів.	Стале ведення лісового господарства в Україні задеклароване в Лісовому кодексі України (ст. 34). Кількісні показники ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку визначені Державною цільовою Програмою “Ліси України” на 2010-2015 роки, хоча використана система показників і заходів не є повною.
Мета 3. Країни-учасниці та уряди мають розробити гарну практику управління, переглянути, змінити і виконувати лісові і пов'язані із лісами закони, системи власності і планування для забезпечення міцної основи збереження та сталого використання біорізноманіття лісів.	Практичні методи сталого ведення лісового господарства наведені в нормативно-правових актах щодо ведення лісового господарства, більшість з яких вже затверджена постановами Кабінету України та ДАЛР України.

Мета 4. Сприяти посиленню лісового за- конодавства і звертати увагу на торгівлю [лісопродукцією].	
Завдання 2. Звертати увагу на соціально-економічні недоліки й викривлення, що ведуть до рішень, у результаті яких втрачається біорізноманіття лісів	
Мета 1. Пом'якшувати економічні не- доліки й викривлення, що ведуть до рішень, в результаті яких втрачається біорізноманіття лісів.	Певним чином втрати біорізноманіття лісів є наслідком недостатнього бюджетного фінансування галузі (30% від необхідного рівня). Відповідно, лісгосподарські під-приємства не в змозі впроваджувати екологічно безпечні технології ведення лісового господарства, а необхідні кошти вимушені заробляти шляхом збільшення обсягів лі-созаготівлі із застосуванням суцільно-лісосічних рубок головного користування.
Завдання 3. Підвищувати освіту, участь та обізнаність громадськості	
Мета 1. Підвищувати громадську під- тримку і розуміння цінностей біорізно- маніття лісів, лісової продукції і лісових функцій на всіх рівнях.	Цьому сприяють: <ul style="list-style-type: none"> - щорічні всеукраїнські акції “Майбутнє лісу в твоїх руках”; - включення до програми лісгосподарських факультетів курсів з охорони лі-сового біорізноманіття та сталого ведення лісового господарства; - інші заходи.
Елемент програми 3. Знання, оцінка й моніторинг	
Завдання 1. Характеризувати й аналізувати ліси від рівня лісових екосистем до глобального рівня та розробити загальну класифі- кацію лісів на різних рівнях з метою покращити оцінку стану й тенденцій змін біорізноманіття лісів	

<p>Мета 1. Перевірити та обрати гармонізовану від глобального до регіонального рівня систему класифікації лісів, побудовану на гармонізованих і загально-визнаних лісових визначеннях і таку, що звертає увагу на ключові елементи біорізноманіття лісів.</p>	<p>Класифікаційна система (типологія лісів) прийнята і використовується в українському лісовому господарстві, проте потенціал цієї системи ще не повністю використовується для оцінки біорізноманіття лісів.</p>
<p>Мета 2. Розробити національні системи класифікації лісів і карти (використовуючи узгоджені міжнародні стандарти і протоколи для того, щоб дати можливість синтезувати регіональні дані на глобальному рівні).</p>	<p>Українська лісова типологія не узгоджена з існуючою в Україні фітоценотичною класифікацією рослинності, не кажучи вже про міжнародні класифікації лісів.</p>
<p>Мета 3. Провести (там, де це доцільно) ретельні дослідження конкретних лісових екосистем на пріоритетних територіях для збереження і сталого використання біорізноманіття лісів.</p>	<p>Такі дослідження ведуться, зокрема у визнаних центрах біорізноманіття лісів (Карпати, Крим, Полісся). Результатами таких досліджень є організація нових об'єктів ПЗФ в цих регіонах.</p>
<p>Завдання 2. Поліпшити знання і методи оцінки стану й тенденцій змін біорізноманіття лісів на основі доступної інформації</p>	
<p>Мета 1. Сприяти розробці та виконанню міжнародних, регіональних і національних критеріїв та індикаторів, основаних на ключових регіональних, субрегіональних і національних заходах в рамках сталого ведення лісового господарства.</p>	<p>Відповідно до резолюції L2 Міністерської конференції із захисту лісів у Європі, підписаною Україною, лісовий сектор зобов'язується дотримуватися пан-європейських критеріїв та індикаторів сталого ведення лісового господарства. В Україні в рамках дослідницьких тем було розроблено кілька варіантів національних критеріїв та індикаторів сталого ведення лісового господарства, проте жоден з них не був затверджений. На сьогодні вони певним чином застаріли й мають бути переглянуті.</p>

Завдання 3. Покращити розуміння ролі біорізноманіття лісів і функціонування екосистем	
Мета 1. Провести ключові дослідницькі програми стосовно ролі біорізноманіття лісів і функціонування лісових екосистем.	
Завдання 4. Покращити інфраструктуру управління даними та інформацією для точної оцінки та моніторингу біорізноманіття лісів на глобальному рівні	
Мета 1. Підвищити та покращити технічний потенціал на національному рівні для моніторингу біорізноманіття лісів, прибутків від можливостей, які пропонує механізм “чистого будинку”, і розробити відповідні бази даних, як це вимагається, на глобальному рівні	<p>В Україні проводиться лише моніторинг стану лісових насаджень (моніторинг I рівня), в якому оцінка біорізноманіття є невеликою складовою частиною і не вирішується в повному обсязі.</p> <p>За результатами моніторингу I рівня створена база даних, гармонізована з міжнародними.</p> <p>Перспективним виглядає залучення до оцінки біорізноманіття лісів лісовпорядної повидільної бази даних.</p>

2.2. Міжнародні документи, що визначають стратегію реалізації завдань Бернської конвенції

2.2.1. “Стратегічний План для Біорізноманіття 2011-2020, включаючи Завдання (цілі) щодо Біорізноманіття, прийняті в Айчі” (Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020, including Aichi Biodiversity Targets (CBD))

Цей план був прийнятий в рамках Конвенції про біологічне різноманіття й, серед інших, містить дві мети щодо збереження лісів:

Мета 5: До 2020 року рівень втрат усіх природних оселищ, включаючи ліси, має бути зменшений удвічі, а де це можливо, і зведений до нуля, а їх деградація й фрагментація – значно зменшена (Target 5: By 2020, the rate of loss of all natural habitats, including forests, is at least halved and where feasible brought close to zero, and degradation and fragmentation is significantly reduced).

Мета 7: До 2020 року землі під сільським господарством, аквакультурою та лісом мають бути охоплені сталим менеджментом, забезпечуючи збереження біорізноманіття (Target 7: By 2020 areas under agriculture, aquaculture and forestry are managed sustainably, ensuring conservation of biodiversity).

Таким чином, для України, як сторони конвенції, визначенні дві мети, для виконання яких необхідно здійснити низку відповідних заходів.

2.2.2. Стратегія ЄС щодо біорізноманіття до 2020 року (The EU biodiversity strategy to 2020)

Ця стратегія містить шість завдань (цілей):

- I. Повна реалізація природоохоронного законодавства ЄС;
- II. Поліпшений захист і відновлення екосистем і послуг, які вони надають, і більш широке використання зеленої інфраструктури;
- III. Більш стале сільське й лісове господарство;
- IV. Краще управління рибних запасів ЄС і більш стійке рибальство;
- V. Жорсткіший контроль інвазивних чужорідних видів; і
- VI. Більший внесок ЄС у запобігання глобальній втраті біорізноманіття.

Перші три завдання (цілі) мають відношення й до лісових екосистем.

Перше завдання буде здійснене, якщо оцінка 100 відсотків оселищ і понад 50 відсотків видів тварин і рослин, перелічених в Оселищній директиві, продемонструє їх поліпшений статус збереження, а також понад 50 відсоткова оцінка в рамках Директиви про птахів покаже безпечний чи поліпшений їх статус.

Досягнення цієї мети передбачається:

- VII. Завершенням створення мережі NATURA 2000 та забезпеченням хорошого менеджменту;
- VIII. Забезпеченням адекватного фінансування об'єктів NATURA 2000,
- IX. Збільшення інформованості й залучення зацікавлених сторін, покращеним правозастосуванням;
- X. Поліпшенням і цілеспрямованим моніторингом і звітуванням.

Для третьої мети, у лісовому господарстві, передбачається заохочення лісокористувачів до прийняття планів лісокористування (управління лісами), які включають заходи щодо збереження біорізноманіття і сприяють новаторським механізмам фінансування для підтримання й відновлення екосистемних послуг, які генеруються стало керованими багатофункціональними лісами. Створення позитивних стимулів для фермерів і лісокористувачів, щоб вони вирішували завдання щодо біорізноманіття, є основою для досягнення зазначеної мети. Субмета 3В) *Ліси*: сформульована таким чином:

Плани управління лісами або еквівалентні документи, згідно з практикою сталого лісокористування (Sustainable forest management), мають бути для всіх лісів, що перебувають у державній власності й лісових володінь, що перевищують певний розмір (буде визначений державами-членами або регіонами й обговорений у відповідних програмах з розвитку сільських районів), які отримують фінансування в рамках політики ЄС щодо розвитку сільських районів (*EU Rural Development Policy*), з тим, щоб зумовити вимірюване поліпшення статусу збереження видів та оселищ, які залежать або на які впливає ліс і які забезпечують відповідні екосистемні послуги, у порівнянні до *EU 2010 Baseline*.

У рамках Дії 11 *Заохочування лісокористувачів до збереження й підвищення якості біорізноманіття* (Action 11 Encourage forest holders to protect and enhance forest biodiversity), у завданні 11а) країни-члени та Єврокомісія беруть на себе зобов'язання заохочувати затвердження менеджмент планів, зокрема з допомогою програми LIFE+.

Дія 12 Інтеграція заходів щодо біорізноманіття в плани управління лісами сформульована таким чином:

12) держави-члени повинні забезпечити, щоб плани управління лісами або еквівалентні інструменти включали в себе настільки багато названих можливих заходів, як це можливо:

- збереження оптимального рівня мертвої деревини, беручи до уваги регіональні відмінності, такі як ризики пожежі або потенційного масового розмноження комах;
- збереження первинних природних територій;
- специфічні заходи, розроблені для **лісових об'єктів з NATURA 2000**;
- забезпечення здійснення лісорозведення у відповідності із Загальноєвропейськими керівництвами операційного рівня для сталого управління

лісами (СУЛ або SFM), зокрема, що стосується видового різноманіття та адаптації до умов зміни клімату.

Стратегія ЄС щодо біорізноманіття не є нормативно-правовим актом для України і її виконання не є обов'язковим. Разом з тим, зазначена стратегія відображає європейський стандарт щодо збереження лісів та їх екосистем. У цьому аспекті слід зазначити таке. Україна встала на шлях виконання Мети 1, підписавши Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, якою передбачена адаптація законодавства до Оселищної Директиви і Директиви щодо Птахів. Безумовно, що досягнення Мети 1 Україною до 2020 року неможливе, але ставити завдання щодо збереження біорізноманіття у цьому аспекті необхідно.

Виконання Мети 3 щодо прийняття (затвердження) планів лісокористування (управління лісами) частково реалізовано. В Україні такі плани згідно зі статтями 46 і 48 Лісового Кодексу України називаються “Проект організації та розвитку лісового господарства” (ПОРЛГ). Згідно зі статтею 46 ЛКУ, Лісовпорядкування передбачає, зокрема:

3) інвентаризацію лісового фонду України з визначенням породного та вікового складу деревостанів, їх стану, якісних і кількісних характеристик лісових ресурсів;

7) визначення обсягів робіт щодо відновлення лісів і лісорозведення, охорони лісів від пожеж, захисту від шкідників і хвороб, інших лісогосподарських заходів, а також порядку й способів їх проведення;

8) ландшафтні, ґрунтові, лісотипологічні, лісобіологічні та інші обстеження і дослідження лісових природних комплексів;

9) виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць росту та оселення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного й рослинного світу й підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі.

Лісовпорядкування, а отже й виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць росту та оселення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного й рослинного світу здійснюється державними лісовпорядковими організаціями за єдиною системою в порядку, встановленому Держлісагенством (стаття 47 ЛКУ). “Проект організації та розвитку лісового господарства” передбачає екологічно обґрунтоване ведення лісового господарства й розробляється відповідно до нормативно-правових актів, що регулюють організацію лісовпорядкування. Очевидно, що ПОРЛГ має включати заходи щодо збереження типових та унікальних природних комплексів, місць росту та оселення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного й рослинного світу. І ці заходи мають бути сформульовані для лісових ділянок, на яких як створені, так і не створені об'єкти ПЗФ.

Що відбувається на практиці з цього приводу, повідомляє, наприклад, О. Василюк (<http://www.lesovod.org.ua/node/13599>).

Урахування біорізноманіття під час лісовпорядкування, що декларується у ст. 46 ЛКУ, практично не виконується. Так, у листі № 331 від 27.02.2010 р. начальник

Миколаївського обласного управління лісового і мисливського господарства П.М. Паламарюк повідомляє, що (цитуємо дослівно) “виявлення місця видів рослин, за виключенням деревно-чагарникових, та тварин, включених до Червоної книги України, згідно із Законом України “Про Червону книгу України”, в області є компетенція органів міністерства охорони навколишнього природного середовища...”, “Як поінформували нас працівники Київської лісовпорядкувальної експедиції, роботи по п. 9. статті 46 ЛКУ виконуються лише при наявності окремого замовника та фінансування та окремої угоди на виконання зазначених робіт. Тому що інструкція безперервного і базового впорядкування не передбачає в своєму переліку зазначених робіт”.

Аналогічно, листом № 02-07/691 від 26.02.2010 р., заступник голови ДКЛГ М. Ведмідь повідомляє, що “Українське державне проектне лісовпорядне виробниче об’єднання ВО “Укрдержліспроект” здійснює лісовпорядні роботи у всіх лісах України відповідно до встановленого порядку. Під час здійснення лісовпорядних робіт обов’язково враховується інформація щодо наявності на території, яка підлягає лісовпорядкуванню рідкісних, та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу, занесених до ЧКУ. Зазначена інформація лісовпорядними організаціями включається до матеріалів лісовпорядкування на підставі кадастрів тваринного та рослинного світу”. Однак ця заява викликає дуже значний сумнів, оскільки кадастри тваринного та рослинного світу ведуться в Інститутах ботаніки та зоології НАН України, а в цих інститутах не вдалося знайти звернення лісовпорядних підприємств з проханням надати дані Державних кадастрів тваринного та рослинного світу.

“Технологічна інструкція по безперервному лісовпорядкуванню лісового фонду України” не містить жодного слова ані про виявлення, ані про врахування питання біорізноманіття або рідкісних видів.

Є ще одна інструкція: “Інструкція з впорядкування лісового фонду України. Частина перша. Польові роботи”. Цей документ також не є нормативним актом (оскільки затверджений Деркомлісгоспу, але не затверджений Мініюстом України), а детальний аналіз цієї інструкції наведений в іншому розділі.

Таким чином, виявлення (саме виявлення, а не просто врахування) рідкісних видів тварин і рослин має здійснюватися як невід’ємна частина лісовпорядкування, замовниками якого можуть бути лише підприємства лісової галузі. Реально ж порушення цієї норми ЛКУ Держлісагенством і є першопричиною подальшого порушення природоохоронного законодавства під час лісогосподарської діяльності, що призводить до невідновлюваних втрат біорізноманіття в лісах.

Безумовно, що законодавча та нормативно правова база мають бути допрацьовані, для усунення зазначених недоліків, про що буде детальніше сказано в одному з подальших розділів.

2.2.3. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття

Стратегія має розділ із завданнями щодо лісових екосистем. Серед них є такі:

- 9.1. Зберегти території, які включають всі типи лісів у Європі;
- 9.2. Зберегти лісові природні ділянки для видів, які потребують для життя великі лісові не порушені екосистеми, включаючи види, які є під загрозою, з Бернської конвенції, Оселищної директиви та UNECE;
- 9.3. Розробити плани дій щодо біорізноманіття, екомережі для розгляду в планах управління лісами;
- 9.4. і 9.5. Почати дослідження для узгодження систем управління Європейськими лісами.

Слід зазначити, що Стратегія була прийнята в 1995 році й відтоді зроблено чимало для реалізації її завдань. Інші завдання мають відношення до інших країн або виконані.

Завдання Стратегії щодо розробки національних екомереж Україна виконує, а екомережа є важливим інструментом для збереження біорізноманіття в лісах.

2.2.4. Програма робіт щодо природно-заповідних територій Конвенції про біологічне різноманіття

Зазначена Програма згадує безпосередньо ліси тільки в одному місці, а саме, завдання 1.3.1 Здійснення співробітництва з іншими сторонами й відповідними партнерами з метою створення ефективних регіональних мереж природоохоронних територій, особливо на територіях, визначених як загальні пріоритети в області збереження природи (коси, системи бар'єрних рифів, великі басейни річок, гірські системи, великі лісові масиви, що збереглися і критичні оселища для існування зникаючих видів), і встановити багатосторонні координаційні механізми між країнами в міру необхідності, щоб сприяти створенню та забезпеченню ефективного й довгострокового управління такими мережами.

Такі великі лісові масиви є в Карпатах та на півночі й північному сході України. Значною мірою мережа таких заповідних територій вже існує в цих регіонах і навіть створені транскордонні природоохоронні території.

Програма має інші завдання, які стосуються лісових природоохоронних територій, зокрема щодо управління ними, боротьби з загрозами тощо. На загал, програма виконується, Мінприроди контролює її виконання й регулярно звітує до Конвенції. Однак, слід зазначити, що система ПЗФ України створювалася, значною мірою, стихійно, об'єкти ПЗФ створювалися, здебільшого, у разі можливості їх створення. При цьому не використовувався аналіз прогалин щодо того, чи всі види з ЧКУ та міжнародних конвенцій охоплені належним режимом охорони та наявними об'єктами ПЗФ.

2.2.5. Лісовий Форум Організації Об'єднаних Націй

У жовтні 2000 року Економічна й Соціальна рада ООН (ECOSOC) у своїй резолюції 2000/35 створила Лісовий Форум Організації Об'єднаних Націй (UNFF), допоміжний орган, з головною метою – сприяти “... менеджменту, збереженню й сталому розвитку всіх типів лісів, а також зміцнювати довгострокові політичні зобов'язання, що стосуються цієї мети...” на основі Ріо Декларації, Лісових Принципів (the Forest Principles) тощо.

Резолюція ECOSOC 2006/49 містить цілий пакет заходів, які значно зміцнили міжнародні угоди щодо лісів, а також вона дала чіткі вказівки щодо майбутньої роботи форуму. У резолюції сформульовано Глобальні мети для лісів, а саме:

Глобальна мета 1. Повернути назад процес втрати лісового покриву в усьому світі шляхом сталого менеджменту лісів, включаючи охорону, відновлення, заліснення та активізувати зусилля щодо запобігання деградації лісів;

Глобальна мета 2. Підвищення економічних, соціальних та екологічних вигод від лісів, у тому числі шляхом поліпшення умов життя людей, залежних від лісів;

Глобальна мета 3. Значно збільшити площу охоронюваних лісів у всьому світі й інших стало керованих лісів, а також частку лісових продуктів, одержуваних зі стало керованих лісів;

Глобальна мета 4. Повернути назад тенденцію до зменшення технічної допомоги з метою розвитку сталого управління лісами й мобілізувати значно збільшені нові та додаткові фінансові ресурси зі всіх джерел для фінансування СУЛ.

Власне мета 1 та 3 відповідають темі аналізу. Україна доволі успішно розширює площу лісів і, таким чином, досягається мета 1.

Щодо мети 3, то тут є проблеми. З одного боку, Україна збільшила площу природоохоронних лісів за останні 20 років, але площа наявних об'єктів ПЗФ не відповідає цілям, поставленим в законодавстві, з другого боку – наявні лісові об'єкти не забезпечують в необхідній мірі збереження раритетного біорізноманіття та оселищ, особливо визначених Бернською конвенцією та Оселищною Директивою. Цей висновок зроблений на підставі аналізу флори й фауни та оселищ в рамках процесу створення Смарагдової мережі в Україні (Проценко (ред.), 2011).

2.2.6. Нова лісова стратегія ЄС: для лісів і лісового сектора

У стратегії визначено такі Лісові цілі 2020 року.

Забезпечити й довести, що всі ліси в ЄС управляються відповідно до принципів сталого лісового управління і, що внесок ЄС у просуванні сталого лісового управління й зменшення вирубування лісів на глобальному рівні зміцнюється.

У розділі 3.3.4 “Зберігаючи ліси і сприяючи екосистемним послугам” вказано, що плани управління лісами (FMPs) або еквівалентні інструменти, засновані на принципах сталого управління лісами є ключовими інструментами для постачання

багаточисельних товарів і послуг збалансованим шляхом. Ці плани лежать в основі як “Стратегії збереження біорізноманіття ЄС-2020”, так і в програмі “Фінансування Сільського Розвитку ЄС” (EU Rural Development funding).

Єврокомісія бере зобов’язання контролювати прогрес у державах-членах щодо впровадження планів управління лісами або еквівалентних інструментів та інтеграції питань біорізноманіття в них, у тому числі природоохоронних цілей мережі Natura 2000.

Ця Стратегія є новою, затвердженою у вересні 2013, але вона вже зазнала серйозної критики зі сторони неурядових організацій. НУО критикували лісову стратегію ЄС, характеризуючи її як “ні чіткої стратегії, ні плану дій”. Передбачалося, що Стратегія буде задовольняти потребу в узгоджених діях щодо охорони лісу у ЄС, але те, що було отримано показує усталеність її різноплановості в минулому (<http://www.fern.org/sites/fern.org/files/EU%20Forestry%20Strategy%20press%20release%20final.pdf>).

Для України в цьому контексті принциповим є наголос на необхідності розробки планів сталого управління лісами (Проектів організації та розвитку лісового господарства), які включають питання збереження біорізноманіття. Наявність такої вимоги в Стратегії біорізноманіття ЄС до 2020 року та Новій лісовій стратегії ЄС визначає шлях і для України.

Варто відзначити, що організація Forest Europe займається підготовкою Лісової конвенції, до якої будуть залучені країни ЄС, а також Росія й інші країни не члени Європейського союзу.

Широка коаліція європейських НУО значно розкритикувала підготований проєкт конвенції. Члени 30-сторонньої коаліції, до якої належать, зокрема: FERN, Friends of the Earth Europe, BirdLife Europe, Greenpeace, ClientEarth та the German Nature Conservation League, вважають, що документ зміщений у бік виробництва деревини без поліпшення загального стану лісових екосистем у Європі. Вони стверджують, що текст є надто загальним, щоб бути осмисленим, і має занадто жорсткі обмеження щодо участі громадськості. Peri Kourakli, Forest Task Force координатор організації BirdLifeEurope, сказала, що ліси Європи знаходяться в незадовільному стані збереженості, а текст є надто загальним для створення необхідних поліпшень. “Понад 60% лісових природних оселищ у Європі є в несприятливому стані збереження і тільки 5% європейських лісів є природними і не порушеними людиною”, – пояснює вона, – “але у пропонованій конвенції відсутні які-небудь визначення для рішення цієї проблеми. Це виглядає як бізнес, як завжди, і ні один європейській лісовий закон не буде змінений, щоб виконати завдання, і немає інструменту, щоб перевірити вплив” (http://www.ceeweb.org/wp-content/uploads/2011/12/2013_06_NGOs_rejection_of_European_Forest_Convention.pdf).

2.3. Зобов'язання України, що походять з рішень Міністерських конференцій щодо захисту лісів у Європі й стосуються збереження біорізноманіття

Шість Міністерських конференцій із захисту лісів у Європі ухвалили 21 резолюцію, 20 з яких були підписані Україною. Кілька таких резолюцій безпосередньо стосуються питань збереження біорізноманіття (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Назви й короткий зміст підписаних Україною резолюцій Міністерських конференцій щодо захисту лісів у Європі, які стосуються збереження біорізноманіття

Індекс і назва резолюції	Зобов'язання
Н1. Стале господарювання в лісах Європи	<p>З того, що стосується збереження біорізноманіття, у цій резолюції слід відзначити такі положення:</p> <p>Уникнення дій, що прямо чи опосередковано призводять до незворотної деградації лісових ґрунтів і оселищ та пов'язаних з ними флори, фауни, екологічних функцій. Політичне й законодавче визнання довготермінової природи лісового господарства, практичне сприяння сталому веденню лісового господарства, підтриманню численних функцій лісу, у т.ч. збереженню й підвищенню біорізноманіття лісів.</p> <p>Ведення лісового господарства повинно базуватися на сталих і довготермінових політиках і правилах щодо землекористування, причому однією з цілей повинно бути збереження природних і напівприродних лісових екосистем. Ведення лісового господарства повинно базуватися на періодично оновлюваних програмах на місцевому, регіональному або державному рівнях, на результатах обстежень лісів, на оцінках екологічного впливу, на наукових знаннях і практичному досвіді.</p> <p>Лісове господарство має надавати економічно й екологічно обґрунтовану кількість товарів і послуг як для держави загалом, так і для місцевого населення. Слід сприяти такому багаточільовому лісовому господарству для досягнення відповідного балансу між різними потребами суспільства.</p> <p>У лісогосподарських інструкціях повинна звертатися увага на захист екологічно вразливих лісових територій, на збереження первинних і клімаксових лісів, територій культурної спадщини, лісових ландшафтів, що надають захист водним і сільськогосподарським екосистемам, запобігають водопіллям, ерозії, лавинам.</p>

<p>H2. Збереження біорізноманіття лісів</p>	<p>Збереження й збільшення біорізноманіття повинно бути необхідним діючим елементом сталого ведення лісового господарства й відповідним чином відображеним у цілях ведення лісового господарства, у лісовій політиці й законодавстві.</p> <p>Збереження й збільшення біорізноманіття в лісах повинно базуватися як на спеціальних, практичних, рентабельних і ефективних системах оцінки біорізноманіття, так і на методах оцінки впливу на біорізноманіття обраних технологій ведення лісового господарства.</p> <p>Метою ведення лісового господарства має бути збільшення різноманіття лісових оселищ.</p>
<p>L2. Загальноєвропейські критерії, індикатори та практичні рекомендації щодо сталого ведення лісового господарства (з двома додатками: “Загальноєвропейські критерії та індикатори сталого ведення лісового господарства” та “Загальноєвропейські практичні рекомендації із сталого ведення лісового господарства”)</p>	<p>Було схвалено:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 6 критеріїв сталого ведення лісового господарства та пов’язані з ними індикатори як основу для міжнародного звітування і розробки національних індикаторів; • “Загальноєвропейські практичні рекомендації із сталого ведення лісового господарства” для практичного використання на добровільній основі. <p>Було домовлено виконувати, постійно переглядати й вдосконалювати вказані індикатори.</p> <p>Сприяння розробці й виконанню національних критеріїв та індикаторів на основі загальноєвропейських з врахуванням конкретних умов країни, інтегрування розроблених критеріїв та індикаторів до національних лісових програм або інших політичних документів.</p> <p>Покращення якості й сприяння необхідним адаптуванням систем збору національних даних для звітування щодо сталого ведення лісового господарства.</p>
<p>V1. Зміцнення взаємодії щодо сталого ведення лісового господарства у Європі через галузеве співробітництво й національні лісові програми (з додатком до резолюції “Підхід МКЗЛЄ до національних лісових програм в Європі”)</p>	<p>Покращення розуміння галузевих питань на загальноєвропейському рівні, визначення (у регіональному контексті) ключових питань, виконавців і спільних дій, посилення співробітництва й діалогу щодо активного пошуку рішень.</p> <p>Розробка й виконання національних програм щодо лісів, застосовуючи, наскільки це можливо, додаток до резолюції “Підхід МКЗЛЄ до національних лісових програм в Європі”.</p> <p>Покращення використання інформації щодо механізмів виконання й фінансування національних лісових програм, досліджень, освіти, а також національних і міжнародних програм.</p>
<p>V4. Збереження й збільшення біорізноманіття лісів у Європі (з двома додатками: “Структура співробітництва між</p>	<p>Включення в національні лісові програми та пов’язані із ними програми й політики питань підтримання, збереження, відновлення та збільшення біорізноманіття лісів і проведення оцінки впливу таких програм.</p> <p>Збирання та аналіз інформації про вплив незаконної заготівлі</p>

<p>МКЗЛЄ та європейським процесом “Навколишнє середовище для Європи”” та “Основні принципи МКЗЛЄ з оцінки захисних лісів, лісів, що охороняються, та інших заліснених земель у Європі”)</p>	<p>лісопродукції й торгівлі нею на біорізноманіття лісів, вживання заходів проти таких явищ, забезпечення ефективного застосування лісового законодавства.</p> <p>Використання та вдосконалення основних принципів МКЗЛЄ з оцінки захисних лісів і лісів, що охороняються.</p> <p>Аналіз і розвиток мережі лісів, що охороняються, оцінка ефективності управління ними з метою збереження.</p> <p>Запобігання втратам біорізноманіття лісів і зменшення таких втрат, зумовлених фрагментацією та переводом лісових земель в інші види землекористування.</p> <p>Сприяння відновленню біорізноманіття лісів у деградованих лісах і лісах, створених на колишніх лісових землях або в інших ландшафтах (у т.ч. лісових плантаціях), сприяння природному поновленню й поновленню аборигенних деревних порід природного походження.</p> <p>Покращення оцінювання й моніторингу біорізноманіття лісів у Європі, беручи до уваги наявні системи моніторингу, сприяння гармонізованим міжнародним класифікаційним системам через розвиток загальноєвропейського розуміння систем класифікації лісів, у т.ч. типів лісу, природності, інтродукованих деревних видів відповідно до загальноєвропейських критеріїв та індикаторів сталого ведення лісового господарства.</p> <p>Сприяння розробці загальноєвропейської стратегії запобігання й пом'якшення впливу інвазійних чужорідних видів, які загрожують екосистемам, відповідно до рішень CBD.</p> <p>Сприяння плануванню й практиці сталого ведення лісового господарства, ландшафтному плануванню, що задовольняють вимогам підтримання, збереження, відновлення й збільшення біорізноманіття лісів, використовуючи природні процеси в лісах.</p> <p>Сприяння збереженню лісових генетичних ресурсів, як невід'ємної частини сталого ведення лісового господарства, та продовження загальноєвропейського співробітництва в цій галузі.</p> <p>Заохочення й підтримка міждисциплінарних досліджень з метою прийняття обґрунтованих рішень щодо сталого ведення лісового господарства, ставлячи за мету підтримку, збереження, відновлення й збільшення біорізноманіття лісів.</p> <p>Продовження плідної співпраці з міністерським процесом “Навколишнє середовище для Європи”, виконання додатку 1 до резолюції.</p>
---	--

2.3.1. Критерії та індикатори сталого ведення лісового господарства

Важливим внеском Конференцій до сталого ведення лісового господарства у Європі стало ухвалення Критеріїв та індикаторів. Вперше вони були запроваджені на Гельсінській конференції у 1993 році, переглядалися й доповнювалися на конференціях у Лісабоні (1998) та Відні (2003). На сьогодні вони мають такий вигляд:

Критерій 1. Збереження й відповідне збільшення лісових ресурсів та їхній внесок до глобального колообігу вуглецю.

Індикатор 1.1. Площа лісів.

Індикатор 1.2. Запас лісів.

Індикатор 1.3. Вікова структура та/або розподіл за діаметром.

Індикатор 1.4. Запас вуглецю.

Критерій 2. Збереження стійкості та життєздатності лісових екосистем.

Індикатор 2.1. Надходження забруднювачів з повітря.

Індикатор 2.2. Ґрунтові умови.

Індикатор 2.3. Дефоліація.

Індикатор 2.4. Пошкодження лісів.

Критерій 3. Збереження та сприяння продуктивним функціям лісів (деревним і недеревним).

Індикатор 3.1. Приріст і лісозаготівлі.

Індикатор 3.2. Заготівля круглого лісу.

Індикатор 3.3. Заготівля недеревної продукції.

Індикатор 3.4. Інші ринкові послуги лісу.

Індикатор 3.5. Плани господарювання в лісах.

Критерій 4. Підтримання, збереження та підвищення рівня біорізноманіття в лісових екосистемах.

Індикатор 4.1. Видовий склад насаджень. Розподіл площі лісів за кількістю деревних видів, які в них трапляються.

Індикатор 4.2. Лісовідновлення. Розподіл площі, де відбувається відновлення лісу, за типами лісовідновлення.

Індикатор 4.3. Природність. Розподіл площі лісів, що зараховані до категорій “непорушені людиною”, “напівприродні” та “плантації”.

Індикатор 4.4. Інтродуковані деревні види. Площа лісів з переважанням інтродукованих деревних видів.

Індикатор 4.5. Відмерла деревина. Запас сухостою та іншої мертвої деревини в лісах.

Індикатор 4.6. Генетичні ресурси.

Індикатор 4.7. Структура ландшафту. Просторова структура лісового покриву на ландшафтному рівні.

Індикатор 4.8. Лісові види, існування яких під загрозою.

Індикатор 4.9. Ліси, що охороняються.

Критерій 5. Збереження і відповідне збільшення захисних функцій (особливо ґрунто-захисних та водоохоронних) при веденні лісового господарства.

Індикатор 5.1. Захисні ліси – ґрунтозахисні та водоохоронні.

Індикатор 5.2. Захисні ліси, призначені для захисту інфраструктури та сільсько-господарських угідь.

Критерій 6. Збереження інших соціально-економічних функцій та умов.

Індикатор 6.1. Власність на ліси.

Індикатор 6.2. Внесок лісового сектору до ВВП.

Індикатор 6.3. Чисті надходження.

Індикатор 6.4. Витрати на підтримання екологічних функцій лісу.

Індикатор 6.5. Робоча сила, зайнята в лісовому секторі.

Індикатор 6.6. Охорона праці (статистика нещасних випадків і профзахворювань).

Індикатор 6.7. Споживання деревини та продуктів з неї.

Індикатор 6.8. Торгівля деревиною.

Індикатор 6.9. Енергія, отримана з лісових ресурсів.

Індикатор 6.10. Доступність лісів для рекреації.

Індикатор 6.11. Культурні та духовні цінності, пов'язані із лісом.

2.3.2. Виконання Україною вимог критерію 4 (Підтримання, збереження та підвищення рівня біорізноманіття в лісових екосистемах)

Як бачимо, Критерій 4 безпосередньо стосується збереження біорізноманіття в лісових екосистемах. Зупинимося детально на аналізі виконання лісовим господарством України вимог цього критерію.

Індикатор 4.1. Видовий склад насаджень. Розподіл площі лісів за кількістю деревних видів, які в них трапляються.

Близько 70% лісів Європи є мішаними, у складі яких представлені 2 чи більше головних порід. На решті 30% площі лісів переважає 1 порода (це стосується, головним чином, хвойних лісів). Площа мішаних лісів збільшилася протягом останніх 15 років понад як на 1% щорічно.

За останні 15 років площа лісів, у складі яких є дві або більше деревні породи збільшилася. Зокрема, частка мішаних лісів з 4-5 та 6-10 деревними видами у складі щорічно збільшувалася від 1990 до 2005 років на 1,5%. В Україні відносний розподіл площі лісів за кількістю деревних видів практично не змінився.

Індикатор 4.2. Лісовідновлення. Розподіл площі, де відбувається відновлення лісу, за типами лісовідновлення.

Близько 50% лісів Європи відновлюється природним шляхом (природним поновленням, природним поновленням разом із допоміжним садінням, вегетативним поновленням). Частка природного лісовідновлення збільшується одночасно зі змен-

шенням частки штучного лісовідновлення. У Західній і Центральній Європі штучним шляхом відновлюються головним чином хвойні ліси, мішані та широколистяні відновлюються переважно природним шляхом. В Україні звітність стосовно лісовідновлення істотно відрізняється від такої, що застосовується в процесі підготовки даних до МКЗЛЄ, а сам процес орієнтований саме на штучне лісовідновлення, тому важко розрізнити лісовідновлення садінням або сівбою (лісові культури) та природне поновлення, підсилене садінням. Частину лісовідновних площ в Карпатах і на Поліссі було зараховано саме до цієї останньої категорії. Загалом, порівняно з іншими європейськими країнами, площі природного поновлення в Україні відносно невеликі, що пояснюється як кліматичними умовами більшої частини України, несприятливими не лише для лісовідновлення, а й для лісовирощування, так й орієнтацією переважно на штучне лісовідновлення.

Індикатор 4.3. Природність. Розподіл площі лісів, що зараховані до категорій “непорушені людиною”, “напівприродні” та “плантації”.

Понад 85% лісів Європи (без Росії) належать до напівприродних. Площа плантацій становить 8% від загальної площі лісів, головним чином на північному заході Європи. Непорушені людиною ліси займають 5% лісової території й розташовані, переважно, на півночі та сході Європи.

За 15 років площа непорушених людиною лісів збільшилася на 1,2 млн. га, площа напівприродних лісів – на 8 млн. га, площа плантацій – на 2,7 млн. га. Ці зміни можна пояснити збільшенням загальної площі лісів, лісорозведенням і різним тлумаченням визначень. Зрозуміло, що збільшення площі лісів, що охороняються, може впливати на кількість непорушених лісів, утім, у кількох країнах ті напівприродні ліси, які включені до складу лісів, що охороняються, вважаються непорушеними людиною.

Подібні тенденції наявні і в Україні: невелика площа непорушених людиною лісів (59 тис. га або 0,62% загальної площі лісів), невелика кількість лісів, зарахованих до лісових плантацій, переважна більшість лісів належить до категорії напівприродних.

Індикатор 4.4. Інтродуковані деревні види. Площа лісів з переважанням інтродукованих деревних видів.

Загалом у країнах-учасниках МКЗЛЄ (за виключенням Росії) на близько 8,1 млн. га (5,2% загальної площі лісів) переважають інтродуковані деревні породи, з яких на 0,81 млн. га переважають інвазійні види. Протягом 1990-2005 років площа лісів з переважанням інтродукованих видів лишається стабільною.

Найважливішими інтродукованими хвойними породами є *Picea abies*, *Picea sitchensis*, *Pseudotsuga menziesii*, *Pinus contorta*, *P. nigra*, *P. strobus*, *Tsuga heterophylla* та різні види модрина (*Larix* spp.).

Найбільш розповсюдженими інтродукованими листопадними видами є *Quercus rubra*, *Robinia pseudoacacia*, різні види тополь, у тому числі й гібридні, зокрема *Populus trichocarpa* × *maximoviczii*, різні види евкаліптів (на Піренейському півострові).

У різних країнах відсоток лісів з домінуванням інтродукованих деревних видів досить різний. Серед країн, які надали дані про наявність інтродукованих деревних видів, найбільший відсоток (майже 63%) лісів з домінуванням таких видів росте в Данії, найменший (близько 600 га, тобто близько 0%) – у Білорусі. Україна (586 тис. га або 6,1%) займає 9 місце з 29 країн, що надали інформацію. 81% від цієї площі припадає на білу акацію – вид, який широко застосовують для створення захисних насаджень у Степовій зоні під час лісорозведення. Ще 10% припадає на дуб червоний (який вважається інвазійним інтродукованим видом у багатьох європейських країнах, зокрема в Білорусі).

У більшості країн площа інвазійних видів за 15 років практично не змінилася.

Найбільш проблемним інвазійним видом у Європі вважається *Robinia pseudoacacia*, яка росте на половині площі, що зайнята інвазійними видами, хоча в Україні цей вид не потрапив до списку інвазійних. Інвазійні інтродуковані деревні види в Україні (клен ясенелистий та маслинка вузьколиста) займають площу близько 6 тис. га.

Індикатор 4.5. Відмерла деревина. Запас сухоостою та іншої мертвої деревини в лісах.

Середній обсяг відмерлої деревини (сухоостою та іншої мертвої деревини) в лісах регіону МКЗЛС становить близько 10 м³/га, проте існують дуже високі відмінності цього показника (від 0,9 до 23 м³/га) в залежності від типів лісу, рослинних зон, ступеня розкладу деревини тощо. Обсяги хмизу більші за обсяги сухоостою. Загалом кількість відмерлої деревини в лісах, де ведеться господарювання, коливається між 5 і 10% від кількості відмерлої деревини в непорушених людиною лісах.

Обсяги відмерлої деревини в лісах України (згідно з останнім звітуванням до конференції в Осло 2011 року) є чи не найбільшими у Європі й дорівнюють 27 м³/га. Причому ця цифра виглядає явно завищеною, оскільки за даними звіту, опублікованого на попередній конференції (MCPFE, 2007), цей показник в Україні не перевищував 1 м³/га.

Індикатор 4.6. Генетичні ресурси.

Площа, на якій господарювання спрямоване на збереження та використання генетичних ресурсів лісових деревних порід (охорона *in situ* та *ex situ*) та для виробництва насіння лісових дерев, подвоїлася за період від 1990 до 2005 рік: для охорони *in situ* від 316341 га в 1990 році до 748382 га у 2005 році, для охорони *ex situ* – від 3234 га до 7392 га, відповідно. Площа, призначена для отримання насіння також збільшилася за цей період від 464080 га до 528707 га. Збереженням генетичних ресурсів і виробництвом насіння охоплено 135 деревних видів, підвидів і гібридів, проте рівень охорони можна вважати достатнім лише для обмеженої кількості деревних видів. Так на 82% площі для охорони генетичних ресурсів лісових деревних порід *in situ* припадає на 7 видів: *Fagus sylvatica*, *Picea abies*, *Pinus sylvestris*, *Abies alba*, *Quercus petraea*, *Larix decidua* та *Quercus robur*. Потребує уваги охорона генетичних ресурсів рідкісних і зникаючих видів. Унаслідок кліматичних змін є загрози для існування маргінальних популяцій широко розповсюджених видів на краях їхніх ареалів.

За лісовими площами, де господарювання спрямоване на збереження та використання генетичних ресурсів лісових деревних порід, Україна посідає 12 місце серед європейських країн.

Індикатор 4.7. Структура ландшафту. Просторова структура лісового покриву на ландшафтному рівні.

Представлено пілотне дослідження з методології оцінки та попередніх результатів. Україна не була охоплена цим дослідженням. Відзначено, що незважаючи на досить стабільні цифри вкритих лісом площ, змінюється структура лісів. Проте методологія не є досконалою й потребує покращення для практичного застосування.

Індикатор 4.8. Лісові види, існування яких під загрозою.

Кількість лісових видів, існування яких під загрозою, класифікованих відповідно до категорій Червоної Книги МСОП відносно загальної кількості лісових видів.

Дані щодо окремих країн досить різноманітні й не дозволяють відстежувати тенденції для всій Європи. Дані довгострокового моніторингу за видами, що зникають, у деяких північноєвропейських країнах свідчать про можливість позитивно змінити тенденцію кількості зникаючих видів через впровадження відповідних лісгосподарських заходів.

Індикатор 4.9. Ліси, що охороняються.

Площа лісів, що охороняються з метою збереження біорізноманіття, ландшафтів та окремих природних елементів, відповідно до Інструкції МКЗЛЄ з оцінювання.

Головною метою господарювання у 8% лісів Європи є охорона біорізноманіття, ще 10% призначені для охорони ландшафтів, загалом 18% або 34 млн. га. Ця площа має неухильну тенденцію до збільшення: протягом останніх 10 років площа європейських лісів, які охороняються з метою збереження біорізноманіття й ландшафтів, збільшувалася на 500 тис. га щорічно. Зокрема, збільшилася площа лісів, де біорізноманіття й ландшафти охороняють методами активного господарювання (класи 1.3 і 2). Проте площа лісів, в яких встановлено режим суворої заповідності (клас 1.1), не змінилася. Можливо це сталося тому, що у європейських країнах вже заповідано найважливіші, рідкісні й вразливі лісові території та усунуто людський вплив на них.

Україна не навела національні дані за цим індикатором.

2.4. Аналіз нормативно-законодавчого забезпечення виконання вимог загальноєвропейських практичних рекомендацій зі сталого ведення лісового господарства (додаток 2 до резолюції L2) щодо збереження біорізноманіття

2.4.1. Рекомендації щодо планування ведення лісового господарства

Рекомендація

Під час планування ведення лісового господарства слід мати на меті підтримання, збереження та підвищення рівня біорізноманіття на екосистемному, видовому та генетичному рівнях і, там де це необхідно, різноманіття на ландшафтному рівні. Планування ведення лісового господарства, інвентаризація та картування лісових ресурсів повинно містити екологічно важливі лісові біотоми (оселища), беручи до уваги охоронювані, рідкісні, чутливі або репрезентативні лісові екосистеми, такі як прибережні та заболочені біотоми (оселища), території, де поширені ендемічні види та оселища видів, що зникають, визначених у довідкових списках, а також зникаючі або охоронювані in situ генетичні ресурси.

Зазначені в рекомендації території виділяють в Україні відповідно до “Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок” і зараховують до категорій:

- ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення;
- захисні ліси (частково);
- ОЗЛД (частково).

2.4.2. Рекомендації щодо практики ведення лісового господарства

У табл. 2.5 проаналізоване нормативно-законодавче забезпечення виконання вимог загальноєвропейських практичних рекомендацій зі сталого ведення лісового господарства.

Як видно з таблиці, чинна в Україні нормативно-законодавча база ведення лісового господарства загалом відповідає загальноєвропейським практичним рекомендаціям зі сталого ведення лісового господарства. Утім, рекомендацію 4.2.h, яка стосується збереження мертвої деревини, доцільно розглянути окремо як таку, що зазвичай зумовлює труднощі у виконанні під час ведення лісового господарства в Україні.

Відповідність чинної нормативно-законодавчої бази ведення лісового господарства загальноєвропейським практичним рекомендаціям зі сталого ведення лісового господарства

Загальноєвропейські практичні рекомендації зі сталого ведення лісового господарства (додаток 2 до резолюції L2)	Посилання на чинну нормативно-законодавчу базу
<p>Надавати перевагу природному поновленню, яке має забезпечувати адекватну кількість та якість лісових ресурсів.</p>	<p><u>Правила відтворення лісів</u></p> <p>13. На ділянках, які мають відповідні ґрунтово-кліматичні умови, перевага надається природному відновленню лісів.</p> <p>21. Штучне відновлення лісів здійснюється шляхом створення лісових культур (заліснення) на зрубках, згарищах тощо, на яких природне поновлення головної породи неможливе або відбувається незадовільно.</p> <p><u>Правила рубок головного користування</u></p> <p>п.п. 7.2 – 7.6.</p> <p>Під час проведення рубок забезпечується збереження життєздатного підросту господарсько цінних порід.</p> <p>Після закінчення лісосічних робіт та очищення місць рубок збережений підріст береться на облік.</p> <p>Кількість збереженого життєздатного підросту має становити не менш як 75% від загальної площі ділянки з життєздатним підростом господарсько цінних порід, що підлягала збереженню. Після рубки в зимовий період на схилах крутизною до 10 градусів повинно бути збережено не менш як 70% кількості підросту, зазначеної в лісорубному квитку, а на схилах крутизною понад як 10 градусів – не менш як 60%. Після рубки у весняно-літній та осінній періоди повинно бути збережено, відповідно, не менш як 60 і 50% підросту.</p> <p>Якщо на ділянках після першого прийому поступових і добровільно-вибіркових рубок відсутня достатня кількість життєздатного підросту, здійснюються заходи щодо сприяння природному поновленню.</p>

<p>Для лісовідновлення та лісозведення слід, там де це можливо, надавати перевагу добре адаптованим до умов місцевості природним місцевим породам лісових видів місцевого походження та місцевих популяцій. Слід використовувати лише ті інтродуковані види, географічні популяції або сорти, чий вплив на екосистему та на генетичну цілісність природних видів і місцевих географічних популяцій вже оцінений і якщо негативного впливу можна уникнути або мінімізувати його.</p>	<p><u>Правила відтворення лісів</u> п.п. 32-34</p> <p>Насіння деревно-чагарникових порід заготовлюється на об'єктах лісонасіннєвої бази та у високопродуктивних насадженнях.</p> <p>Лісове насіння й садивний матеріал деревно-чагарникових порід повинні відповідати вимогам лісонасіннєвого районування та державних стандартів.</p> <p>Лісові культури створюються, як правило, з деревних порід, що відповідають типам лісорослинних умов і цільовому призначенню.</p> <p>Для поліпшення складу насаджень може здійснюватися інтродукція деревних порід, які мають перевагу над місцевими.</p>
<p>Практика ведення лісового господарства повинна, там, де це можливо, сприяти різноманіттю горизонтальної й вертикальної структури, як у різновікових насадженнях, і різноманіттю видів, як у мішаних насадженнях. Там, де це можливо, у процесі ведення лісового господарства слід підтримувати й відновлювати ландшафтне різноманіття.</p>	<p><u>Різнорічність видів</u> <u>Правила відтворення лісів</u></p> <p>п. 37. Чисті лісові культури створюють у разі закладання плантаційних насаджень зі скороченим оборотом рубки та в жорстких лісорослинних умовах, в яких можуть рости лише деревні та чагарникові породи, невибагливі до родючості й вологості ґрунтів.</p> <p>п. 41. Під час визначення породного складу, змішування й розміщення деревних і чагарникових порід у захисних насадженнях враховують їх біологічні особливості, взаємний вплив, природно-кліматичні умови місцевості, а також господарсько-меліоративне призначення створюваних лісонасаджень.</p> <p><u>Ландшафтне різноманіття</u> <u>Правила відтворення лісів</u></p> <p>п. 2. Відтворення лісів здійснюють постійні лісокористувачі й власники лісів на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю (зруби, згаріща, рідколіся, насадження, що загинули, тощо).</p>

	<p><u>Різноманіття горизонтальної й вертикальної структури</u></p> <p><u>Правила рубок головного користування</u></p> <p>п. 3.1. Добровільно-вибіркові рубки призначають у різновікових складних за будовою деревостанах або в одновікових для продовження переробування їх у різновікові.</p> <p><u>Правила поліпшення якісного складу лісів</u></p> <p>п. 3. Рубки формування та оздоровлення лісів проводять способами, що не викликають ерозії ґрунтів, пошкодження дерев, які залишаються для подальшого росту, виключають можливість негативного впливу на стан лісів та водоймищ, <i>забезпечують поступове відтворення й формування лісів, близьких до природних</i>, постійне підтримання стійкості деревостанів.</p> <p>п. 30. Рубки переробування – комплексні рубки, спрямовані на поступове <i>перетворення одновікових чистих у різновікові мішані базальні лісові насадження</i>.</p>
<p>Традиційні системи господарювання, що створюють цінні екосистеми, такі як по-рослелі ліси, слід підтримувати у відповідних місцезос-леннях, коли це економічно можливо.</p>	<p><u>Правила відтворення лісів</u></p> <p>п. 14. З метою природного відновлення лісів на ділянках залишають:</p> <ul style="list-style-type: none"> – зруби з достатньою кількістю життєздатного самосіву й підросту головних і супутніх порід, що відповідають корінним типам деревостанів; – зруби, згарища, на яких проведення заходів щодо сприяння природному поновленню буде достатнім для наступного відновлення цінних порід і формування високопродуктивних молодняків; – зруби в деревостанах, в яких забезпечується <i>успішне порослеве й насіннєво-порослеве відновлення</i> (зруби вільхи, верби, осока в усіх лісорослинних зонах, а також листяних порід у байрачних лісах I і II генерації), а вирощені молодяки відповідатимуть цільовому призначенню. <p><u>Правила рубок головного користування</u></p> <p>п. 4.7. Лісосіки з наявністю життєздатного підросту, який забезпечує лісовідновлення, та лісо-сіки, що проєктуються для паросткового поновлення, розробляють переважно від 1 жовтня до 1 квітня.</p>

<p>Догляд за лісом і лісозаготівлю слід проводити таким чином, щоб не викликати наступне пошкодження екосистем. Там де тільки це можливо, слід вживати практичних заходів для покращення або підтримання біологічного різноманіття.</p>	<p><u>Догляд за лісом</u></p> <p><u>Правила поліпшення якісного складу лісів</u></p> <p>п. 3. Рубки формування і оздоровлення лісів проводять способами, що не викликають ерозії ґрунтів, пошкодження дерев, які залишаються для подальшого росту, виключають можливість негативного впливу на стан лісів та водоймиц, забезпечують поступове відтворення й формування лісів, близьких до природних, постійне підтримання стійкості деревостанів.</p> <p><u>Правила рубок головного користування</u></p> <p><u>Правила рубок головного користування в гірських лісах Карпат</u></p> <p>... площа, зайнята верхніми складами, треповальними волоками, лісовозними вусами, повинна бути мінімальною. Забороняється прокладення треповальних волоків на відстані ближче ніж 20 метрів від постійних водотоків, у місцях витоків річок і навколо них.</p> <p>Рубки проводять із застосуванням технологій, які забезпечують збереження дерев і підросту, що залишаються.</p> <p>Вибіркові та поступові рубки проводять із застосуванням технологій та використанням машин, які забезпечують збереження дерев і підросту, що залишаються.</p> <p>Переміщення лісозаготівельної та допоміжної техніки здійснюють лише за наміченими маршрутами й підготовленими волоками з урахуванням збереження життєздатного підросту.</p> <p>З метою збереження ґрунтів, їх водно-фізичних властивостей, запобігання ерозійним процесам на зрубках під час заготівлі деревини застосовують технології, машини й механізми, що забезпечують найменше пошкодження ґрунтів.</p> <p>З метою запобігання ерозії ґрунтів та іншим негативним явищам лісокористувачі після закінчення лісозаготівель приводять лісові ділянки у стан, придатний для використання за призначенням, у разі потреби здійснюють протиерозійні заходи (власнування фашин і плетених загорож, земляних валів, водовідводів, вирівнювання заглиблень на волоках), а також проводять очищення русел водотоків від порубкових решток, ремонтують пошкоджені під'їзні дороги.</p>
<p>Слід планувати й будувати інфраструктуру таким чином, щоб мінімізувати пошкодження екосистем,</p>	<p>Планування й будівництво інфраструктури, пов'язане зі зміною виду землекористування відбувається за погодженням із Мінприродою.</p> <p>Проектуванням та будівництвом лісових доріг займаються спеціалізовані установи та підприємства. Проекти погоджуються із Мінприродою.</p>

<p>особливо це стосується рідкісних, чутливих або репрезентативних екосистем і генетичних резерватів, і враховувати при цьому значення та інші ключові види, особливо їхню міграційну структуру.</p>	
<p>З відповідним підходом до цілей господарювання слід вживати заходів, щоб урівноважити тиск популяцій тварин і випасання на поновлення лісу й приріст, а також на біорізноманіття.</p>	<p><u>Тиск популяцій тварин</u> на поновлення лісу й приріст, а також на біорізноманіття, урівноважується дією природних та антропогенних чинників.</p> <p><u>Випасання худоби</u></p> <p><u>Порядок заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користунків в лісах України</u></p> <p>40. Випасання худоби, за винятком кіз, дозволяється на вкритих і не вкритих лісовою рослинністю землях лісового фонду, якщо це не завдає їм шкоди.</p> <p>Місця та терміни випасання худоби зазначаються у лісовому квитку.</p> <p>41. На територіях об'єктів природно-заповідного фонду випасання худоби може здійснюватися лише за умови, що воно не суперечить їх цільовому призначенню.</p> <p>42. Випасання худоби забороняється:</p> <ul style="list-style-type: none"> – у державних захисних і полізахисних лісових смугах, протиерозійних лісах, особливо цінних лісових масивах, лісах першого та другого поясів зон санітарної охорони державного водопостачання, лісах першої і другої зон округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій та інших категорій захисності лісів, де це передбачено законодавчими актами; – на площах лісових культур, природних молодняків і в насадженнях з наявністю життєздатного підросту – до досягнення ними висоти, коли вершини не пошкоджуються тваринами, на лісонасінневих та інших плантаціях, а також ділянках, де проводяться заходи сприяння природному поновленню лісів; – на зрубках та інших не вкритих лісовою рослинністю землях, призначених для природного відновлення лісів;

	<ul style="list-style-type: none"> – на площах з легкорозмівними та легкорозвіюваними ґрунтами та в місцях масового формування ягідників і росту грибів; – без пастуха, за винятком випасання на огорожених ділянках або на прив'язі; – з використанням собак. <p>За рішенням місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, у межах їх компетенції, можуть передбачатись також інші обмеження випасання худоби в лісах.</p> <p>43. Власники худоби зобов'язані за вказівкою постійних лісокористувачів зводити огорожі навколо прогонів для худоби та пасовищ, розташованих поблизу лісових культур, розсадників та інших ділянок лісу.</p>
<p>Сухостій і сухі стовбури, що впали, дуплясті дерева, ділянки старовікових лісів та особливо рідкісні деревні види слід лишати в кількості й поширенні, необхідних для збереження біорізноманіття, беручи при цьому до уваги потенційний вплив на здоров'я й стійкість лісів і на навколишні екосистеми.</p>	<p><u>Правила рубок головного користування</u> <u>Правила рубок головного користування в гірських лісах Карпат</u> <u>Правила охорони праці працівників лісового господарства та лісової промисловості</u> <u>Санітарні правила в лісах України</u></p> <p>Виконання цієї рекомендації є проблематичним з точки зору збереження сухоостою й сухих стовбурів, що впали, дуплястих дерев, тому детально розглядається нижче.</p>
<p>Спеціальні ключові біотопи (оселища) в лісах, такі як водні джерела, заболочені території, виходи скель та ущелини слід охороняти або, там, де це необхідно, відновлювати, коли вони пошкоджені під час лісогосподарських заходів.</p>	<p><u>Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захищених лісових ділянок</u></p> <p>Рекомендація частково реалізується під час виділення захищених лісів (наприклад, ліси навколо кам'янистих розсіпів, лісові ділянки вздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів) та особливо захищених лісових ділянок (наприклад, лісові ділянки на схилах ярів, балок, урвищ, осипів і зсувів, навколо витоків річок, уздовж берегів річок, суднохідних і магістральних каналів, навколо озер і водоймищ, навколо карстових утворень). Проте мінімальна площа лісових ділянок, що виділяється під час лісовпорядкування, становить 0,1 га. Отже, ділянки меншої площі не виділяються. Перелік ключових біотопів у лісах відсутній і законодавчі механізми їх збереження не розроблені.</p>

3. ЧИННІ В УКРАЇНІ ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ НА ЗЕМЛЯХ ЛІСОВОГО ФОНДУ

Екологічні та економічні резони зумовлюють розвиток правової бази та мають свої відповідники в суспільно-політичних позиціях, формуючи певний політико-правовий контекст. В умовах України як держави з економікою перехідного типу, цей контекст розвивається, і в цьому – і проблеми, і перспективи. Проблеми, оскільки виклики щодо стану довкілля ще не знаходять адекватних відповідей. Перспективи, оскільки ще можна закласти випереджаючий, науково обґрунтований механізм реагування на довкільні негаразди. Мова може йти про використання кращого світового досвіду (рішення самітів, міжнародних конвенцій, європейської практики (зокрема директив ЄС), документів Ради Європи, регіональних конвенцій тощо.

Перелік законодавчо-нормативних документів, що мають забезпечувати збереження біорізноманіття лісів під час ведення лісового господарства й утворюють власне нормативно-законодавчу базу ведення лісового господарства, наведений в таблиці 3.1. Вказані в цій таблиці документи певною мірою відображають положення для виконання міжнародних зобов'язань України.

Таблиця 3.1.

Законодавчо-нормативні документи (що включають природоохоронні аспекти), якими повинні керуватися при веденні лісового господарства в Україні

Тип документа	Назва документа
Кодекси, Закони	Лісовий Кодекс України. Закон України № 3404-IV, постанова ВР від 8 лютого 2006 року. Земельний кодекс України, від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. Водний кодекс України, від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Кримінальний кодекс України. Про охорону навколишнього природного середовища”, від 26 червня 1991 року, № 1268-XII. “Про природно-заповідний фонд”, від 16 червня 1992 року № 2456-XII. “Про рослинний світ”, від 9 квітня 1999 року, № 591-XIV. “Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону”, від 10 лютого 2000 року, № 1436-III. “Про мисливське господарство та полювання”, від 22 лютого 2000 року, № 1478-III. “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, від 21 вересня 2000 року № 1989-III.

	<p>“Про тваринний світ”, від 13 грудня 2001 року № 2894-III.</p> <p>“Про Червону книгу України”, від 7 лютого 2002 року № 3055-III.</p> <p>“Про екологічну мережу України”, від 24 червня 2004 року № 1864-IV.</p> <p>“Про особливості державного регулювання діяльності суб’єктів підприємницької діяльності, пов’язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів”.</p>
Правила, настанови, інструкції, рекомендації	<ul style="list-style-type: none"> – Державна цільова програма “Ліси України” на 2010-2015 рр. (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р., № 977). – Положення про Зелену книгу України (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р., № 1286). – Перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України (Затверджений Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 16 жовтня 2009 № 545 і зареєстрований в Міністерстві юстиції України 4 листопада 2009 р. за № 1024/17040). – Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і про порядок установа лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 року № 459, зі змінами). – Інструкція про порядок встановлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (із змінами, затверджена наказом Мінприроди від 11 травня 1994 р. № 43 і зареєстрована в Мінюсті України 24 травня 1994 р., № 111/320). – Інструкція про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (затверджена наказом Мінприроди України від 11 травня 1994 р., № 43 і зареєстрована в Мінюсті України 24 травня 1994 р., № 112/321, зі змінами). – Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 року, № 848). – Санітарні правила в лісах України (затверджені Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 136 від 21.03.2012, Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 6 квітня 2012 р. за № 505/20818). – Інструкція про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів (затверджена наказом Держкомлісгоспу України № 298 від 01 жовтня 2010 р., зареєстрована в Мінюсті України 16 грудня 2010 р., № 1267/18562). <p>Правила відтворення лісів. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 р. № 303.</p> <p>Правила поліпшення якісного складу лісів. Постанова Кабінету Міністрів України № 724 від 12 травня 2007 року.</p>

	<p>Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок. Постанова Кабінету Міністрів України № 733 від 16 травня 2007 р.</p> <p>Порядок спеціального використання лісових ресурсів. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 761.</p> <p>Концепція реформування та розвитку лісового господарства. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.04.2006 р. № 208-р.</p> <p>Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 р. № 675-р “Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки”.</p> <p>Порядок видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 761.</p> <p>Правила рубок головного користування в гірських лісах Карпат, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2008 р. № 929.</p> <p>Порядок заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1996 р. № 449.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Інструкція з впорядкування лісового фонду України. Част. 1 “Польові роботи”, част. 2 “Камеральні роботи”, Ірпінь, 2006. (Затверджена науково-технічною радою ДКЛГ України). – Методичні рекомендації щодо режиму збереження лісових екосистем на територіях природно-заповідного фонду України різних категорій. Затверджено спільним наказом Міністерства екології та природних ресурсів України та Державного комітету лісового господарства України від 24 грудня 2003 р. № 185/210-А. – Настанови з лісового насінництва. Харків, УкрНДІЛГА, 1993. – “Державний кадастр територій та об’єктів природно-заповідного фонду” (2006). – Інструкція про порядок погодження та затвердження розрахункових лісо-сік (затверджена наказом МОНПС від 05.02.2007 р. № 38, зареєстрована в Мінюсті України 21 лютого 2007 р. за № 160/13427). – Правила пожежної безпеки в лісах України (затверджені наказом ДКЛГ України 27.12.2004 р. № 278, зареєстровані в Мінюсті України 24 березня 2005 р. за № 328/10608). – Про оптимальні віки стиглості в лісах України (затверджені наказом Мінлісгоспу України від 21.10.1983 р.).
--	--

Сучасна правова політична база в Україні щодо природної складової довкілля представлена “Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2020 року” (Закон України від 21 грудня 2010 року № 2818-VI), “Національним планом дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки” (Розпорядження КМУ від 25 травня 2011 р. № 577-р), Концепцією збереження біологічного різноманіття України (Постанова КМУ від 12.05.1997 р. № 439) та низкою інших нормативно правових актів. Частиною законодавства

України є міжнародні конвенції, угоди та інші документи, які ратифіковані Верховною Радою України. Чинне законодавство України передбачає пріоритет міжнародних правових актів, ратифікованих Україною, і передбачає їх імплементацію як складової законодавства України. Україна підписала або приєдналася до низки міжнародних конвенцій та угод, що стосуються охорони та збереження біорізноманіття, зокрема Бернської, Бонської, Вашингтонської (CITES), Рамсарської та ін.

Збереження лісів отримує все більше уваги в результаті посилення політичних зусиль, спрямованих на збереження біорізноманіття та охорони природи, які походять з європейської політики (Оселищна Директива, Стратегія біорізноманіття ЄС до 2020 року (The EU Biodiversity Strategy to 2020)) і міжнародних конвенцій, зокрема Конвенції про біологічне різноманіття (КБР), Бернської конвенції та інших. Питання збереження біорізноманіття можуть бути вирішені як у природо-заповідних лісових територіях, так і в комерційно орієнтованих лісах, де збереження біорізноманіття має бути інтегроване як мета в управління лісами. Проте, зростає розуміння, що обидва підходи є необхідними для збереження наявного біорізноманіття в лісах.

У сегрегаційних (ізольованих) системах лісокористування, суворо охоронювані заповідні території вбудовані в матрицю інтенсивно керованих лісів або плантацій. В інтеграційних системах збереження біорізноманіття є частиною наближених до природи принципів лісівництва з високими стандартами менеджменту лісів. Позитивні або негативні наслідки практики лісокористування й питання про те чи в багатофункціональних лісах біорізноманіття краще зберігається інтеграційним або сегрегаційним підходом, є предметом тривалої дискусії за кордоном.

3.1. Нормативно-правові акти України, що мають відношення до біорізноманіття в лісах

Як наведено вище, національне природоохоронне законодавство України представлено низкою законодавчих актів, нормативно-правових документів, підзаконних актів, інструкцій тощо (перелік документів, що були основою загального аналізу, наведений у Додатку 1). Тут вважаємо доцільним детальніше зупинитися на деяких законодавчих і нормативно-правових документах, що безпосередньо стосуються питань збереження біорізноманіття в лісах. Зокрема, детальніше згадаємо такі:

- Закон **“Про охорону навколишнього природного середовища”** (від 26 червня 1991 року № 1268-XII) є основним у галузі охорони навколишнього природного середовища. Він визначає правові, економічні та соціальні засади організації охорони навколишнього природного середовища, зокрема: основні принципи охорони, право власності на природні ресурси, об’єкти правової охорони навколишнього природного середовища, екологічні права та обов’язки громадян, повноваження державних органів, моніторинг, прогнозування, облік та інформування, проведення екологічної експертизи,

стандартизацію та нормування; контроль і нагляд у галузі охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, економічні механізми для забезпечення охорони навколишнього природного середовища, заходи щодо забезпечення екологічної безпеки; природні території та об'єкти, які підлягають особливій охороні, надзвичайні екологічні ситуації; відповідальність за порушення законодавства, а також міжнародні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища;

- Закон **“Про природно-заповідний фонд України” (закон про ПЗФ)** (від 16.06.1992 р. № 2456-12) визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів. У відповідності з його положеннями, природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим збереження, відтворення та використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною. Законом встановлені класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, форми власності, основні засоби їх збереження, види використання та режими управління, регулюється облік і відновлення біорізноманіття;
- Закон України **“Про тваринний світ”** (від 13.12.2001 р. № 2894-14), регулює відносини в галузі охорони, використання й відтворення тваринного світу. Закон визначає об'єкт регулювання та його законодавчі засади, права власності щодо тваринного світу, основні вимоги та принципи охорони, раціонального використання й відтворення тваринного світу, права та обов'язки громадян, а також повноваження державних органів у галузі охорони, використання й відтворення тваринного світу. Закон детально висвітлює питання щодо організації та ведення моніторингу тваринного світу;
- Близьким до попереднього є закон **“Про рослинний світ”** (від 9.04.1999 р. № 591-XIV), який визначає повноваження відповідних органів державної влади щодо питань охорони та ведення обліку цінних об'єктів рослинного світу та його кадастру, обов'язки користувачів ресурсами рослинного світу, питання моніторингу й питання, пов'язані зі збереженням рослинного світу тощо. У законі йдеться не лише про охорону видів рослин, а й рослинних угруповань – “Рідкісні рослинні угруповання і такі, що перебувають під загрозою зникнення підлягають охороні на всій території України і заносяться до “Зеленої книги України”. Більш детально охорона рослинних угруповань регламентується “Положенням про Зелену книгу України”, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 1286 від 29 серпня 2002 р., інформація про яку наведена далі;
- Закон **“Про Червону книгу України”** (від 07.02.2002 р. № 3055-14), спрямований на збереження та відтворення рідкісних і таких, що перебувають

під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу, зазначає, що одним із методів охорони цих видів є систематична робота з виявлення місць їх перебування, проведення постійного моніторингу за станом їхніх популяцій. Зібрані дані щонайменше раз на 10 років мають бути узагальнені й видані у вигляді Червоної книги України. Ведення Червоної книги України здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, яким є Міністерство екології та природних ресурсів України. Крім цього, Національною академією наук України створюється Національна комісія з питань Червоної книги України. До складу Національної комісії з питань Червоної книги України включаються провідні вчені Національної академії наук України, інших наукових установ, фахівці спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, з питань лісового й мисливського господарств і полювання, з питань рибного господарства, інших державних органів і громадських організацій;

- Закон **“Про мисливське господарство та полювання”** (від 02.02.2000 р. № 1478-ІІІ) визначає правові, економічні та організаційні засади діяльності юридичних і фізичних осіб у галузі мисливського господарства та полювання, визначає засади охорони, використання та відтворення тваринного світу. Серед іншого, закон регулює методи полювання, визначення обмежень на добування, терміни полювання, заходи щодо впорядкування мисливських угідь, ведення моніторингу й державного обліку чисельності та добування мисливських тварин;
- Закон **“Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”** (від 21.09.2000 р. № 1989-ІІІ) є одним із двох законів, присвячених національній екологічній мережі. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки розроблена в контексті вимог щодо подальшого опрацювання, удосконалення та розвитку екологічного законодавства України, а також відповідно до рекомендацій “Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття” (1995 р.) щодо питання формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природними або частково зміненими ландшафтами. Формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом зарахування (на підставі обґрунтування екологічної безпеки та економічної доцільності) частини земель господарського використання до категорій, які підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів. Програма визначає основні завдання щодо створення екомережі в Україні, категорії елементів екомережі та категорії земель на основі яких вона буде створена, заходи щодо створення екологічної мережі та механізми реалізації програми, включаючи нормативно-правове, фінансове, наукове та організаційне забезпечення.

Програма передбачає етапи її впровадження, соціальні, економічні та екологічні результати її втілення;

- Завданням закону **“Про екологічну мережу України”** (від 24.06.2004 р. № 1864-IV) є регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого, використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого, розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних і перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства. Закон визначає принципи формування, використання та збереження екомережі, організацію державного управління (повноваження державних органів тощо) та засоби у сфері створення, збереження та використання екомережі. Закон також визначає механізми наукового забезпечення її створення, проектування, схему формування, створення переліків елементів екомережі, порядок включення територій до неї, режими охорони елементів екомережі, моніторинг її стану, а також джерела фінансування;
- **“Лісовий кодекс України”** (від 8.02.2006 р. № 3404-IV) регулює ведення лісового господарства в Україні. Закон визначає права власності на ліси, регламентує державне регулювання та управління у сфері лісових відносин, основні завдання та зміст організації лісового господарства, функціональний поділ лісів, використання й відновлення лісів, а також державний кадастр та облік лісів, моніторинг стану лісів та їх сертифікацію, механізми зміни цільового призначення лісових ділянок, охорони лісів і збереження лісового біорізноманіття, фінансування лісового господарства, відповідальність за порушення лісового законодавства, використання міжнародних договорів, які стосуються ведення лісового господарства;
- Крім Лісового кодексу, слід відзначити важливість **“Земельного кодексу України”** (від 25.10. 2001 року, № 2768-III) та **“Водного кодексу України”** (від 6.06.1995 року, № 213/95-ВР). Вони регулюють використання земельних і водних ресурсів, включаючи питання державних кадастрів, обліку, моніторингу, сертифікації, охорони та законодавства щодо них.

Крім законів України, охорона природи в країні регламентується постановами Кабінету Міністрів та указами Президента України. Серед них, перш за все, слід згадати **“Положення про Зелену книгу України”**, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 1286 від 29 серпня 2002 р., яке присвячене охороні рослинних угруповань, а в його змісті можна знайти деякі спільні риси зі змістом Директиви про оселища (1992) Європейського союзу, але стосується воно виключно рослинних угруповань, точніше синтаксонів рослинності, визначених за домінантними принципами класифікації. Відповідно до Положення, Зелена книга України (2002) є офіційним державним документом, у якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, а також типових природних рослинних

угруповань, поширення яких зменшується. Зелена книга є основою для обґрунтування охоронних заходів щодо збереження, відтворення та використання включених до неї природних рослинних угруповань. Охорона цих угруповань спрямована на збереження їхньої ценотичної структури, популяцій рідкісних видів рослин у їх складі та умов їх формування й росту. Визначення природних рослинних угруповань, які підлягають включенню до Зеленої книги України (останнє видання 2009 року), здійснюється відповідно до методики, яка затверджена Міністерством екології та природних ресурсів України. Охорона рослинних угруповань забезпечується шляхом надання їм особливого правового статусу, створення територій природно-заповідного фонду, урахування їх наявності під час відведення ділянок під господарську діяльність, ведення моніторингу їхнього стану, та, у разі потреби, шляхом їх відтворення. Перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні й включаються до Зеленої книги України (затверджений Наказом Мінприроди від 16.10.2009 р. № 545).

Зелена книга надає таку інформацію про відповідні рослинні угруповання: наукову назву рослинного угруповання; його синфітосозологічний індекс, клас, категорію, статус; дані про поширення в Україні; фізико-географічні умови; біотоп; фітоценотичну та аутфітосозологічну значущість; ботаніко-географічне значення; ценотичну структуру та флористичне ядро, потенціал відновлення, режим збереження, обґрунтування необхідності здійснення охорони; біотехнічні й созотехнічні рекомендації; джерела інформації, а також представлена картосхема поширення угруповання в межах України. Ведення Зеленої книги покладається на Міністерство екології та природних ресурсів України та його територіальні органи або інші відповідні державні структури й фінансується з державного бюджету.

У контексті збереження біорізноманіття в лісах України, важливими є також постанови Кабінету Міністрів України **“Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу”** (1994) та **“Про затвердження Порядку ведення державного обліку і кадастру рослинного світу”** (2006). Згадані державні кадастри розглядаються як систематизована сукупність відомостей про географічне поширення видів (груп видів) тварин і рослин, їх чисельність і стан, характеристики середовища їх перебування й сучасного господарського використання, а також інших даних, необхідних для забезпечення охорони й раціонального використання об’єктів рослинного й тваринного світу. Кадастри ведуться на всій території України, її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні. Організація ведення кадастрів рослинного й тваринного світу, координація діяльності, пов’язаної з виконанням цих робіт, зберіганням кадастрової інформації та її публікацією, здійснюється Міністерством екології та природних ресурсів України та його територіальними органами (які станом на сьогодні ліквідовані!) або іншими відповідними державними структурами. Державний облік і ведення кадастрів здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, республіканського та місцевих позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища.

Серед законодавчих засад збереження біорізноманіття України слід також вказати на низку постанов Кабінету Міністрів України, а саме: **“Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України”** (1997 р. № 439), **“Про затвердження Положення про регіональні кадастри природних ресурсів”** (2001 р. № 1781), а також **“Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення”** (2002 р. № 1287).

Іншою категорією нормативно-правових документів, що стосуються питань збереження, управління та моніторингу природних екосистем і природних видів тварин і рослин є відомчі накази, зокрема наказ Міністерства екології та природних ресурсів України щодо **“Положення про Проект організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів”**, **“Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об’єктів”**, **“Положення про Проект організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів”** (2005 р. № 245), а також Державна цільова програма **“Ліси України”** на 2010-2015 рр.” (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р., № 977).

Окремо слід згадати проект Закону України **“Про Державну програму збереження біорізноманіття України на 2005-2025 роки”** (розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.09.2004 р., № 675-р), який зазначає необхідність проведення інвентаризації, таксономічних досліджень та організації постійних спостережень і моніторингу за станом видів і популяцій, у тому числі ключових і фонових видів.

Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено **Державну програму “Ліси України”**. Програма визначає основні напрями та джерела забезпечення збалансованого розвитку лісового господарства країни, спрямованого на посилення екологічних, соціальних та економічних функцій лісів в умовах реформування сільгосп підприємств, прийняття нового земельного законодавства, та за цілями є аналогічною іншим програмам національного законодавства. Програма визначає показники лісгосподарської діяльності основних постійних лісокористувачів – Держлісагенства, Мінагрополітики, Мінекоресурсів, Міноборони та МНС. Згідно з положеннями Програми, розвиток лісового господарства повинен здійснюватися за такими основними напрямками: збільшення лісистості території у природних зонах до оптимального рівня; підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісових насаджень; нарізання природоохоронного потенціалу лісів, збереження їх біологічного різноманіття; підвищення стійкості лісових екосистем до впливу негативних факторів середовища, змін клімату; розширення застосування методів раціонального використання лісових ресурсів тощо.

Але охорона біорізноманіття в лісах поза межами ПЗФ не знайшла прямого відображення в Державній цільовій програмі “Ліси України” на 2010-2015 роки.

Наведений вище перелік законів та інших нормативно-правових документів свідчить, що, загалом, природоохоронне законодавство України за характером є

комплексним, тобто охоплює всі основні напрями охорони біорізноманіття – охорону рідкісних видів, збереження рідкісних рослинних угруповань, регулювання вилучення та комерційного використання різних видів тварин і рослин. У ньому також зазначені відповідні механізми – створення об’єктів природно-заповідного фонду та управління ними (менеджмент), створення планів дій щодо збереження окремих видів, розбудови екологічної мережі, відновлення видів і природних екосистем тощо.

Незважаючи на такий багатий та різноманітний набір законодавчих актів, мають місце певні невідповідності. Перш за все це стосується базових, з точки зору правового забезпечення охорони біорізноманіття, Законів України: “Про Червону книгу України”, “Про природно-заповідний фонд України”, “Про екологічну мережу України”, “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, а також пов’язаних з ними Законів України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, Лісового кодексу України тощо.

В Україні лишається слабо опрацьованою система моніторингу біорізноманіття та менеджменту природоохоронних територій. Наявні законодавчі акти й організаційні структури далеко не повною мірою відповідають завданням моніторингу біорізноманіття, прийнятим у країнах Європи, а поняття екологічного менеджменту на територіях спеціального (природоохоронного) призначення практично не розроблене. Наявність нормативно-правових актів про проекти організації територій установ природно-заповідного фонду (Наказ Мінприроди України № 245 від 06.07.2005 р.) не розв’язують цієї проблеми, оскільки зазначені документи фактично не містять поняття “екологічний менеджмент території з метою збереження біорізноманіття”.

Викладені вище проблеми значною мірою зумовлені або відсутністю в Українському законодавстві відповідних нормативних положень і визначень, або неузгодженістю різних законів та інших законодавчих актів і підзаконних документів щодо трактування понять і категорій, визначення ключових положень і вимог до практичного втілення тих чи інших заходів, або покладанням на відповідні органи управління одночасно господарських і природоохоронних функцій, що створює конфлікт інтересів (як, зокрема, у лісовій галузі).

Важливу роль відіграють міжнародні Конвенції, Угоди та Стратегії. Зокрема, Конвенція про охорону природних видів флори і фауни та природних оселищ в Європі (Бернська конвенція), Рамсарська Конвенція про захист та збереження водно-болотних угідь, Конвенція про біологічне різноманіття, Конвенція про збереження мігруючих природних видів тварин, Конвенція про міжнародну торгівлю видами природних видів фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, Угода про збереження кажанів у Європі, Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів та Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Серед них найважливішою є Бернська Конвенція, оскільки ця конвенція та згадані Директиви ЄС про оселища (1992/43) та охорону природних видів пта-

хів (2009/147) – міжнародні документи, спрямовані на збереження природної фауни, флори й оселищ.

Загалом, на сьогодні актуальними є, з одного боку, уніфікація понятійного й термінологічного апарату чинного природоохоронного законодавства України, дотичного до охорони біорізноманіття, а з другого боку, впровадження низки змін, доповнень і нових правових положень щодо збереження біорізноманіття у відповідності з аналогічним чинним законодавством Євросоюзу.

3.1.1. Лісовий кодекс України

Головним документом, який визначає, у тому числі, і ведення лісового господарства, є Лісовий кодекс, затверджений законом України № 3404-IV 8 лютого 2006 року зі змінами від 16.10.2012 р.

Питання збереження біорізноманіття викладені в статті 85 “Збереження біорізноманіття в лісах”, в якій, зокрема, йдеться про таке:

“Збереження біорізноманіття в лісах здійснюється їх власниками та постійними лісокористувачами на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях шляхом:

- 1) створення і оголошення в установленому законом порядку на найбільш цінних лісових ділянках територій та об’єктів природно-заповідного фонду, розвитку екологічної мережі;
- 2) виділення, створення і збереження об’єктів цінного генетичного фонду лісових порід (генетичних резерватів, плюсових деревостанів і дерев, колекційних лісових ділянок, лісонасінних ділянок і плантацій, дослідних та випробних культур тощо);
- 3) недопущення генетичного забруднення генофондів аборигенних порід та інвазій інтродукованих видів у природні екосистеми;
- 4) застосування екологічно орієнтованих способів відтворення лісів та використання лісових ресурсів;
- 5) забезпечення охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, пралісів, інших цінних природних комплексів відповідно до природоохоронного законодавства”.

Пункти 1 і 5 стосуються законодавчих аспектів збереження біорізноманіття на видовому, популяційному та екосистемному рівнях, 2 і 3 – збереження генетичного різноманіття лісових порід.

Збереження біорізноманіття під час ведення лісового господарства безпосередньо стосується пункт 4, згідно з яким слід застосовувати екологічно орієнтовані способи відтворення лісів і використання лісових ресурсів.

Як було показано в розділі 2, збереження біорізноманіття є частиною сталого ведення лісового господарства, яке задекларовано в таких статтях Кодексу:

- ст. 19 (охорона, захист, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, інші заходи провадяться відповідно до законодавства **на основі принципів сталого розвитку**);
- ст. 34 “Завдання організації лісового господарства” (Організація лісового господарства має своїм завданням забезпечувати ведення лісового господарства **на засадах сталого розвитку** з урахуванням природних та економічних умов, цільового призначення, лісорослинних умов, породного складу лісів, а також функцій, які вони виконують);
- ст. 48 “Матеріали лісовпорядкування” (У матеріалах лісовпорядкування дається якісна і кількісна характеристика кожної лісової ділянки, комплексна оцінка ведення лісового господарства, що є основою для розроблення **на засадах сталого розвитку** проекту організації та розвитку лісового господарства відповідного об’єкта лісовпорядкування).

Ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку згадується також в статтях 55 “Моніторинг лісів” і 56 “Лісова сертифікація”.

Проте, слід зазначити, що в ЛКУ не міститься чіткого означення терміну “стале ведення лісового господарства” або “ведення лісового господарства на принципах сталого розвитку”

Отже, в Україні ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку задеклароване на законодавчому рівні (ст. 34). При цьому проекти організації та розвитку лісового господарства повинні розроблятися саме на засадах сталого розвитку (ст. 48). Заходи (перелічені у ст. 19 і у виконанні яких і полягає ведення лісового господарства – ст. 63) провадяться на основі принципів сталого розвитку.

Крім цього, збереження біорізноманіття в лісах здійснюється, зокрема, шляхом застосування екологічно орієнтованих способів відтворення лісів і використання лісових ресурсів. Останнє речення виглядає взагалі зайвим, оскільки і відтворення лісів екологічно орієнтованими способами, і невиснажливе використання лісових ресурсів є складовими сталого ведення лісового господарства, а збереження біорізноманіття є частиною останнього.

У той же час задекларовані в Лісовому кодексі позиції щодо збереження біорізноманіття практично не застосовуються на лісових територіях поза межами територій природно-заповідного фонду. Це пов’язано з кількома причинами:

- 1) Означення поняття “збереження біорізноманіття” відсутні в лісовому законодавстві; поняття “рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу”, що застосоване у Лісовому кодексі звужує поняття “біорізноманіття” та не охоплює “різноманіття усіх живих організмів та середовища їх існування” (як визначено в Конвенції про охорону біологічного різноманіття, Концепції збереження біорізноманіття України, 1997, Концепції загальнодержавної програми збереження біорізноманіття України на 2005-2025 рр.). Наприклад, обов’язки громадян і юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси (ст. 14 Лісового кодексу), постійних і

тимчасових лісокористувачів (ст.ст. 19, 20, 21), стосуються охорони лише “рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу”.

- 2) Питання збереження біорізноманіття у Лісовому кодексі України безпосередньо не визначені в різних аспектах лісових відносин, зокрема, ці питання:
 - не включені до обов’язків громадян і юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси (ст. 14 Лісового кодексу), постійних і тимчасових лісокористувачів (ст.ст. 19, 20, 21),
 - не є одними з основних завдань державного регулювання та управління у сфері лісових відносин (ст. 25),
 - не є одними з цілей лісовпорядкування (ст. 45),
 - не згадані серед можливих напрямів фінансування в рамках програм ведення лісового господарства (ст. 98) і в переліку заходів, видатки на які можуть бути компенсовані державою (ст. 99).
- 3) Повноваження Мінприроди відносно забезпечення збереження біорізноманіття не відображені в Лісовому кодексі (ст. 29), що фактично призводить до відсутності контролю з боку органів Мінприроди за збереженням біорізноманіття під час ведення лісового господарства поза територіями природно-заповідного фонду.

3.1.2. Нормативно-законодавче забезпечення збереження біорізноманіття під час планування лісогосподарської діяльності

Планування лісогосподарської діяльності є однією з функцій лісовпорядкування¹.

Функції лісовпорядкування, що пов’язані з плануванням ведення лісового господарства (відповідно до ст. 46 ЛКУ), та відповідні нормативні документи наведені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Функції лісовпорядкування в Україні

Функції лісовпорядкування, пов’язані з плануванням ведення лісового господарства	Відповідні нормативні документи та (або) примітки щодо виконання функцій
Виявлення деревостанів, що потребують рубок, з метою поліпшення якісного складу лісів	Правила поліпшення якісного складу лісів.

¹ “Лісовпорядкування включає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективної організації та науково обґрунтованого ведення лісового господарства, охорони, захисту, раціонального використання, підвищення екологічного та ресурсного потенціалу лісів, культури ведення лісового господарства, отримання достовірної і всебічної інформації про лісовий фонд України”. – Ст. 45 ЛКУ.

Обґрунтування поділу лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій	Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок.
Обчислення розрахункової лісосіки, обсягів використання інших видів лісових ресурсів	Порядок спеціального використання лісових ресурсів Інструкція про порядок погодження та затвердження розрахункових лісосік. (примітка: відповідно до ст. 72 й 73 ЛКУ, ліміти використання інших видів лісових ресурсів – під час заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійсненні побічних лісових користувань, встановлюються облдержадміністраціями та органом виконавчої влади АР Крим за поданням ОУЛМГ та погодженнями з Мінприродою).
Визначення обсягів робіт щодо відновлення лісів і лісорозведення, охорони лісів від пожеж, захисту від шкідників і хвороб, інших лісогосподарських заходів, а також порядку і способів їх проведення	Правила відтворення лісів; Санітарні правила в лісах України; Правила пожежної безпеки в лісах України.
Ландшафтні, ґрунтові, лісотипологічні, лісобіологічні та інші обстеження й дослідження лісових природних комплексів	Примітка: у 2011-2015 рр. заплановано ґрунтово-лісотипологічне обстеження лісів в Житомирській і Чернігівській областях на площі 700 тис. га. Також передбачається проведення рекреаційного впорядкування лісового фонду та спеціального впорядкування об'єктів ПЗФ (обсяги цих робіт визначатимуться в залежності від кількості замовлень на їх виконання) ¹ .
Виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць виростання та оселення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного й рослинного світу й підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі	Примітка: рівень спеціалістів, що працюють у лісовпорядкувальних експедиціях, не дозволяє на практиці виявляти в природі вказані природні комплекси та види. За поданням відповідних органів, лісовпорядкування зараховує такі визначені лісові території до відповідних категорій і планує відповідні заходи з охорони.
Участь у розробленні програм охорони, захисту, використання та відтворення лісів	Примітка: виконується за наказом державного органу виконавчої влади з питань лісового господарства або на прохання ОУЛМГ (для розробки регіональних програм).

¹Концептуальна програма розвитку лісовпорядкування на період до 2015 року. Затверджена Наказом Держлісагентства № 60 від 30.03.2011 р. – Ірпінь: Українське державне проектне лісовпорядне об'єднання, 2011. – 18 с.

Складання проектів організації й розвитку лісового господарства та здійснення авторського нагляду за їх виконанням	Інструкція щодо впорядкування лісового фонду України.
Участь у розробленні програм охорони, захисту, використання та відтворення лісів	Примітка: виконується за наказом державного органу виконавчої влади з питань лісового господарства або на прохання ОУЛМГ (для розробки регіональних програм).

Кілька розділів “Плану організації та розвитку лісового господарства державного лісогосподарського підприємства”, що розробляється під час періодично-повторного лісовпорядкування, стосуються питань збереження біорізноманіття, зокрема:

- Підрозділ 2.1.3. Відомості про об’єкти природно-заповідного фонду.
- Підрозділ 2.4. Екологічний стан лісів. У табличній формі вказують окремі частини й ділянки лісового фонду, що зазнають шкідливого впливу розташованих поблизу промислових і сільськогосподарських підприємств, а також надмірних рекреаційних навантажень і надмірної кількості в лісах диких тварин.
- Підрозділ 3.9. Екологічне обґрунтування лісокористування та інших запроєктованих заходів. Плани організації та розвитку лісового господарства не є об’єктами державної екологічної експертизи, отже, не підпадають під дію Закону України “Про екологічну експертизу”. Тому, зазвичай, робиться посилення на те, що “розмір користування лісом і всі види господарських заходів лісовпорядкуванням запроєктовані у відповідності з чинними в лісовому господарстві нормативними документами і не матимуть негативного впливу на навколишнє середовище”.

З позицій збереження біорізноманіття особливий інтерес становить планування рубок головного користування.

Пропозиції та відповідні обґрунтування розрахункових лісосік готують лісовпорядні організації. Ці питання розглядаються на лісовпорядній нараді, подаються до обласного управління ЛМГ, а потім до ДАЛРУ, яке, розглянувши ці матеріали, подає їх до Мінприроди на затвердження (Інструкція про порядок погодження та затвердження розрахункових лісосік. Наказ Мінприроди від 25.10.2010 р. № 472).

До розрахунку головного користування (згідно з “Порядком спеціального використання лісових ресурсів”) включають:

- експлуатаційні ліси;
- захисні ліси, що прилягають до смуг відведення діючих і тих, які будуються, залізниць, автомобільних доріг державного значення, уздовж берегів річок, навколо озер, водойм та інших водних об’єктів, а також захисні ліси, що є байрачними або площа яких становить до 100 гектарів, або які розташовані серед безлісної місцевості;

-
- рекреаційно-оздоровчі ліси, розташовані у межах третьої зони округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів, і в лісгосподарській частині лісів зелених зон;
 - ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення в межах господарської зони національних природних і регіональних ландшафтних парків, а також заказниках.

Розрахунок ведеться за спеціальною формулою, в якій врахований розподіл включених до розрахунку лісів за класами віку та встановлені оптимальні віки рубок у лісах України, диференційовані за лісорослинними зонами (Карпати, Полісся, Лісостеп – Степ), а також за категоріями лісів.

Встановлені віки рубок і розподіл включених до розрахунку лісів за класами віку зумовлюють відносно низький відсоток використання річного приросту (фактично – середньої річної зміни запасів).

Проте, під час лісовпорядкування не лише не здійснюється оцінка загального біорізноманіття в лісах, що впорядковуються, але навіть не проводиться “виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного і рослинного світу і підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі”, що передбачене ст. 46 ЛК. Фактично, така ситуація зумовлює “автоматичне” порушення цієї статті ЛК під час проведення лісовпорядкування на будь-яких лісових територіях. Це, у свою чергу, пов’язане з тим, що кошти на роботи з оцінки біорізноманіття в рамках бюджетів робіт з лісовпорядкування не виділяються, дані кадастрів тваринного й рослинного світу дуже обмежені, а ті, що є – не надаються органами Мінприроди лісовпорядним організаціям.

3.1.3. Нормативно-законодавче забезпечення збереження біорізноманіття під час ведення лісового господарства

Рубки головного користування

Проводяться згідно з Правилами рубок головного користування та Правилами рубок головного користування в гірських лісах Карпат.

Основним обмеженням, спрямованим на збереження біорізноманіття, є заборона вирубування та пошкодження дерев і чагарників, що включені до Червоної книги України, насінників, плюсових та інших дерев, що мають виняткове значення для збереження біорізноманіття (п. 1.3. Правил рубок головного користування, п. 5. Правил рубок головного користування в гірських лісах Карпат). Проте, не вказано, які саме дерева мають виняткове значення для збереження біорізноманіття.

В обох Правилах вимагається визначення природоохоронних вимог (запобіган-

ня ерозії ґрунтів, збереження підросту тощо) з їх відображенням у карті технологічного процесу розроблення лісосіки.

Важливими з точки зору збереження біорізноманіття (мертвої деревини) видаються питання очищення місць рубок від порубкових решток. Метою цієї операції є створення сприятливих умов для відновлення лісу, запобігання ерозії ґрунту, зменшення рівня пожежної небезпеки та забезпечення належного санітарного стану.

Залежно від лісорослинних умов і вимог лісовідновлення застосовують 5 способів очищення лісосік (4 способи в гірських лісах Карпат):

- збирання порубкових решток у купи та вали для перегнивання;
- рівномірне розкидання подрібнених на відрізки до 1 метра порубкових решток по лісосіці;
- укладання порубкових решток на трелювальні волокни в улоговинах та ущільнення їх під час трелювання деревини;
- укладання порубкових решток у місцях проїзду агрегатних лісових машин;
- збирання порубкових решток у купи з подальшим їх спалюванням (не застосовується в гірських лісах Карпат).

Правила поліпшення якісного складу лісів

Визначають основні вимоги до проведення рубок формування та оздоровлення лісів, до яких зараховують рубки: догляду, санітарні, лісовідновні, переформування, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні.

Важливими для збереження біорізноманіття є обмеження, викладені в п. 6 цих Правил, які полягають у тому, що практично в усіх лісах ПЗФ (заповідні зони біосферних заповідників, національних природних і регіональних ландшафтних парків, природні заповідники, пам'ятки природи, заповідні урочища) ці види рубок можуть проводитися у виняткових випадках і лише на підставі наукового обґрунтування, рішень наукових або науково-технічних рад установ природно-заповідного фонду, а також за погодженням з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища (Мінприродою).

Санітарні правила в лісах України

Регламентують проведення санітарно-оздоровчих заходів (вибіркові санітарні рубки; суцільні санітарні рубки; ліквідація захаращеності; запобігання виникненню та поширенню осередків шкідників і хвороб лісу; захист заготовленої деревини від шкідників та хвороб).

Встановлюються кількісні показники призначення вибірових санітарних рубок – наявність 5 і більше куб. метрів на гектарі сухостійних, усихаючих, сильно ослаблених, пошкоджених шкідниками, хворобами та внаслідок стихійних природних явищ і техногенних впливів окремих дерев або їх груп.

Якщо таке вилучення призведе до зменшення повноти нижче 0,4 або 0,5 (пристигаючих, стиглих і перестійних деревостанів), призначається суцільна санітарна рубка.

Порядок заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України.

До заготівлі другорядних лісоматеріалів зараховують заготівлю пнів, лубу, кори й деревної зелені. Заготовлюють з дерев, призначених до рубки в поточному році. Встановлені обмеження на заготівлю пнів: заборона заготівлі пнів у п'ятдесятиметровій смузі постійних водотоків і на схилах, крутіших за 11°, а також вимога лишати не менше 10 пнів на га з метою збереження біорізноманіття.

Якщо запаси стовбурової деревини визначаються під час лісовпорядкування в межах похибки, прийнятої за окомірного її (деревини) визначення, а контроль за її використанням є досить прискіпливим з боку контролюючих органів, то визначення запасів недеревної лісової продукції, а також контроль за вилученням такої продукції є досить проблематичними.

3.2. Лісова сертифікація та аналіз нормативно-правових актів України, що забезпечують збереження біорізноманіття під час сталого ведення лісового господарства

3.2.1. Лісова сертифікація

Лісова сертифікація – оцінка відповідності системи ведення лісового господарства встановленим міжнародним вимогам щодо управління лісами та лісокористування на засадах сталого розвитку. Метою лісової сертифікації є забезпечення економічно, екологічно й соціально збалансованого ведення лісового господарства шляхом виконання відповідних загальноновизнаних і таких, що заслуговують на довіру, стандартів.

Добровільна лісова сертифікація в Україні почала розвиватися на початку 2000-их років, особливо стрімко завдяки вступу до Європейського Союзу у травні 2004 року країн – традиційних імпортерів української лісової продукції, перш за все Польщі, Словаччини та Угорщини.

На сьогодні в Україні розповсюджена лісова сертифікація за схемою Лісової опікунської ради (ЛОП – FSC).

ЛОП розробила 10 принципів сталого ведення лісового господарства, за якими оцінюється виконання підприємствами, що виявили бажання сертифікуватися, вимог сталого ведення лісового господарства.

Частина вимог виконується лісогосподарськими підприємствами України, оскільки вони відповідають вимогам чинної нормативно-законодавчої бази ведення лісового господарства. Проте, частина вимог відсутня в цій базі, тому їх виконання потребує неабияких зусиль від підприємств. Деякі з таких вимог безпосередньо стосуються збереження біорізноманіття лісів.

Критерій 6.2 Необхідно вживати заходів щодо захисту рідкісних видів і видів, існування яких під загрозою або у небезпеці, їх місць розповсюдження (наприклад, місць гніздування та годування). Охоронні зони та захисні території слід встановлювати відповідно до масштабів та інтенсивності ведення лісового господарства, а також унікальності об'єктів, що потребують охорони. Слід регулювати спортивне та промислове полювання, рибальство та збирання колекцій.

Згідно з цим критерієм необхідно виявляти й охороняти на території лісового підприємства всі рідкісні та зникаючі види флори й фауни. Для виконання вимог цього критерію підприємство повинно запровадити процедуру виявлення та реєстрації рідкісних і зникаючих видів флори й фауни, що трапляються на території підприємства; забезпечити охорону виявлених видів і щорічно проводити моніторинг стану їхніх популяцій.

Критерій 6.3 Екологічні функції й корисності лісу повинні підтримуватися не-ушкодженими, поліпшуватися або відновлюватися. Це включає:

- а) відновлення лісів і сприяння природним сукцесіям у лісах;
- б) біорізноманіття на генетичному, видовому й екосистемному рівнях;
- в) природні кругообіги, що впливають на продуктивність лісових екосистем.

Відповідно до вимог цього критерію під час ведення лісового господарства слід всіляко намагатися:

- обмежити застосування суцільно-лісосічних рубок, а також площі лісосік таких рубок;
- відновлювати ліси шляхом природного поновлення;
- застосовувати аборигенні види дерев і чагарників;
- зберігати під час проведення рубок цінні та рідкісні дерева й чагарники, насінники й плюсові дерева, а також важливі для збереження біорізноманіття елементи насаджень – сухостій, повалені, фаутні, поодинокі старовікові дерева тощо;
- обмежити спалювання порубкових решток, залишати їх для перегнивання (цілими або подрібненими спеціальним устаткуванням).

Під час суцільних рубок слід залишати та охороняти не менш як 10 дерев I ярусу на 1 га (серед яких цінні та рідкісні дерева, насінники й плюсові дерева), цінні та рідкісні чагарники.

За будь-яких видів рубок слід залишати у непорушеному стані:

- окремі елементи насаджень, які є важливими для збереження біорізноманіття (сухостій, повалені, фаутні, дуплясті, поодинокі старовікові дерева тощо);
- ділянки, чутливі до водної та вітрової ерозії;
- заболочені ділянки, водні об'єкти;
- куртини підросту.

3.2.2. Аналіз нормативно-правових актів України, що забезпечують збереження біорізноманіття за сталого ведення лісового господарства

У табл. 2.5 (розділ 2.4.) наведені результати аналізу нормативно-законодавчих актів України на предмет їх відповідності загальноєвропейським практичним рекомендаціям зі сталого ведення лісового господарства.

Як, відповідно, видно з названої таблиці, чинна в Україні нормативно-законодавча база ведення лісового господарства загалом відповідає загальноєвропейським практичним рекомендаціям зі сталого ведення лісового господарства. Утім, рекомендацію 4.2.h, яка стосується збереження мертвої деревини, доцільно розглянути окремо як таку, що зазвичай зумовлює труднощі щодо виконання під час забезпечення сталого ведення лісового господарства.

Рекомендація 4.2.h: Сухостій і сухі стовбури, що впали, дуплясті дерева, ділянки старовікових лісів й особливо рідкісні деревні види слід лишати в кількості й поширенні, необхідних для збереження біорізноманіття, беручи при цьому до уваги потенційний вплив на здоров'я й стійкість лісів і на навколишні екосистеми.

Нормативні документи, що мають відношення до виконання цієї рекомендації:

- Правила рубок головного користування (затверджені наказом ДКЛГ України № 364 від 23.12.2009 р.) та Правила рубок головного користування в гірських лісах Карпат (затверджені постановою Кабміну № 929 від 22.10.2008 р.).

У п. 1.3. “Правил рубок головного користування” та п. 5. “Правил рубок головного користування в гірських лісах Карпат” зазначено:

“Під час заготівлі деревини не дозволяється вирубування та пошкодження дерев і чагарників, занесених до Червоної книги України, насінників, плюсових та *інших дерев, що мають виняткове значення для збереження біорізноманіття.*”

Таким чином, якщо працівники лісгосподарських підприємств, відповідно до рекомендацій МКЗЛЄ, вважатимуть, що сухостій і сухі стовбури, що впали, дуплясті дерева мають виняткове значення для збереження біорізноманіття, то згідно з чинними Правилами рубок головного користування вони матимуть повне право не вирубувати (не видаляти) такі дерева.

- Правила охорони праці працівників лісового господарства та лісової промисловості (затверджені наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці № 119 від 13.07.2005 р.)

У п. 15.2.1. “Правил охорони праці працівників лісового господарства та лісової промисловості” зазначено, що “до проведення основних лісосічних робіт необхідно виконати підготовчі роботи. Вони повинні виконуватися з метою створення безпечних умов праці під час поточного рубання лісу й для ведення робіт у подальшому”. Вони включають:

-
- приземлення усіх небезпечних і заважаючих безпечній роботі дерев у зовнішніх та внутрішніх зонах безпеки (табл. 3.3.).

При цьому під терміном “небезпечні дерева” (згідно з п. 1.2. “Терміни та визначення” Правил охорони праці працівників лісового господарства та лісової промисловості) розуміють:

- дерева з гнилизною, вигорілою чи механічно ушкодженою більше як на 0,4 діаметра частиною стовбура;
- сухостійні (поступово відмерлі);
- завислі;
- з видимими давніми тріщинами у стовбурі;
- переламані та розчахнені, злами та відчахнуті стовбури, конкуренти, які не відокремлені від дерева-носія;
- вивернені з корінням, що не лежать стійко на землі;
- нахилені під кутом понад 30° у результаті ушкодження кореневої системи, повного чи часткового відриву її від ґрунту або перенасичення ґрунту вологою;
- дерева, що підтримують злами (відчахнення) сусідніх дерев;
- злами, що відокремились від дерева-носія, але верхівкою чи стовбуровою частиною вгрузили в землю в положенні, близькому до вертикального, іноді спираючись на підтримуючі дерева.

Цей пункт правил не обмежує збереження сухих стовбурів, що впали, проте вимагає першочергового вирубування сухою та (частково) дуплястих дерев. Відповідно до цього пункту, рекомендацію 4.2.h зі сталого ведення лісового господарства виконати неможливо.

Проте, є певні винятки з правил. Відповідно до п. 15.2.3. “Правил охорони праці працівників лісового господарства та лісової промисловості” у деяких випадках дозволяється виконання основних лісосічних робіт без попереднього приземлення небезпечних дерев:

- якщо дерева звалюються та трелюються машинами з укріпленими кабінами й поза кабінами машин ніхто на лісосіці не працює;
- при проведенні проріджувань, прохідних і санітарних вибіркових рубок, якщо основні лісосічні роботи виконуються за відсутності снігу та льоду на деревах, а також снігу товщиною понад 30 см на поверхні ґрунту й швидкості вітру не вище 5,2 м/с;
- за наявності на лісосіці понад 20% небезпечних дерев і розробленні її в безсніжний період. Такі лісосіки повинні розроблятися за правилами для ушкоджених стихійними природними явищами (вітровально-буреломних лісосік).

Можна дійти висновку, що питання збереження сухостійних дерев на лісосіках під час проведення лісосічних робіт слід розглядати окремо для кожного конкретного випадку (для кожної конкретної лісосіки).

Таблиця 3.3.

Умови виконання рекомендації 4.2.h (залишення сухостою й дуплястих дерев) під час проведення лісосічних робіт (відповідно до “Правил охорони праці працівників лісового господарства та лісової промисловості”)

Умови виконання	Обмеження
Звалювання й трелювання дерев машинами з укріпленими кабінами.	Ніхто, крім операторів цих машин, не працює на лісосіці.
Проведення вибіркового рубок (прорідження, прохідні, санітарні, можливо, вибіркової системи рубок головного користування).	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність снігу та льоду на деревах. 2. Шар снігу не товстіший за 30 см. 3. Швидкість вітру не перевищує 5,2 м/с.
Розробка лісосіки за правилами для лісів, ушкоджених стихійними природними явищами.	Проводиться лише в безсніжний період і відповідно до вимог підпунктів 15.2.17-15.2.28 та 15.3.38-15.3.42 вказаних Правил.

4. ДОСВІД, ПРАКТИКА Й ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ НА ЗЕМЛЯХ ЛІСОВОГО ФОНДУ

4.1. Законодавча база для створення екомережі в Україні

Законодавча та нормативна база в Україні ухвалюється на чотирьох владних рівнях:

- Верховною Радою України (закони) та Президентом України,
- Кабінетом міністрів України (розпорядження, постанови),
- Міністерствами й відомствами України (накази),
- обласними радами та адміністраціями.

Розбудова національної екологічної мережі є пріоритетним завданням політики України в природоохоронній сфері. Необхідність її формування зафіксована в Концепції збереження біологічного різноманіття України (1997). Верховною Радою України ухвалені Закони України “Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000-2015 роки” та “Про екологічну мережу України”. Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних і місцевих схем екомережі затверджені наказом Мінприроди від 13.11.2009 р. № 604.

Головною метою створення екомережі є збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного й тваринного світу та їхніх популяцій.

Перелік та стислий опис законодавчих і нормативних актів щодо екологічної мережі в Україні наведений в книзі “Створення екологічних коридорів в Україні” (Деодатус, Проценко (ред.), 2010).

Формування екомережі передбачене й в Лісовому кодексі України (ЛКУ).

ЛКУ зобов’язує громадян і юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси (ст. 14 ЛКУ), а також постійних користувачів (ст. 19 ЛКУ), зокрема:

- забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів і об’єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу, рослинних угруповань, **сприяти формуванню екологічної мережі** відповідно до природоохоронного законодавства.

Тимчасові лісокористувачі на умовах довгострокового користування згідно зі ст. 20 ЛКУ зобов’язані, зокрема:

- вести роботи способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для охорони, захисту й відтворення типових та унікальних природних комплексів та об’єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, **сприяти формуванню екологічної мережі.**

Під час лісовпорядкування, згідно зі ст. 46, ЛКУ передбачає:

9) виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць виростання та оселення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу і підлягають заповіданню, **включенню до екологічної мережі**.

Спеціальна стаття ЛКУ (ст. 85) присвячена збереженню біорізноманіття в лісах. Ця стаття декларує таке:

– Збереження біорізноманіття в лісах здійснюється їх власниками та постійними лісокористувачами на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях шляхом:

1) створення й оголошення в установленому законом порядку на найбільш цінних лісових ділянках територій та об'єктів природно-заповідного фонду, **розвитку екологічної мережі**.

Таким чином, ЛКУ покладає зобов'язання на власників і користувачів лісів сприяти формуванню екологічної мережі, вказує на необхідність збереження біорізноманіття. Це зобов'язання є необхідним і важливим підґрунтям для розбудови екомережі в лісах.

4.2. Екологічна мережа та її структурні елементи

Терміни й визначення, які стосуються екомережі та її структурних елементів наведені в Глосарії.

Окрім зведеної (національної) схеми формування екомережі існують регіональні й місцеві схеми екомережі. Закон вказує на необхідність розроблення регіональних схем формування екомережі АР Крим та областей, а також місцевих схем формування екомережі районів, населених пунктів та інших територій України. Регіональні та місцеві схеми формування екомережі затверджуються відповідними радами (АРК, областей, районів та іншими).

4.3. Стан створення екомережі в Україні

Нині завершений перший етап реалізації Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки (Закон № 1989-III). Головні результати створення екомережі обговорювалися на засіданнях Координаційної ради з питань формування національної екомережі (утвореної відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29.11.2001 р. № 1603) регулярно, зокрема у березні 2007 р., грудні 2009 та грудні 2010 р. Далі наведені деякі дані з матеріалів цих засідань.

Обґрунтовано вважається, що ключовими територіями є об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) загальнодержавного значення: національні природні парки, природні й біосферні заповідники, заказники загальнодержавного значення. Тому на

першому етапі реалізації програми головна увага приділялася створенню нових ключових природно-заповідних територій та розробленню відповідної законодавчої та нормативної бази.

Станом на 01.01.2010 р. природно-заповідний фонд (далі – ПЗФ) України мав у своєму складі 7608 територій та об'єктів загальною площею 3268,0 тис. гектарів і 402,5 тис. гектарів у межах акваторії Чорного моря. Відношення площі природно-заповідного фонду до площі держави становило 5,4%, а з урахуванням морських акваторій – 6,1%. Протягом 2009-2010 років Указами Президента України створено 31 об'єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення й території п'ятьох розширено. Разом з тим, запланований Законом № 1989-III на 2005 рік обсяг земель ПЗФ мав складати 4,2 млн. га (7% площі України). Не досягнення цього планового показника пояснюється, у першу чергу, браком коштів і недосконалістю законодавства. Так, у 2008 році з державного бюджету на заходи щодо формування екологічної мережі виділено лише 2,2 млн. гривень.

Мінприроди організувало розробку загальнодержавної та регіональних схем екомережі. На сьогодні розроблено й затверджено понад 13 обласних програм формування регіональної екомережі, за допомогою яких передбачається здійснити заходи, профінансовані за рахунок бюджетних коштів; у решті областей окремі розділи включені до обласних програм з охорони навколишнього природного середовища, з них у понад ніж 6-ти областях розроблено проекти програм, в АР Крим, Одеській, Львівській та інших областях їх затверджено, в деяких інших, зокрема, Житомирській, Київській областях та м. Севастополі заплановано їх розроблення. Однак розвиток регіональних екомереж також загальмувався через брак фінансування з бюджетів обласного рівня, хоча в Києві та 19 областях певна робота в цьому напрямку проводилася і проводиться.

Картосхему екомережі для Карпатського регіону (масштаб 1:200 000) та супровідний звіт підготовлено у 2005-2006 рр. спеціалістами Національного університету “Києво-Могилянська академія” і затверджено Мінприроди у 2006 р. (Брусак, 2006). Інший варіант картосхеми екологічної мережі Карпат був нещодавно підготовлений в рамках проекту WWF. На основі картосхем продовжується розробка регіональних та місцевих схем в областях та районах. Принципові аспекти розробки схем екомережі та її формування в областях є предметом обговорення координаційних рад з питань формування екомережі в областях. Далі схеми екомережі погоджуються компетентними державними установами (управліннями земельних ресурсів, містобудування та архітектури, органами місцевої влади) та включаються до відповідної земельної документації та планів розвитку на різних адміністративних рівнях. Регіональні схеми формування екомережі повинні бути затверджені у всіх чотирьох областях Карпатського регіону, однак у жодній з них детальні схеми екомережі ще не затверджено. Натомість, однією з перших в Україні була затверджена регіональна схема екомережі Тернопільської області (2009 р.), розроблена фахівцями Інституту екології Карпат НАН України, Львівського національного університету імені Івана Франка та Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Починаючи від 2000 р., розбудова екомережі в Україні здійснювалася також за підтримки низки міжнародних проектів, зокрема, в межах “Програми спільних дій урядів України та Королівства Нідерландів у сфері охорони навколишнього середовища”, яка фінансувалася “ВВІ-MATRA”. За результатами впровадження міжнародного проекту “Реалізація транскордонного екологічного зв’язку в Українських Карпатах” розроблено та затверджено рішеннями рад відповідних рівнів схему Турківського екокоридору (для міграції зубра, бурого ведмеда, рисі, дикого кабан та інших диких тварин між природоохоронними територіями Польщі та НПП “Сколівські Бескиди”) та схему Буковинського екокоридору (між національним природним парком “Вижницький” та національним парком “Ванаторі Нямц” (Румунія) для відновлення природних екосистемних зв’язків (екокоридорів) між популяціями зубра, ведмеда та рисі в Україні та Румунії). Це стало першим в Україні втіленням в практику рішень місцевих та обласних органів влади щодо створення структурних елементів екомережі.

4.4. Стан та аналіз площі мережі об’єктів ПЗФ, як потенційних ключових територій екомережі в лісах і на лісовкритих площах

Ліси та лісовкриті площі є потенційними складовими екомережі згідно з Законом № 1989-III. Оцінку стану й аналіз мережі об’єктів ПЗФ в Україні доцільно провести на підставі офіційних даних, викладених у Державному кадастрі територій та об’єктів природно-заповідного фонду України станом на 01.01.2011 р.

За даними на 01.01.2011 р. в Україні існувало 7739 територій та об’єктів природно-заповідного фонду, відношення площі ПЗФ до площі держави становило 5,7% (суходолу), або близько 6,1% загальної площі. Серед них існувало 640 територій та об’єктів загальнодержавного значення, загальною площею 2106,8 тис. га, або більше 56% від усієї площі ПЗФ і 3,2% від площі України. Інші майже 44% площі ПЗФ представлені об’єктами місцевого значення. Об’єкти ПЗФ загальнодержавного та місцевого значення мають 11 категорій (природні та біосферні заповідники, національні та регіональні природні парки, заказники, ботанічні сади тощо) які різняться завданнями їх створення, режимом, підпорядкованістю та іншими характеристиками, детально сформульованими в Законі України “Про природно-заповідний фонд України”.

1377,5 тис. га ПЗФ (або 65%) представлено площами, вкритими лісовою рослинністю. 985,6 тис. га ПЗФ (або 47%) знаходиться у підпорядкуванні Державного агентства лісових ресурсів.

За розмірами площ серед територій та об’єктів ПЗФ загальнодержавного значення переважають об’єкти, що мають площу від 10 до 1000 га (таких об’єктів 71,6%). Що стосується територій та об’єктів ПЗФ України загалом (державного та місцевого значення), то переважна кількість цих об’єктів має площу до 50 га (72%). Очевидно,

що такі площі об'єктів не забезпечують міграційні та харчові пересування тварин, а тому повинні бути збільшені. У цьому випадку виходом зі становища може бути створення екологічних коридорів для їх пересування.

За класифікацією угідь в Україні, землі ПЗФ загальнодержавного значення розподілені таким чином: сільськогосподарські землі займають близько 27,4%, **ліси та інші лісовкриті площі – 43,3%**, забудовані землі – 2,5%, відкриті заболочені землі – 5,6%, води – 16,8%, інші землі – 4,5%. Таким чином, майже половина площі ПЗФ України загальнодержавного значення припадає на ліси та землі, вкриті лісовою рослинністю. **При цьому, лісгосподарським підприємствам підпорядковано лише 20,49% площі об'єктів та територій ПЗФ загальнодержавного значення, що становить 47,3% від всієї площі лісовкритих земель ПЗФ.**

Цікаво відзначити, що площа мережі Natura 2000 для 27 країн Європейського Союзу має у своєму складі пересічно 34,47% сільськогосподарських земель і 50,72% лісовкритих земель, але ці показники значно варіюють в залежності від географічних умов країни – члена ЄС (від 5,4% лісів в Ірландії до 88% – на Кіпрі).

Таким чином, можна зробити висновок, що представленість сільськогосподарських, а також лісовкритих і сільськогосподарських земель у ПЗФ України наближається до середніх показників мережі Natura 2000.

4.5. Роль і значення лісів для збереження біорізноманіття в Україні

Для оцінки стану біорізноманіття лісів в Україні необхідно визначитися з переліком індикаторів біорізноманіття, за якими проводиться його оцінка, методиками оцінки й виконати роботу щодо оцінки лісового біорізноманіття. Слід відзначити, що з приводу індикаторів біорізноманіття ще продовжуються дискусії та пропозиції на європейському рівні (Newton, 2002). Питання моніторингу біорізноманіття в лісах України, зокрема щодо оцінки генетичного, видового й екосистемного різноманіття порушені у статті І.Ф. Букші (2003). Однак оцінки стану представленості та охорони лісового біорізноманіття в національному масштабі невідомі. Для спрощеної оцінки збереженості лісового біорізноманіття в Україні можна використати дані Державного кадастру територій та об'єктів ПЗФ (2006). У табл. 4.1 показана представленість в природних об'єктах ПЗФ рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин, мисливських тварин, типових і рідкісних рослинних угруповань.

Проте, у деяких з адміністративно-територіальних одиниць України не ведуться бази даних щодо наявності видів рослин і тварин в об'єктах ПЗФ, у тому числі немає даних щодо наявності раритетних видів.

Таким чином, навіть зважаючи на певні неточності наведеної оцінки, логічним є висновок, що раритетне біорізноманіття України на видовому рівні, вказане в таблиці, цілком задовільно представлене на територіях та об'єктах ПЗФ України. Оскільки

після 2006 року була створена низка нових об'єктів ПЗФ та розширені території наявних в різних геоботанічних округах і зоогеографічних ділянках і підділянках, то це призвело до збільшення представленості раритетної флори й фауни в ПЗФ України, хоча конкретні чисельні значення ще невідомі.

Таблиця 4.1.

Представленість у природних об'єктах ПЗФ рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин, мисливських тварин, типових та рідкісних рослинних угруповань

Показники раритетних видів та угруповань щодо охорони (назва списку)	Кількість видів (угруповань)	% на об'єктах ПЗФ від загальної кількості видів (угруповань) у відповідних переліках
Рослини Європейського червоного списку	150	82,42
Рослини Червоної книги України (1996)	477	88,17
Тварини Європейського червоного списку	90	89,11
Тварини Червоної книги України (1994)	334	87,43
Рослини, Бернська конвенція	52	86,67
Тварини, Бернська конвенція	364	91,69
Рослинні угруповання за Зеленою книгою України	119	93,70

Апроксимуючи цей висновок на землі, вкриті лісовою рослинністю, можна припустити, що лісове раритетне біорізноманіття загалом також повинно бути добре представлене в ПЗФ, оскільки близько 43,3% загальної площі об'єктів ПЗФ вкрито лісовою рослинністю.

4.6. Проблемні питання щодо створення екомережі в Україні

У законодавстві не визначено зв'язок об'єктів ПЗФ зі структурними елементами екомережі (ключових, буферних, відновлювальних та сполучних території (екокоридорів)), не встановлені режими господарювання на цих територіях, не визначено, до якої категорії земель належать структурні елементи екомережі.

Правовий статус структурних елементів екологічної мережі потребує уточнення та доопрацювання, адже елементи після набуття офіційного статусу не мають встановлених законодавством обмежень режимів землекористування та природокористування. Згідно з чинним законодавством, як режим землекористування, так і ступінь його обмеження майже цілком залежать від доброї волі землевласників та землекористувачів (ім заборонено тільки змінювати цільове призначення земель). Домогтися підтримки добровільного введення обмежень землекористування

землевласниками й землекористувачами важко, оскільки а ні Український уряд, а ні Мінприроди не компенсують їм сільськогосподарські та інші збитки, зумовлені такими обмеженнями. Як приклад прогалин у нормативному полі можна навести відсутність постанови КМ України, яка б визначала порядок складання переліків ключових, сполучних, буферних і відновлювальних територій національної екомережі.

До інших чинників, що гальмують розбудову екомережі, належать відсутність методичної допомоги, часті зміни Земельного, Водного, Лісового кодексів, інших законодавчих і нормативних актів без належного врахування потреб розвитку екомережі. Не визначені, зокрема, такі практичні аспекти впровадження та менеджменту екокоридорів, як режим землекористування та наслідки встановлення екокоридорів для землевласників і землекористувачів. Така сама невизначеність існує й по відношенню до буферних і відновлювальних територій.

4.7. Аналіз прогалин (gaps analysis) та законодавчі пропозиції щодо підвищення природоохоронної ролі екомережі

4.7.1. Наявні природоохоронні обмеження в екомережі України

Збереження природно цінного статусу територій в умовах впливу діяльності людини передбачає введення й використання певних правил, норм, режимів природокористування. Ці правила можуть мати рекомендаційний характер заходів, які сприяють збереженню чи підвищенню природної значущості території, але можуть мати характер обмежень щодо природокористування. Наприклад, заготівля сіна для підгодівлі в лісі тварин узимку має рекомендаційний характер, а заборона полювання – це вже обмеження природокористування. Наявна система об’єктів ПЗФ в Україні базується на забороні певних видів діяльності або введенні певних обмежень, які сформульовані в законах і нормативних документах. Очевидно, що екомережа, яка має природоохоронний статус, також повинна обмежувати діяльність людини. Єдине обмеження сформульоване в пункті 3 Статті 6 Закону “Про екомережу”: “Власники і користувачі територій та об’єктів, включених до переліків територій та об’єктів екомережі, зобов’язані **забезпечувати їх використання за цільовим призначенням**”. Територіями та об’єктами екомережі є структурні елементи екомережі, до яких належать ключові, сполучні, буферні та відновлювані території. Отже, закон ввів не **заборону** на зміну цільового призначення, а вказує на **обов’язок** забезпечувати їх використання за цільовим призначенням.

Для оцінки ефективності такого обмеження необхідно, з посиланням на законодавство, розглянути що таке цільове призначення земель і що з ним пов’язано.

Регулювання цільового призначення використання земель здійснюється відповідно до Земельного кодексу України (ЗКУ) від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Згідно зі ст.19 ЗКУ *Категорії земель*, землі України за основним **цільовим призначенням**

поділяються на 9 категорій, зокрема:

- а) землі сільськогосподарського призначення;
- в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- е) землі лісгосподарського призначення...

Подальше уточнення статусу й режиму земель в різних категоріях здійснюється в главах 5-13 ЗКУ. Зокрема, глава 7 Землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення встановлює склад земель природно-заповідного фонду (ст. 44).

Цільове призначення земельних ділянок, які надані громадянам та юридичним особам у власність чи постійне користування, зазначається в державних актах на право власності на земельну ділянку та на право постійного користування земельною ділянкою

Аналіз статей ЗКУ свідчить про таке:

встановлене п. 3 ст. 6 Закону про екомережу зобов'язання власників і користувачів територій та об'єктів, включених до переліків територій та об'єктів екомережі, забезпечити їх використання за цільовим призначенням практично не надає можливості охорони територій та об'єктів екомережі. Наприклад, до екокоридору для з'єднання різних лісових масивів були включені луки або групи дерев чи лісополоси для забезпечення міграції тварин і збереження популяцій рослин, які знаходяться у власника земель особистого сільського господарства чи фермера. Ці землі належать до категорії земель сільськогосподарського призначення. Власник чи користувач земель може переорати луки, вирубати дерева й посадити зернові. При цьому зміни цільового призначення земельної ділянки не відбудеться, але вона втратила необхідні для екокоридору властивості й фактично не може виконувати свої функції. Таким чином, контроль за зміною цільового призначення земельних ділянок є "грубим" механізмом, який фактично не дозволяє зберегти необхідний режим структурних елементів екомережі, оскільки незміна цільового призначення не означає збереження природоохоронних якостей територій.

Ця ситуація ускладнюється також тим, що чинне законодавство поклало контроль за використанням земель і контроль за їх цільовим призначенням на земельну інспекцію, тобто фактично Мінприроди усунене від такого контролю, а подальший аналіз показав, що ефективність і процедура заходів покарання порушників цільового призначення викликає сумнів.

Отже, чинне законодавство не надає можливості природоохоронним органам Мінприроди здійснювати нагляд за функціонуванням і режимом використання екомережі. Варто зробити ремарку. Якщо ключовими елементами є об'єкти ПЗФ, то в цьому випадку на них поширюються обмеження, введені для об'єктів ПЗФ відповідно до Закону "Про природно-заповідний фонд України" та ЗКУ.

Згідно зі ст. 44 ЗКУ, до земель природно-заповідного фонду включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні

парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва). У цій статті екомережа не згадується.

Стаття 45. *Використання земель природно-заповідного фонду* – ЗКУ вказує на те, що порядок використання земель природно-заповідного фонду визначається законом. Таким законом є Закон України “Про природно-заповідний фонд”, в якому вказуються назви об’єктів ПЗФ, їх статус, завдання та режим природокористування. Ні в цьому законі, ні в ЗКУ немає посилань на структурні елементи екомережі й тому вони фактично залишилися без особливого правового статусу. Однак, у законодавстві не визначено їх зв’язок з об’єктами ПЗФ, режими господарювання на цих територіях, не визначено, до якої категорії земель належать структурні елементи екомережі.

У ст. 6. Закону України Про екомережу вказано, що **включення територій та об’єктів до переліку територій та об’єктів екомережі не призводить до зміни форми власності й категорії земель на відповідні земельні ділянки та інші природні ресурси, їх власника чи користувача.**

Отже, згідно з чинним законодавством правовий статус земель не змінюється після створення на них структурних елементів екомережі й згідно із законодавством ніяких додаткових обмежень на користування природними ресурсам земельної ділянки власника земельної ділянки чи землекористувача не вводиться.

4.7.2. Надання особливого правового статусу структурним елементам екомережі

Правовий статус (режим) земель структурних елементів екомережі визначено в Законах України “Про екологічну мережу України” та “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”. Проте, ця законодавча база не достатньо ефективно регулює правовідносини щодо визначення й забезпечення належного режиму діяльності людини на землях елементів екомережі як на територіях з особливим природоохоронним статусом. Зокрема, не визначена система й порядок впровадження природоохоронних заходів та обмежень для різних категорій земель елементів екомережі, не достатньо повно врегульований порядок державного управління у цій сфері, не визначена відповідальність за правопорушення проти встановленого режиму земель елементів екомережі (цей об’єкт може бути лише додатковим у ряді визначених сьогодні законодавством правопорушень). Таким чином, без зміни окреслених норм, оперативне формування ефективної екомережі є, принаймні, значно ускладненим.

Для виконання структурними елементами екомережі своїх функцій щодо формування просторово цілісної екомережі доцільно введення спеціального режиму їх використання, яке частково полягає у введенні обмежень на земельну ділянку. Згідно зі ст. 111. ЗКУ *Обмеження прав на земельну ділянку*:

1. Право на земельну ділянку може бути обмежене **законом або договором** шляхом встановлення:

е) заборони на зміну цільового призначення земельної ділянки, ландшафту та зовнішнього вигляду нерухомого майна;

ж) умови додержання природоохоронних вимог або виконання визначених робіт;

и) інших зобов'язань, обмежень або умов.

Таким чином, існує два шляхи введення обмеження користування земельною ділянкою – законом або договором. Проте, особливий правовий статус земельної ділянки не встановлюється договором. Але в певних випадках введення для структурних елементів екомережі обмежень договором є можливим і корисним.

Чинне законодавство щодо екомережі має тільки одне згадане обмеження – щодо забезпечення використання цільового призначення, але воно не ефективне, у зв'язку з цим особливий правовий статус (режим) земель структурних елементів екомережі, необхідний для виконання ними своїх функцій у формуванні просторово цілісної екомережі, доцільно ввести шляхом внесення змін до законів. Розглянемо два варіанти.

1) Згідно зі ст. 111 ЗКУ. ЗКУ має більш суворі вимоги, ніж Закон про екомережу. Тому доцільно внести до Закону про екомережу зміни для приведення його у відповідність до ст. 111 ЗКУ шляхом введення обмежень, вказаних в ст. 111 ЗКУ. Пропонується змінити **п. 3 ст. 6 Закону Про екомережу**, виклавши його в такій редакції:

Чинна редакція	Пропонована редакція
Власники і користувачі територій та об'єктів, включених до переліків територій та об'єктів екомережі, зобов'язані забезпечувати їх використання за цільовим призначенням.	Власники і користувачі територій та об'єктів, включених до переліків територій та об'єктів екомережі, зобов'язані забезпечувати їх використання за цільовим призначенням, дотримуватися природоохоронних вимог та не змінювати ландшафт.

Внесення такого формулювання дозволить посилити відповідальність за порушення режиму використання структурних елементів екомережі.

2) Оскільки мова йде про введення й дотримання природоохоронних вимог на землях, на яких розташовані структурні елементи екомережі, то таке введення може бути здійснене наданням їм особливого правового статусу шляхом внесення змін до Закону України “Про природно-заповідний фонд України”.

Для реалізації цього підходу доцільно рекомендувати включити ключові й сполучні території до ст. 3 Закону України “Про природно-заповідний фонд України”¹ таким чином:

Чинна редакція	Пропонована редакція
Стаття 3. Класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України	Стаття 3. Класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України

¹Можливий інший шлях надання особливого природоохоронного статусу ключовим і сполучним елементам екомережі – див. підрозділ 5.3.

До природно-заповідного фонду України належать:

природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони:

заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні;

пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

Законодавством Автономної Республіки Крим може бути встановлено додаткові категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

До природно-заповідного фонду України належать:

природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва;

ключові, сполучні (екокоридори) території, які є структурними елементами екомережі.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони:

заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні;

пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

Законодавством Автономної Республіки Крим може бути встановлено додаткові категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть належати до складу ключових та/або сполучних територій екомережі.

Таким чином, включення до складу ст. 3 Закону ключових і сполучних територій автоматично надасть їм особливий правовий статус – статус об’єкта ПЗФ. Надання буферним і відновлювальним територіям статусу об’єктів ПЗФ не вважається доцільним, оскільки ці території, як правило, не мають визначального значення для збереження біорізноманіття чи ландшафтів.

Параграф щодо можливості територіального розміщення територій та об’єктів ПЗФ у складі ключових, сполучних та буферних територій екомережі вказано з метою зняття можливих непорозумінь і вказівки на те, що в цьому немає протиріч. Наприклад, зараз існує практика, коли одні об’єкти ПЗФ належать до складу інших. Зокрема, заказники можуть належати до складу регіональних ландшафтних парків і, інколи, для піднесення статусу особливо цінних ділянок у цих парках з обласного до загально-держаного рівня, цим ділянкам надається статус заказників загальнодержавного значення. Статтею 18 Закону України про ПЗФ вказано, що в межах території біосферних заповідників можуть виділятися зони регульованого заповідного режиму, до складу яких включають регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням вимог щодо їх охорони, встановлених цим Законом.

Особливий режим об’єктів ПЗФ встановлюється відповідними статтями в Законі про ПЗФ. Тому, крім надання особливого правового статусу, необхідно встановити особливий режим земель структурних елементів екомережі, враховуючи їх функції в екомережі.

Структурні елементи екомережі та їх режими доцільно визначити Законом “Про природно-заповідний фонд України”, шляхом створення нової глави 7-1 в розділі III з такими статтями до закону:

Глава 7-1. Структурні елементи екомережі (ключові, сполучні (екокоридори) території).

Стаття 30-1. Ключові території

Ключові території мають забезпечувати збереження найбільш цінних і типових для конкретного регіону компонентів ландшафтного та біорізноманіття.

На ключових територіях забороняється діяльність, яка приводить до зменшення біорізноманіття, погіршує умови міграції тварин та створює загрозу шкідливого впливу на їхні природні комплекси та об’єкти.

Якщо ключова територія належить повністю або частково до складу біосферних або природних заповідників, національних природних або регіональних ландшафтних парків, або заказників, то режим заповідників, парків і заказників зберігається відповідно до статей 15-26 закону “Про природно-заповідний фонд України”.

Стаття 30-2. Сполучні території

Сполучні території (екокоридори) поєднують між собою ключові території.

Режим сполучних територій має забезпечувати екосистемний зв’язок між ключовими територіями, підтримувати процеси розмноження рослин і тварин,

забезпечувати міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу, підтримувати екологічну рівновагу екосистем тощо. Якщо регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи чи заповідні урочища знаходяться частково або повністю в межах сполучних територій, то їх режим може бути змінений з метою виконання завдань, які стоять перед сполучною територією.

Стаття 30-3. Менеджмент-план екомережі

Менеджмент-план екомережі (національної, регіональної, місцевої чи окремих її структурних елементів) розробляється з метою встановлення функціонального призначення, характеру діяльності, порядку охорони, використання й відтворення її природних комплексів. Менеджмент-план погоджується центральним органом виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища і затверджується Координаційною радою з питань формування екомережі при Кабінеті Міністрів України для національного рівня, Координаційною радою з питань формування екомережі при Раді міністрів Автономної Республіки Крим для території АР Крим і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування згідно з повноваженнями приймати рішення про затвердження схеми екомережі для регіонального чи місцевого рівнів. Розробка менеджмент-планів здійснюється з урахуванням рішень і рекомендацій ратифікованих міжнародних конвенцій, стороною яких є Україна.

Доцільно **статтю про менеджмент-план екомережі включити й до Закону про екомережу, як базового закону**, додавши до нього пункт 4 у ст. 18. *Режим охорони та використання територій та об'єктів екомережі*, в такій же редакції, як у ст. 30-3 вище таким чином:

Стаття 18. Режим охорони та використання територій та об'єктів екомережі

1. Чинна редакція закону.
2. Чинна редакція закону.
3. Чинна редакція закону.

4. Менеджмент-план екомережі (національної, регіональної, місцевої чи окремих її структурних елементів) розробляється з метою встановлення функціонального призначення, характеру діяльності, порядку охорони, використання й відтворення її природних комплексів. Менеджмент-план погоджується центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища й затверджується Координаційною радою з питань формування екомережі при Кабінеті Міністрів України для національного рівня, Координаційною радою з питань формування екомережі при Раді міністрів Автономної Республіки Крим для території АР Крим і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування згідно з повноваженнями приймати рішення про затвердження схеми екомережі для регіонального чи місцевого рівнів. Розробка менеджмент-планів здійснюється з врахуванням рішень і рекомендацій ратифікованих міжнародних конвенцій, стороною яких є Україна.

Запропоновані завдання й режими ключових і сполучних територій сформульовані на підставі завдань і режимів, вказаних у Законі про екомережу, щоби під час практичного застосування не викликати правові колізії внаслідок невідповідності законів.

4.7.3. Менеджмент екомережі

У ст. 12 “Управління територіями та об’єктами природно-заповідного фонду” Закону “Про природно-заповідний фонд України” описане управління, але фактично йдеться про їх управління спеціальними адміністраціями, а не про управління територіями, включаючи управління територіями, які належать приватним особам, тому назву “План управління” замість “План менеджменту” використовувати недоцільно. З іншого боку, термін “менеджмент-план” вже зафіксований в Законі України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” (розділ 4. “Здійснення заходів, що впливають з виконання зобов’язань України за міжнародними угодами Додатку 7. Заходи з формування національної екологічної мережі”). Окрім того, термін “менеджмент-план” широко використовується у світі й записаний в міжнародних конвенціях.

Введення терміну “менеджмент-план” у закон про ПЗФ необхідно з тієї причини, що ключові, сполучні та буферні території екомережі, в залежності від природних і господарських умов, розміру і географічного розташування земельних ділянок, повинні мати деталізований режим природокористування й використання в екомережі. У той же час, принципово відмінним є те, що проект організації території розробляється для окремого об’єкта ПЗФ, визначеного Законом про ПЗФ, а екомережа є складною системою елементів, які мають працювати системно й в комплексі, причому з різними функціональними завданнями для різних структурних елементів.

Буферні території, які використовуються в поєднанні з ключовими та сполучними, не варто розглядати як окремі об’єкти ПЗФ. Режим буферних територій доцільно зафіксувати включенням нової статті 40-1 Глави 7-1. *Структурні елементи екомережі (ключові, сполучні (екокоридори) території)* Закону “Про природно-заповідний фонд України”:

Стаття 40-1. Буферні території

У разі необхідності, буферні території екомережі можуть установлюватися на територіях, прилеглих до ключових і сполучних територій екомережі.

Режим охорони, відтворення та використання природних комплексів буферних територій, які створюються з метою забезпечення захисту ключових і сполучних територій екомережі від зовнішніх негативних впливів, регулюється як для охоронних зон, згідно зі ст. 39 та 40 цього Закону.

Таким чином, режим буферних зон буде визначатися чинними нормами охоронних зон об’єктів ПЗФ, вказаними в Розділі IV *Охоронні зони територій та об’єктів*

природно-заповідного фонду Закону про ПЗФ. Це також полегшить застосування буферних зон на практиці.

Найкращий природоохоронний захист, встановлений законодавством, мають землі природно-заповідного фонду. На підставі вказаного можливо запропонувати таку рекомендацію для недопущення погіршення стану елементів екомережі: їм доцільно надати статус земель природно-заповідного фонду. Вище пропонувалося надати їм статус об'єктів ПЗФ. Внесення ключових та сполучних територій до складу ПЗФ не призведе автоматично до встановлення для цих земель категорії “землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення”, оскільки ця категорія надається тільки об'єктам ПЗФ, перелічених в статті 44 ЗКУ. Надання такої категорії є одним з найкращих законодавчих методів захисту цінних щодо біорізноманіття земель від порушень природоохоронного законодавства.

Після змін у Законі про ПЗФ щодо структурних елементів екомережі, доцільно зробити відповідні зміни у ст. 44 ЗКУ, включивши до неї структурні елементи екомережі й виклавши її в такій редакції:

Чинна редакція	Пропонована редакція
Стаття 44. Склад земель природно-заповідного фонду До земель природно-заповідного фонду включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).	Стаття 44. Склад земель природно-заповідного фонду До земель природно-заповідного фонду включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ключові та сполучні (екокоридори) території, які є структурними елементами екомережі), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва). Землі природно заповідного фонду належать до категорії землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення.

Таким чином, якщо ключовим і сполучним територіям буде надано статус об'єктів ПЗФ й вони будуть зараховані до категорії земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, це практично дозволить встановити контроль з боку органів Мінприроди за їх вилученням, викупом і режимом природокористування. Цьому також сприятиме те, що екомережа має бути включена до складу Генеральної та місцевих схем планування території України, що визначено законами України “Про планування та забудову територій” та “Про Генеральну схему планування територій України”. Тим самим, наявність екомережі буде ві-

дображена на генеральних схемах і буде враховуватися під час планування та забудови територій.

4.8. Аналіз практичного досвіду та проблем створення екомережі на землях лісгосподарського призначення

У Турківському районі Львівської області та у Вижницькому й Сторожинецькому районах Чернівецької області в 2010 році вперше в Україні були створені рішеннями відповідних органів влади Турківський (28 км завдовжки) і Буковинський (26 км) екокоридори, які поєднують національний природний парк (НПП) “Сколівські Бескиди”, Ужанський НПП і Надсянський регіональний ландшафтний парк в Україні з Бещадським національним парком і ландшафтними парками “Ціснянсько-Ветлінський” та “Долина Сяну” в Польщі, а також Вижницький НПП з національним парком “Ванаторі-Нямц” у Румунії. Ці парки та екокоридори є дуже важливими для збереження популяцій ведмеда, зубра, рисі, дикого kota та інших видів флори й фауни в регіоні. Створення екокоридорів було здійснено за підтримки проекту “Реалізація транскордонного екологічного зв’язку в Українських Карпатах”, фінансованого програмою BBI-MATRA, Нідерланди. Проект впроваджено Благодійною організацією “ІнтерЕкоЦентр” (Україна) та “Altenburg & Wymenga Ecological Consultants” (Нідерланди) спільно з Мінприроди України та підпорядкованими структурами.

Турківський і Буковинський екокоридори пролягають землями лісового фонду, але вони місцями перетинаються ділянками сільськогосподарського призначення, дорогами, землями водного фонду. Тобто землі, на яких розташовані екокоридори, мають велику кількість різних землевласників і землекористувачів, що дозволило на практиці вивчити різні аспекти створення екокоридору й запропонувати різні варіанти оптимізації його розташування та менеджменту.

Важливим позитивним аспектом діяльності є широка підтримка населенням, представниками держлісгоспів і місцевої влади ідеї створення екокоридорів. Про це свідчать як ухвали семи сільських рад у межах Турківського екокоридору та двох сільських рад у межах Буковинського екокоридору, так і згода відповідних лісгоспів та інших організацій.

У ході створення екокоридорів були проведені численні зустрічі з представниками вказаних організацій, на яких обговорювалися питання створення та забезпечення функціонування екокоридорів, зокрема обмеження природокористування, діяльності людини та інше. Зокрема, визнано доцільним розробити менеджмент-план екокоридору. Потенційні заходи менеджменту в екокоридорах, у тому числі й на землях лісового фонду, наведені в табл. 4.2.

Процедура розробки та затвердження менеджмент-плану, а також інші питання детально описані в згаданій вище книзі “Створення екологічних коридорів в Україні” (Деодатус, Проценко (ред.), 2010).

**Потенційні заходи менеджменту в екокоридорах
(у тому числі й на землях, вкритих лісовою рослинністю)**

	(I) Прикордонна зона	(II) Територія лігоспів	(III) Природоохоронна територія	(IV) ДЛГП «Агроліс»	(V) Землі сільськогосподарського призначення	(VI) Автотранспортні шляхи, залізниця	(VII) Водні об'єкти
1. Загальні	(всюди)						
	а. Інформування населення про екологічні мережі та екокоридори						
	б. Встановлення знаків позначення екокоридору на вузлових, добре помітних місцях						
	в. Моніторинг та оцінка стану довкілля та менеджменту						
	г. Оцінка й перегляд плану менеджменту кожні 3 роки						
	г. Організація зустрічей із зацікавленими особами з метою поінформування про створення екокоридору						
	д. Внесення змін до посадових інструкцій з урахуванням потреб екокоридору						
	е. Розвиток транскордонної співпраці шляхом обміну досвідом, координації функціонування екологічного зв'язку, забезпечення координованого правозастосування						
	є. Розвиток механізмів фінансування						
	ж. Розробка стратегії туризму (пропозиція: мораторій на туризм на території екокоридору в перші три роки)						

	Заходи	(I) Прикордонна зона	(II) Територія лігоспів	(III) Природоохоронна територія	(IV) ДЛГП «Агроліс»	(V) Землі сільськогосподарського призначення	(VI) Автогоспортні шляхи, залізниця	(VII) Водні об'єкти
2. Нормозастосування	а. Застосування норм Водного кодексу України на територіях уздовж русел рр. Стрий, Завадка, Сан	так	так	ні	так	так	ні	так
	б. Сприяння правозастосуванню на територіях екооридорів	так	так	так	так	так	так	так
	в. Зменшення швидкості руху авто- та залізничного транспорту на території екокоридорів	ні	ні	якщо застосовно	ні	ні	так	ні
	г. Посилення боротьби з браконьерством: перерозподіл бюджету, посилення правозастосування, створення мережі поінформовані мешканців сіл	так	так	так	так	так	ні	ні
3. Управління землекористуванням	г. Контроль забудови	так	так	так	так	так	так	так
	д. Збільшення розміру штрафів за браконьерство	так	так	так	так	так	так	так
	а. Традиційні способи використання сільськогосподарських земель (рекомендувати: розведення великої рогатої худоби та овець, викошування, випас худоби, обмеження рілництва для запобігання конфліктам між сільським господарством та дикою природою)	так	ні	ні	ні	так	ні	ні
	б. Заборона на розвиток промисловості	так	так	так	так	так	Так, крім власних транспортних шляхів та їхнього обслуговування	так
	в. Викуп, обмін земельних ділянок	ні	ні	так	ні	так	ні	ні

	Заходи	(I) Прикордонна зона	(II) Територія лігоспів	(III) Природоохоронна територія	(IV) ДЛГП «Агроліс»	(V) Землі сільськогосподарського призначення	(VI) Автогоспортні шляхи, залізниця	(VII) Водні об'єкти
4. Покращення ландшафтного	г. Присвоєння спеціального природоохоронного статусу (об'єктів ПЗФ) на підставі наукових даних	так	так	так	так	так, але чинне законодавство обмежує можливості	ні	так
	г. Зміна категорії землекористування (чинний закон “Про екологічну мережу України” запобігає цьому)	ні	ні	ні	ні	ні	ні	ні
	д. Запобігання збільшенню площі ріллі на територіях екокоридору	ні	ні	ні	ні	так	ні	ні
	а. Зменшення обсягів побудови огорож та інших перешкод	так	так	так	так	так	так	так
	б. Демонтування огорож, усунення інших перешкод (після опитування)	так	ні	так	ні	так	так	так
	в. Дозвіл на традиційне викошування на корм	так	так	так	так	так	ні	ні
5. Лісівництво	г. Створення та підтримання гірських лук	так	так	так	так	так	ні	ні
	а. Заохочення лісосадіння після проведення інвентаризації спеціальною комісією районної держадміністрації і ознайомлення землекористувачів з її результатами	так	так	так	так	так	ні	ні
	б. Обмеження рубки дерев в періоди активних пересувань тварин і поблизу місць їхнього відпочинку та зимівель (сховищ)	так	так	ні	так	так	ні	ні
	в. Оцінка площі та характеру порубок з метою зменшення фрагментації	так	так	ні	так	ні	ні	ні

	(I) Прикордонна зона	(II) Територія лісгоспів	(III) Природоохоронна територія	(IV) ДЛГП «Агроліс»	(V) Землі сільськогосподарського призначення	(VI) Автотранс-портні шляхи, залізниця	(VII) Водні об'єкти
Заходи							
а. Розташування відновлювальних територій в місцях заборони полювання	так	так	ні	так	ні	ні	так
б. Періодичне обмеження дозволу на полювання на підрунті наукових даних	так	так	полювання заборонено	так	так	полювання заборонено уздовж великих транспортних шляхів	так
в. Заборона на облавне полювання	так	так	так	так	так	так	так
Для захисту ґрунтів та рослинності не використовувати важкі механізми, які порушують їх та проводити рубки і інші заходи догляду в сухий період, або при замерзліх ґрунтах							
6. Полювання							

4.9. Законодавчі проблеми щодо створення екомереж та менеджменту в екомережах на землях лісогосподарського призначення

Вказані в табл. 4.2 потенційні заходи менеджменту в екокоридорах дозволяють визначитися з прогалинами в законодавчо-нормативній базі, які негативно впливають, чи можуть вплинути, на функціонування екомережі. Відзначимо ті заходи, які потребують впорядкування законодавства (Табл. 4.3).

Таблиця 4.3.

Заходи з менеджменту в екокоридорах, які потребують змін або доповнень чинної законодавчо-нормативної бази

	Обмеження та інші заходи менеджменту	Необхідні заходи
1.	Встановлення знаків позначення екокоридору чи екомережі	Форми й порядок встановлення державних знаків на об'єктах ПЗФ регулюється відповідним наказом Мінприроди ("Про затвердження положення про єдині державні знаки та аншлаги на територіях та об'єктах ПЗФ України", від 29.03.94 р. № 30). До цього наказу доцільно включити знаки екомережі.
2.	Моніторинг та оцінка стану довкілля та менеджменту	Мінприроди здійснює опрацювання проекту постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження порядку здійснення державного моніторингу екомережі", що дозволить запровадити систему спостережень, спрямованих на оцінку цілісності екомережі, стану природних комплексів та об'єктів, включених до переліків екомережі, своєчасне виявлення негативних змін і прогнозування їх можливого розвитку, пов'язаних з цим наслідків, розроблення відповідних прогнозів і рекомендацій щодо формування, збереження та використання екомережі.
3.	Розвиток механізмів фінансування	Мінприроди України забезпечити досягнення цілей розвитку національної екомережі, шляхом внесення змін до чинного Закону "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки" чи підготовки нового закону "Про загальнодержавну програму розвитку національної екологічної мережі в Україні на 2015-2025 роки", беручи до уваги Національну екологічну стратегію України, обласних і національних стратегій

		розвитку агропромислового комплексу, а також потреби гармонізації природоохоронної політики та законодавства України з відповідною політикою та законодавством Європейського союзу.
4.	Збільшення розміру штрафів за браконьєрство, яке є основною загрозою для збереження біорізноманіття	Див. пропозиції нижче після таблиці .
5.	Викуп та обмін земельних ділянок для створення структурних елементів екомережі	Має бути підготований проект Закону України, який повинен передбачати джерела фінансування викупу та обміну земельних ділянок. В умовах фінансового стану України розробка й прийняття такого закону є дуже проблематичними.
6.	Розробка механізмів компенсацій за обмеження для землекористувачів і власників земельних паїв, земельні ділянки яких припадають на територію екокоридору.	Має бути підготований проект закону України з цього приводу.
7.	Розташування відновлювальних територій в екокоридорах і ключових територіях екомережі для заборони полювання. Періодичне обмеження дозволу на полювання в екомережі на підставі наукових даних. Заборона на облавне полювання в екомережі. Заборона полювання у критичних для тварин місцях екокомережі	Доцільно включити відповідні обмеження в Порядок проведення впорядкування мисливських угідь. Передбачається, що цьому має передувати включення до законодавства положень щодо менеджмент-плану.
8.	Організаційні засади менеджменту	Заходи менеджменту екомережі необхідно включити до складу Проекту організації та розвитку лісового господарства, яким керуються в роботі постійні лісокористувачі та лісовласники. Цей Проект передбачає екологічно обґрунтоване ведення лісового господарства й розробляється відповідно до нормативно-правових актів, що регулюють організацію лісовпорядкування. Матеріали лісовпорядкування погоджуються також органами Мінприроди, що має сприяти внесенню запропонованих змін. Передбачається, що цьому має передувати включення положень щодо менеджмент-плану до законодавства.

Заходи щодо посилення боротьби з браконьєрством.

Доцільно частину 1 ст. 248 Кримінального кодексу України закріпити в такій редакції: “Порушення правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду, а також незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об’єктах природно-заповідного фонду, **а також на території земель – структурних елементів екологічної мережі України**, або полювання на звірів, птахів, чи інші види тваринного світу, що включені до Червоної книги України – караються штрафом від **трьохсот** до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до від двох до п’яти років з конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого.”

Частину 2 ст. 249 закріпити в такій редакції: “Ті самі діяння, якщо вони вчинені на територіях та об’єктах природно-заповідного фонду, **а також на території земель – структурних елементів екологічної мережі України**, або способом масового знищення риби, звірів, чи інших видів тваринного світу або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, – караються штрафом від **двохсот** до **п’ятисот** неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до від одного до трьох років з конфіскацією знарядь та засобів полювання та всього добутого”.

4.10. Збереження біорізноманіття в лісах на територіях та об’єктах ПЗФ

“Методичні рекомендації щодо режиму збереження лісових екосистем на територіях природно-заповідного фонду України різних категорій”, затверджені наказом Мінприроди та Держкомлісгоспу № 185/210-А від 24.12.2004 р., встановлюють єдині вимоги щодо режиму збереження цінних природних комплексів, рідкісних, реліктових, ендемічних лісових екосистем на територіях та об’єктах ПЗФ України, а також визначають основи організації природоохоронних заходів, охорони, ефективного використання та відтворення лісових ресурсів у межах ПЗФ. Проте, ці рекомендації не приділяють достатньої уваги збереженню цінних видів рослинного й тваринного світу в лісових екосистемах об’єктів ПЗФ.

З метою усунення цього недоліку, до зазначених Методичних рекомендацій запропоновано внести зміни (Додаток 4).

4.11. Збереження біорізноманіття в лісах у межах і поза межами територій та об’єктів ПЗФ

Вважається, що через відсутність або недосконалість відповідної нормативно-правової бази, механізмів реалізації й контролю за збереженням біорізноманіття, цінне біорізноманіття (види рослин, тварин і грибів, що включені до Червоної кни-

ги України, міжнародних конвенцій та рослинні угруповання – до Зеленої книги України) не забезпечене належною охороною на землях лісогосподарського призначення поза межами об'єктів ПЗФ (а інколи і в їх межах). Зважаючи на те, що зазначені землі займають близько 15% території України або 90,5 тисяч км² (17,5% території України є лісовкриті землі, з них близько 2,5% знаходиться під об'єктами ПЗФ), а підпорядковані ДАЛРУ об'єкти ПЗФ займають 15,4% площі земель лісового фонду, можна зробити висновок, що на решті 84,6% площі лісового фонду ДАЛРУ охорона цінного біорізноманіття (за винятком біорізноманіття лісів) практично не передбачена.

Для ілюстрації цього висновку розглянемо положення ЛКУ та Постанови КМУ “Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”, які стосуються збереження біорізноманіття.

Стаття 85 Лісового кодексу України вірно формулює завдання щодо збереження біорізноманіття в лісах на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях, у тому числі охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу, рослинних угруповань тощо. У подальшому ЛКУ не формулює, яким чином має бути забезпечена охорона біорізноманіття, оскільки для цього мають бути застосовані підзаконні акти. Опосередковано це може бути досягнуто різними шляхами, у тому числі й шляхом поділу лісів за екологічним і соціально-економічним значенням у відповідності до ст. 39 ЛКУ. Іншим механізмом, за допомогою якого може бути введена система збереження біорізноманіття в лісах, є виділення особливо захисних лісових ділянок¹.

Затверджений Постановою КМУ від 16 травня 2007 р. № 733 “Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок” встановлює єдині вимоги до поділу лісів на категорії, умови та ознаки зарахування їх до таких категорій, а також виділення особливо захисних лісових ділянок з режимом обмеженого лісокористування.

У ст. 5 Постанови КМУ “Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення” значно обмежені функції природоохоронних лісів. До цієї категорії не зараховані ліси поза межами об'єктів ПЗФ, які, проте, мають важливе значення для збереження біорізноманіття на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях, для охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного й рослинного світу, що включені до Червоної книги України, охороняються міжнародними конвенціями, рослинних угруповань, що включені до Зеленої книги України тощо. Крім того цей документ не надає характеристик і порядку визначення природоохоронних лісів (окрім об'єктів і територій ПЗФ).

У додатку 5 до “Порядку поділу...” вказані “Найменування та ознаки особливо захисних лісових ділянок та нормативи виділення”. Серед 16 найменувань тільки два (“Лісові ділянки навколо токовищ глухарів” і “Лісові ділянки на особливо охоронних частинах заказників”) якоюсь мірою стосуються збереження біорізноманіття.

¹ “У лісах можуть бути виділені особливо захисні лісові ділянки з режимом обмеженого лісокористування” (Ст. 41 Лісового кодексу України).

Незрозуміло, що мається на увазі під “особливо охоронною частиною заказника”, адже цей термін в законодавстві ніде не визначений. Не згадані інші категорії об’єктів ПЗФ (парки, заповідні урочища тощо).

Таким чином, **постанова КМУ недостатньо враховує потреби збереження цінного лісового біорізноманіття як у межах, так і поза межами об’єктів ПЗФ, як того вимагає ЛКУ (ст. 85 та інші) й тому документ доцільно істотно доповнити.**

Доопрацювання цього документу також сприятиме розвитку лісової сертифікації в Україні, одним з принципів якої є концепція “High Conservation Value Forests (HCVF)”, (особливо цінні для збереження ліси (ОЦЗЛ)). Концепція детально викладена в посібнику (Jennings et al, 2003), який був адаптований для умов України (<http://awsassets.panda.org/downloads/oczl.pdf>).

Концепція особливо цінних для збереження лісів частково реалізована в чинній нормативно-законодавчій базі ведення лісового господарства. У таблиці 4.4. показана відповідність категорій і підкатегорій ОЦЗЛ категоріям і підкатегоріям захисності лісів, які виділяються згідно з “Порядком поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”.

Пропозиція щодо змін у згаданому документі полягає в тому, щоб використати світовий досвід збереження цінних лісів, включаючи ліси з цінним біорізноманіттям, через наявний в Україні механізм виділення особливо захисних ділянок (ОЗЛД), визначений ЛКУ та “Порядком поділу...”.

У Лісовому кодексі у ст. 41 “Виділення особливо захисних лісових ділянок” вказується, що в лісах можуть бути виділені особливо захисні лісові ділянки з режимом обмеженого лісокористування. Проте, в “Порядку поділу...” відсутні пояснення, про які саме обмеження лісокористування йдеться, тому пропонуємо режим лісокористування на ОЗЛД встановити окремою Інструкцією або Методичними рекомендаціями, які мають бути розроблені.

Запропоновані зміни також дозволять виконати міжнародні зобов’язання України в рамках конвенцій та міжнародних угод щодо охорони біорізноманіття в лісах, а також спростять ідентифікацію перших трьох категорій ОЦЗЛ.

Особливо цінні для збереження ліси (ОЦЗЛ) та умови зарахування лісів до категорій лісів, а також до особливо захисних лісових ділянок (ОЗЛД), що їм відповідають
(Джерело: “Сертифікація лісгосподарського підприємства: практичний посібник”)

ОЦЗЛ	Наявні категорії, які відповідають зазначеним ОЦЗЛ	Умови виділення (згідно з “Порядком поділ...”)
ОЦЗЛ 1.1: Природно-заповідні території	Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення	
	Розташовані в межах території та об’єктів природно-заповідного фонду	Ліси територій природно-заповідного фонду, створені або оголошені в порядку, встановленому Законом України “Про природно-заповідний фонд України”. Ліси в зонах суворой заповідності природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних і регіональних ландшафтних парків, території ПЗФ на площі ДЛГ (пам’ятки природи, заповідні урочища тощо)
Особливо захисні лісові ділянки		
	Особливо охоронні частини заказників	Площа особливо охоронної частини визначається положенням про заказник
	Генетичні резервати	Ліси, виділені в установленому порядку за своїми типовими фітоценотичними, лісівничими та лісорослинними показниками для певного природно-кліматичного (лісонасіннєвого) району з метою збереження цінних у генетико-селекційному відношенні частин популяції виду, підвиду, екотипу лісової породи

ОЦЗЛ 1.2: Лісові території, які є місцеоселенням видів, що перебувають під загрозою знищення, вимирають та ендемічних видів	Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення	
	Мають бути у складі території, що охороняються	
	Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення	
ОЦЗЛ 1.3: Лісові території, які є ключовими місцями тимчасової концентрації тварин	Унікальні за породним складом, продуктивністю й генетичними властивостями лісові ділянки, на яких ростуть реліктові, ендемічні види дерев, що мають велике наукове значення	
	Особливо захисні лісові ділянки	
	Лісові ділянки навколо токовищ глухарів	Лісові ділянки з радіусом 300 метрів навколо токовищ глухарів. На 10 тис. гектарів лісового фонду виділяється не більше трьох таких ділянок
ОЦЗЛ 2: Великі лісові ландшафти, значущі на глобальному, національному або регіональному рівнях	–	–

ОЦЗЛ 3: Лісові території, що містять рідкісні екосистеми та екосистеми під загрозою зниження, або належать до складу таких екосистем	Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення	
	Унікальні за породним складом, продуктивністю й генетичними властивостями лісові ділянки, на яких ростуть реліктові, ендемічні види дерев, що мають велике наукове значення	
	Захисні ліси	
	Байрачні ліси – лісові ділянки (смути лісів), які розташовані на схилах балок і річкових долин з крутизною схилів до 25°	
	Лісові ділянки (смути лісів), які розташовані серед безлісної місцевості та мають площу до 100 гектарів	
	Лісові ділянки, що належать до протилежних лісів	
	Субальпійські деревно-чагарникові угруповання	Лісові ділянки (смути лісів), розташовані в межах відкритої гірської місцевості (полонин, яйл)
Приполонинні (прийлової) ліси		Лісові ділянки (смути лісів) 200-500 метрів завширшки уздовж верхньої межі лісу з безлісною місцевістю (полонинами, яйлами). Ширина визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням результатів спеціального вивчення місцевих геологічних, гідрологічних, ґрунтових та інших природних умов

ОЦЗЛ 4.1: Ліси, що є ключовими для водозборів	Захисні ліси	
	Лісові ділянки (смуги лісів), розташовані у смугах відведення каналів, залізниць та автомобільних доріг	
	Особливо захисні лісові ділянки	
	Лісові ділянки навколо витоків річок	Лісові ділянки навколо витоків річок, уздовж яких виділено смуги лісів радіусом, що дорівнює ширині смуги, встановленої для такої річки, але не більш як 300 метрів, а навколо верхів'я річок, уздовж берегів яких смуги лісів не виділені, – радіусом, що дорівнює ширині берегозахисних ділянок лісу, виділених для такої річки
	Лісові ділянки уздовж берегів річок, суднохідних і магістральних каналів, навколо озер і водоймищ (берегозахисні лісові ділянки)	Лісові ділянки 200 метрів завширшки, але не більше ширини виділеної смуги лісів уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів і 150 метрів завширшки – де смуги лісів не виділено. Уздовж берегів річок завдовжки понад 1 тис. кілометрів і навколо озер, водоймищ площею понад 10 тис. гектарів, а також уздовж суднохідних і магістральних каналів ширина берегозахисних лісових ділянок визначається з урахуванням результатів спеціальних обстежень
	Лісові ділянки уздовж ліній вододілів	Лісові ділянки шириною 300 метрів у гірських лісах уздовж ліній вододілів великих річок з крутизною схилів, що створюють гребені вододілів, понад 20 градусів

	Лісові ділянки, що прилягають до залізниць, автомобільних доріг державного значення, державного кордону	Лісові ділянки 50 метрів завширшки (у рівнинних лісах) і 100 метрів (у гірських лісах) у лісах, де дозволяється проведення рубок головного користування, уздовж смуг відведення залізниць, автомобільних доріг державного значення й державного кордону
	Лісові ділянки навколо карстових утворень	Лісові ділянки 100 метрів завширшки навколо карстових утворень
	Лісові ділянки уздовж магістральних трубопроводів	Лісові ділянки в гірських районах 50 метрів завширшки, що прилягають до траси магістральних нафто- й газоконденсатопроводів і продуктопроводів
	Лісові ділянки уздовж межі з безлісною місцевістю	Лісові ділянки 100 метрів завширшки уздовж межі з безлісною місцевістю
ОЦЗЛ 4.2: Ліси, що є ключовими для попередження ерозії	Захисні ліси	
	Лісові насадження лінійного типу (полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів)	
	Ліси у ярах, балках і річкових долинах	Лісові ділянки (смуги лісів) з крутизною схилів 25° і більше, а також розташовані в ярах, на зсувних берегах балок і річкових долинах незалежно від крутизни їхніх схилів
	Ліси на легкорозвіюваних пісках	Лісові ділянки (смуги лісів) на легкорозвіюваних пісках і по їх периметру 200 метрів завширшки від узлісся

	Ліси на рекультивованих землях	Лісові ділянки (смуги лісів) на рекультивованих землях, крім лісових насаджень у кар'єрах родовищ торфу, горючих сланців і в гідровідвалах
	Високогірні ліси	Лісові ділянки (смуги лісів), розташовані на висоті понад 1100 метрів над рівнем моря
	Ліси на гірських схилах	Лісові ділянки (смуги лісів на схилах з крутизною:) на гірських південної експозиції понад 30°, північної експозиції понад 35°
	Ліси на малопотужних кам'янистих ґрунтах	Лісові ділянки (смуги лісів) на малопотужних кам'янистих ґрунтах з наявністю каміння і скельних відслонень, що виходять на поверхню на площі понад 50 відсотків лісової ділянки
	Ліси навколо кам'янистих розсипів	Лісові ділянки (смуги лісів) 100 метрів завширшки навколо кам'янистих розсипів з розширенням на нижній межі розсипів до підніжжя схилу, але не більш як 300 метрів
	Особливо захисні лісові ділянки	
ОЦЛ 5: Лісові території, що є визначальними для задоволення основних потреб місцевих громад	Лісові ділянки на схилах ярів, балок, обривів, осипів і зсувів	Лісові ділянки, що прилягають до брівки яру, балки, обриву, осипу чи зсуву на відстані 100 метрів
	Рекреаційно-оздоровчі ліси	

	Ліси в межах міст, селищ та інших населених пунктів	Межі міст, селищ та інших населених пунктів	
	Ліси в межах округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів	Лісові ділянки радіусом 1 кілометр від лікувально-оздоровчих територій і курортів	
	Ліси в межах поясів зон санітарної охорони водних об'єктів	Лісові ділянки радіусом 1 кілометр від водних об'єктів	
	Ліси лісопаркової частини зелених зон навколо населених пунктів	Чисельність населення, тис. мешканців	Розмір лісопаркової частини, гектарів на 1 тис. мешканців
		До 100	7
		100-250	15
		250,1-500	20
		500,1-1000	25
	Ліси навколо лікувально-оздоровчих об'єктів, навколо мінеральних джерел, які використовуються з лікувальною метою або мають перспективне значення	Лісові ділянки радіусом 1 кілометр навколо вказаних об'єктів	
	Ліси навколо нелінійних рекреаційних об'єктів	Лісові ділянки радіусом 0,5 кілометра навколо таких об'єктів	

	Смути лісу вздовж постійних, затверджених в установленому порядку лінійних рекреаційних об'єктів	Лісові ділянки, розташовані по обидва боки лінійного рекреаційного об'єкта: міжнародного значення – 200 метрів завширшки навчально-туристичних та екологічних стежок, маркованих трас – 100 метрів завширшки		
	Захисні ліси			
	Ліси в селенебезпечних басейнах	Лісові ділянки (смути лісів) у зоні формування селей, що мають характерні ознаки накопичення розсипчато-уламкового матеріалу на крутих схилах долин, наявність зсувів ґрунту у вигляді каменепадів, осипів й обвалів. Перелік селенебезпечних басейнів складається Держгідрометом		
	Ліси в лавинонебезпечних басейнах	Лісові ділянки (смути лісів), що розташовані на верхній межі лісу залежно від довжини безлісного схилу	довжина безлісного схилу, метрів	ширина смуги, метрів
			до 150	250
			151-200	300
			201-250	350
			301-350	450
		понад 350	усі лісові ділянки до підніжжя схилу	
		перелік лавинонебезпечних басейнів складається Держгідрометом		

ОЦЗЛ 6: Лісові території, що є визначальними для традиційної культурної ідентичності місцевих громад	Особливо захисні лісові ділянки	
	Лісові ділянки, що мають спеціальне господарське значення	Горіхоплідні, плодово-ягідні, медоносні та інші лісові ділянки, що мають спеціальне господарське значення
	Лісові ділянки уздовж русел снігових лавин	Лісові ділянки в гірських районах 200 метрів завширшки уздовж постійних русел снігових лавин
	Лісові ділянки, що прилягають до забудованих земель	Лісові ділянки 50 метрів завширшки в лісах, де дозволяється проведення рубок головного користування, уздовж межі забудованих земель
	Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення	
Особливо захисні лісові ділянки	Розташовані в межах історико-культурних заповідників, меморіальних комплексів, місць, пов'язаних з важливими історичними подіями, охоронних зон пам'яток історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва	
	Особливо захисні лісові ділянки	
	Лісові ділянки, що прилягають до земель історико-культурного призначення	Лісові ділянки 50 метрів завширшки, що прилягають до території, на яких розташовані історико-культурні заповідники, меморіальні парки, поховання, археологічні та архітектурні пам'ятки та архітектурно-ландшафтні комплекси

5. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОЦІЛЬНИХ ЗМІН І ПОПРАВ ДО ЧИННИХ ЗАКОНІВ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ БІОРІЗНОМАНІТТЯ

5.1. Аналіз відповідності базових законодавчих актів України європейському природоохоронному законодавству в контексті концептуальних положень

У законодавчому полі України можна виділити три групи документів, дотичних до питання правового забезпечення збереження біорізноманітності.

1. Закони України, що відіграють базову (ключову) роль щодо визначення об'єктів, територій та способів збереження біорізноманітності. У них визначені поняття, категорії і принципи вибору об'єктів і територій охорони, а також де і в який спосіб їх охороняти. Фактично, саме в цих законах визначається, що підлягає охороні, де і в який спосіб. До цієї групи документів належать: Закони України “Про Червону книгу України”, “Про природно-заповідний фонд України”, “Про екологічну мережу України”, “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, “Положення про Зелену книгу України”, затверджене постановою КМ України № 1286 від 29.08.2002 р.

Деякі положення щодо охорони біорізноманітності, дотичні цієї категорії питань, тобто, визначення об'єктів, територій і способів охорони містяться в інших законодавчих актах: Законах України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, Лісовому, Водному й Земельному кодексах України тощо. Зокрема, в останніх трьох документах містяться положення про виділення природоохоронних територій спеціального призначення поза територіями та об'єктами природно-заповідного фонду.

2. Закони України, Кодекси та інші законодавчі та підзаконні акти, які визначають порядок виділення природоохоронних територій різного рангу, господарювання на них, перелік обмежень щодо ведення господарства й використання природних ресурсів тваринного та рослинного світу тощо. До них належать, першочергово: Лісовий кодекс України, Водний кодекс України, Земельний кодекс України, Закони України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, “Про захист тварин від жорстокого поводження” та ін.

3. Закони та інші правові документи, які визначають правила й норми ведення господарства на природоохоронних територіях, ступінь й міру покарання за їх порушення, принципи й підходи до організації територій об'єктів охорони, характер режиму обмежень, обліку тваринного й рослинного світу країни тощо. До них належать: Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, “Порядок ведення державного обліку і кадастру рослинного

світу” (постанова КМ України № 195 від 22.02.2006 р.), “Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу” (постанова КМ України № 772 від 15.11.1994 р.), “Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок” (постанова КМ України № 733 від 16.05.2007 р.), “Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них” (постанова КМ України № 486 від 08.05.1996 р.), “Положення про Проект організації території природного заповідника та охорони його природних комплексів”, “Положення про Проект організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів”, “Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об’єктів”, “Положення про Проект організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об’єктів” та ін.

Ця група документів певним чином доповнює й розвиває положення, визначені документами попередньої групи, до певної міри вони перекриваються, але, згідно з практикою правового забезпечення певних дій і процесів в Україні, саме ці документи визначають порядок і процедуру застосування вимог чинного законодавства на практичному рівні.

Ключовими невідповідностями чинного природоохоронного законодавства України відповідному законодавству європейських країн і, зокрема, країн Євросоюзу, є:

1. Реальна відсутність у правовому полі України базових положень оселищної концепції збереження біорізноманіття.

Незважаючи на ратифікацію Бернської конвенції, спроби створення елементів Смарагдової мережі на території України та декларацію у Законі України “Про Червону книгу України” необхідності збереження місць існування охоронюваних видів, де факто в Україні відсутні правові передумови впровадження базових положень оселищної концепції на такому рівні, як це реалізовано в країнах Євросоюзу на засадах Оселищної Директиви (Директива 92/43/ЄЕС).

Також, де факто, ст. 9 Конституції України, згідно з якою: “Чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України” є недостатньою для адекватного впровадження положень Бернської конвенції в практику природоохоронної справи. Тим більше, що Бернська конвенція не визначає механізмів реалізації її положень в правовому полі конкретної держави. Саме тому країни-члени ЄС прийняли Оселищну Директиву (Директива 92/43/ЄЕС).

Цілком очевидним є те, що Зелена книга України жодним чином не може замінити оселищної концепції, оскільки має низку методологічних обмежень. Крім того, навіть позитивні сторони Зеленої книги України не можуть бути враховані належним чином у справі збереження біорізноманіття й охорони довкілля, оскільки, незважаючи на наявність декларативних положень, реально відсутні відповідні правові

механізми, що забезпечували б можливість створення відповідних природоохоронних територій для збереження певних типів рослинних угруповань, як це зроблено для видів Червоної книги України.

Детальний аналіз перспектив застосування оселищної концепції збереження біорізноманіття наведений у розділі 6.

2. Невідповідність основних положень Закону України “Про Червону книгу України”, зокрема:

- в частині визначення об’єктів Червоної книги України;
- категоризації видів, що включені до Червоної книги за природоохоронними категоріями;
- критеріїв оцінки природних видів за приналежністю до певних природоохоронних категорій;
- частково, визначення методів та способів збереження видів, що включені до Червоної книги України принципам, визначеним Міжнародним союзом охорони природи (МСОП – IUCN);
- чинна редакція Закону “Про Червону книгу України” не розв’язує низку нагальних питань щодо забезпечення належною охороною видів, які підлягають охороні згідно з міжнародними правовими документами, ці питання, крім можливості апелювання до ст. 9 Конституції України, не регульовані жодним Законом, разом з тим, усі види, що підлягають охороні на території України, мають бути визначені на національному рівні певним нормативним (законодавчим) документом;
- у чинній редакції Закону відсутні концептуальні можливості забезпечення диференційованого підходу до оцінки природоохоронного статусу видів в різних природних регіонах України, що об’єктивно необхідне для забезпечення ефективного збереження біорізноманіття.

3. Істотна невідповідність базових положень Закону України “Про природно-заповідний фонд України” сучасним вимогам щодо формування мережі природоохоронних територій, які реалізовані в країнах Європи. Зокрема:

- значний рівень невизначеності статусу категорій об’єктів природно-заповідного фонду, що визначені Законом, по відношенню до наявної категоризації природоохоронних територій, запропонованої МСОП;
- зарахування до природно-заповідного фонду об’єктів соціально-культурного та культурно-історичного призначення (таких, як парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва, дендропарки, ботанічні сади, зоопарки тощо);
- відсутність у чинному законі відповідних положень щодо визначення статусу об’єктів Смарагдової мережі, Рамсарських угідь, допоміжних елементів екомережі тощо;
- відсутність положень щодо визначення статусу природоохоронних територій, які створені згідно з положеннями Водного, Земельного та Лісового кодексів

в контексті їх значення для збереження біорізноманіття та охорони довкілля загалом.

4. У законодавстві України відсутнє чітке визначення механізмів обґрунтування й реалізації екологічного менеджменту популяцій видів, що включені до Червоної книги України, інших об'єктів живої природи, що потребують охорони та збереження, а також середовищ існування цих видів та об'єктів (оселищ).

Положення ст. 11 Закону “Про Червону книгу України”, що визначають забезпечення охорони та відтворення об'єктів Червоної книги України, дуже загальні, а що саме головне, не мають зв'язків з положеннями інших законів України щодо охорони природного середовища (“Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, “Про природно-заповідний фонд України”, “Про охорону навколишнього природного середовища”, Лісовий, Водний і Земельний кодекси України, “Про екологічну мережу України”, “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” тощо), іншими нормативними документами (“Порядок ведення державного обліку і кадастру рослинного світу” (постанова КМ України № 195 від 22.02.2006 р.), “Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу” (постанова КМ України № 772 від 15.11.1994 р.), “Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок” (постанова КМ України № 733 від 16.05.2007 р.), “Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них” (постанова КМ України № 486 від 08.05.1996 р.), “Положення про Проект організації території природного заповідника та охорони його природних комплексів”, “Положення про Проект організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів”, “Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів”, “Положення про Проект організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів” тощо) й не пов'язані зі встановленням певної відповідальності за їх невиконання (Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення тощо).

Згідно з визначеними вище невідповідностями чинного природоохоронного законодавства України законодавству європейських країн помітно, що основні узгоджувальні правки й доповнення доцільно внести власне в базових законах, які визначають увесь подальший спектр правового забезпечення охорони, збереження й відтворення біорізноманіття. У цьому контексті важливим є визначення цих базових законів, зміст яких зумовлює подальше правове забезпечення охорони, збереження та відтворення біорізноманітності. Без сумніву, усі Закони України мають паритетне правозастосування, однак, традиційно так склалося, що в природоохоронній сфері базовим законом, який визначає об'єкти охорони, є Закон “Про Червону книгу

України”. Це зумовлено тим, що вибір територій природно-заповідного фонду здійснюється, перш за все, за наявності не території популяцій видів, що включені до Червоної книги України. Відповідно, можна стверджувати, що Закони “Про природно-заповідний фонд України” та “Про екомережу України” певним чином базуються на положеннях, визначених Законом “Про Червону книгу України”. Закони “Про рослинний світ” і “Про тваринний світ” мають дещо ширше значення, хоча, в аспекті реалізації завдань збереження біорізноманіття, також спираються на зазначені три базових Закони. Отже, логічним є висновок, що першочергових змін і доповнень потребують власне зазначені три базових закони, причому, ключові положення, поняття, категорії та концепції, раніше відсутні в правовому полі України, найлегше можуть бути введені саме через Закон “Про Червону книгу України”.

Далі наведені окремі пропозиції щодо певних конкретних доповнень, уточнень і змін до окремих законодавчих актів України з метою уніфікації базових (ключових) положень природоохоронного законодавства України з відповідними правовими актами Євросоюзу в галузі правового забезпечення охорони біорізноманіття.

5.2. Закон України “Про Червону книгу України”

У цьому підрозділі наведені пропозиції щодо доцільних змін і доповнень до Закону України “Про Червону книгу України” в контексті його узгодження з міжнародними нормативними документами.

5.2.1. Пропозиції щодо впровадження категоризації раритетних видів, рекомендованої МСОП та відповідних критеріїв оцінки їхнього статусу

Закон України “Про Червону книгу України” є одним з основних законодавчих актів, що визначають базові засади збереження біорізноманіття. Він визначає перелік видів, яким тою чи іншою мірою загрожує небезпека зменшення чисельності популяцій або й повного зникнення.

Разом з тим, в основі головних положень цього закону лежать підходи, дещо відмінні від підходів до визначення видів для включення в Червоні списки, прийнятих МСОП і реалізованих у більшості країн Європи.

Як було зазначено раніше (Кагало, 2012), чинна редакція Закону України “Про Червону книгу України”, незважаючи на прийняті останніми роками (у тому числі, у 2013 р.) зміни до нього, не відповідає сучасному рівню наукових знань та нагальним завданням охорони рослинного світу. Крім того, існують невідповідності між окремими законодавчими актами України, які регулюють питання охорони рослинного світу, а також невідповідності між національним законодавством, з одного боку, та

міжнародними конвенціями й природоохоронною практикою – з іншого. Зокрема, природоохоронна (созологічна) категоризація видів, що включені¹ до Червоної книги України, не відповідає міжнародній категоризації, що рекомендована Міжнародним союзом охорони природи (МСОП; IUCN – International Union for Conservation of Nature) та прийнятій в адаптованому вигляді багатьма країнами світу, у тому числі більшістю країн Європи. Ураховуючи стратегічний зовнішньополітичний курс України, а також вимоги Закону України “Про адаптацію Українського законодавства до законодавства Європейського Союзу” (2004) слід працювати над наближенням загальнонаціонального законодавства до відповідних світових та європейських стандартів.

Визначення природоохоронного статусу видів за чинною нині версією категоризації МСОП базується на оцінці динаміки чисельності їхніх популяцій та інших кількісних та якісних параметрах, причому до Червоних списків включаються здебільшого види, популяції яких мають виражені тенденції до зменшення чисельності протягом визначеного часу.

Згідно зі ст. 14 закону України “Про Червону книгу України” щодо визначення видів тваринного й рослинного світу для включення до Червоної книги України встановлено, що “Підставою для занесення видів тваринного і рослинного світу до Червоної книги України є наявність достовірних даних про чисельність популяцій та їх динаміку, поширення і зміни умов існування, що підтверджують необхідність вжиття особливих термінових заходів для їх збереження та охорони”. Тобто, забезпечені відповідні правові підстави реалізації популяційних підходів МСОП до категоризації видів, які потребують охорони, і, навіть, певні оселищні засади (“зміни умов існування”). Разом з тим, на практиці, оскільки відсутні механізми, які б забезпечували планомірний моніторинг стану потенційно загрожених видів, реалізуються дещо інші критерії визначення природоохоронного стану видів і включення їх до списку, які можна охарактеризувати як досвідно-інтуїтивні, тобто, вони базуються на урахуванні певного досвіду сукупності експертів і наявних (часто розрізнених) даних, тобто далеко не позбавлені певної суб’єктивності.

Друга частина цієї ж ст. 14 закону України Про Червону книгу України визначає, що: “До Червоної книги України в першу чергу заносяться реліктові та ендемічні види, види, що знаходяться на межі ареалу, види, що мають особливу наукову цінність, а також види, поширення яких швидко зменшується внаслідок господарської діяльності людини”. Остання теза цього абзацу є вкрай неадекватною, оскільки оцінка зміни чисельності видів під впливом господарської діяльності (навіть безпосереднього збирання у природних умовах) 1) потребує проведення експертизи (фактично, наукового дослідження), як господарська діяльність, у тому числі збирання особин

¹У чинній редакції Закону України “Про Червону книгу України” міститься низка мовних помилок, які конче необхідно виправити під час підготовки його нової редакції. Наприклад, застосовано вирази “види, занесені до Червоної книги”, “види, віднесені до категорій” тощо. Згідно з нормами української мови “заносять” чи “відносять” лише те, що можна взяти в руки, натомість до переліку, списку види мають бути включені, до категорії – зараховані. Передбачаючи можливі зауваження, принагідно відзначимо, що світло не “включають”, а вмикають.

рослин у природних популяціях, впливає або не впливає, на фактичний стан популяції, її чисельність та життєздатність, а поки це дослідження буде здійснене, популяція (особливо у випадках тваринних організмів) може зникнути, 2) такий підхід виключає з поля зору види, поширення яких зменшується з природних (але невизначених) причин. Тому визначення й критерії, прийняті для реалізації популяційного підходу в категоризації МСОП, є значно адекватнішими.

Як зазначено в передмові до третього видання Червоної книги України (2009), відбір видів для включення до її списку базувався на комплексі критеріїв, у тому числі популяційних (чисельність, щільність, віковий спектр, відтворення, динаміка та структура популяцій, тенденції змін популяційних параметрів). Однак ретельний аналіз нарисів книги свідчить, що популяційні критерії були реалізовані далеко не завжди, що й знайшло відображення в прийнятій категоризації видів. Відсутність послідовної реалізації популяційного підходу на практиці закономірно зумовила деякі неадекватні рішення під час формування Червоної книги України. Наприклад, до останнього її видання були включені всі представники родини зозулинцевих (орхідних, *Orchidaceae*), хоча багатьом з них безпосередня небезпека знищення не загрожує (наприклад, *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Epipactis helleborine* (L.) Crantz тощо), а самі ці рослини можуть рости навіть в антропогенно порушених екотопах (Кагало, 2012).

Отже, неможливість чіткого виконання деяких положень закону України про Червону книгу України свідчить про необхідність його удосконалення, або прийняття необхідних підзаконних нормативно-правових документів, які б чітко регламентували підходи й методи визначення видів для включення до переліку Червоної книги України.

Відсутність послідовної реалізації в Україні концепції оселищної охорони біорізноманітності (Кагало, Проць (ред.), 2012) призвела до того, що до національної Червоної книги включені, наприклад, усі представники роду ковила (*Stipa* L.), які характеризують стан розвитку степових угруповань, оскільки степи колись займали 40% території України, а тепер збереглися лише на площі, що становить близько 1%. Разом з тим, у Червоній книзі України констатовано, що “З одного боку, розорювання, надмірний випас, забудова, рекреація та інші антропогенні фактори, а з іншого – режим абсолютного заповідання в заповідниках призводять до скорочення, а зрештою й зникнення популяцій видів ковили”. Ці суперечності можуть бути легко зняті у результаті послідовної реалізації принципів збереження біорізноманітності на правових засадах, реалізованих у країнах Європи.

Негативною особливістю Червоної книги України є, також, те, що відповідним законом передбачений лише один список видів для всієї країни, в якому приймається один варіант категоризації статусу видів для всієї країни. Але, зважаючи на те, що Україна є територіально дуже великою державою (за мірками Європи) й на її території представлено щонайменше п'ять природно-географічних регіонів, які істотно різняться біогеографічними особливостями, доцільною є реалізація підходу, який втілений в деяких подібних європейських країнах (наприклад, Франції), коли для різ-

них регіонів складено різні списки, або в одному списку один і той же вид має різну природоохоронну категорію в різних природно-географічних регіонах. Це могло б дати можливість диференційовано підійти до охорони видів рослинного й тваринного світу в залежності від їхнього регіонального природоохоронного статусу й зняти низку суперечностей в прийнятій національній категоризації видів, які потребують охорони, про що буде мова далі, у розділі щодо впровадження в правове поле України принципів оселищної концепції збереження біорізноманіття.

У чинній редакції Закону України “Про Червону книгу України” прийнято вісім категорій, за якими здійснюється природоохоронна оцінка видів, що включені до Червоної книги України, залежно від їхнього стану та ступеня загрози. Однак, ці категорії не відповідають системі категорій, яка запропонована МСОП і зараз застосовується для оцінки стану біорізноманіття як на глобальному, так і регіональному рівнях. Система категорій МСОП нині є основою для складання червоних списків на різних територіальних рівнях. Вона спирається на оцінку ступеня ризику зникнення конкретних видів і базується на використанні детальної класифікації чинників, що зумовлюють збільшення такого ризику. Як результат – оцінка ризиків зникнення є більш об’єктивною, на відміну від вітчизняної категоризації, яка містить значні елементи суб’єктивізму під час оцінки стану видів та зарахування їх до певних категорій.

З метою постійного вдосконалення процесу складання Червоних списків відбувається регулярне оновлення відповідних документів МСОП. Так, стосовно категорій та критеріїв МСОП, на сьогодні актуальним є друге видання версії 3.1 (IUCN. 2012a. IUCN Red List Categories and Criteria: Version 3.1. Second edition). Цей документ, який містить детальну інструкцію щодо використання категорій та критеріїв, стосується головним чином глобального рівня, а специфічні особливості регіонального й національного рівнів регулює інший документ (IUCN. 2012b. Guidelines for Application of IUCN Red List Criteria at Regional Levels: Version 4.0.) (http://www.iucnredlist.org/documents/2001CatsCrit_Summary_EN.pdf).

У табл. 5.1 зроблено спробу показати відмінності між категоризацією МСОП, національною категоризацією, прийнятою згідно із Законом і запропоновано удосконалену категоризацію для можливого подальшого використання в новій редакції Закону України “Про Червону книгу України” з урахуванням критеріїв, що визначені в цитованих вище документах МСОП та європейського досвіду формування національних і регіональних Червоних списків різного рангу.

Ураховуючи те, що в практиці європейських країн до Червоних книг уключають лише види перших шести категорій (або, здебільшого, категорій 2-6), а також, іноді, види, для яких недостатньо даних для однозначної оцінки, але за комплексом ознак вони можуть належати до третьої, четвертої або п’ятої категорій, і лише за рідкісним винятком види, які належать до категорії залежного від охорони або такого, що перебуває під незначною загрозою, тобто види, які ми пропонуємо трактувати як “види оселищної охорони”.

Порівняльний аналіз категоризації раритетних видів МСОП, прийнятої в Червоній книзі України та інтегральної нової категоризації для подальшого застосування під час вибору видів для нового видання Червоної книги України

№	Категоризація МСОП	Категоризація згідно із Законом “Про Червону книгу України”	Пропонована категоризація
1.	Вид, що зник – EX (Extinct) – тобто немає сумнівів у тому, що його остання особина вимерла.		Ця категорія стосується видів у глобальному контексті, тобто, мова йде про зникнення виду взагалі. На рівні країни доцільно говорити про види, які зникли з її флори (фауни), оскільки у флорі (фауні) інших регіонів вони могли зберегтися. Разом з тим, застосування цієї категорії можливе до локально ендемічних видів, у разі, якщо їхній таксономічний статус є визнаним, а факт зникнення – доведений відсутністю спостережень живих особин у природному середовищу впродовж щонайменше 100 років за умови регулярної ретельної перевірки їх наявності й пошуків не менше як упродовж 10 років протягом усього вегетаційного періоду.
2.	Вид, що зник у регіоні – RE (Regionally Extinct) – стосовно країни, це види, щодо яких немає сумнівів у тому, що його особини зникли на її території.	Зниклі – види, щодо яких відсутня будь-яка інформація про наявність їх в Україні в природі чи спеціально створених умовах.	RE – Вид, що зник з флори України – лише для видів, наявність особин яких у відомих локалітетах не була підтверджена протягом останніх 100 років за умови регулярної ретельної перевірки їх наявності й пошуків не менше як упродовж 10 років протягом усього вегетаційного періоду.

3.	Вид зник з природних угруповань – EW (Extinct in the Wild) – тобто його особини (або фрагменти популяцій) збереглися лише в культурі або штучних умовах утримання.	Зниклі в природі – види, які зникли в Україні у природі, але збереглися у спеціально створених умовах або поза межами України.	EW – Вид, що зник у природних локалітетах – для видів флори України, що збереглися в Україні лише в культурі або штучних умовах утримання. Разом з тим, ці види можуть існувати у природних умовах в інших частинах свого ареалу поза межами України.
4.	Вид, що перебуває під критичною загрозою зникнення – CR (Critically Endangered) – до таких належать види, для яких існує висока загроза зникнення в природі найближчим часом, що визначається за такими ознаками: поширення популяцій обмежується 10-100 км ² , а спостереження протягом 10 років або часу життя трьох поколінь особин підтверджують, що інтенсивність зменшення сягає 80% популяцій.		CR – Вид під критичною загрозою зникнення – до таких належать види, для яких існує висока загроза зникнення в природі найближчим часом, що визначається за такими ознаками: поширення популяцій є локальним (обмежується 10-100 км ² , або окремим фізико-географічним районом, або його частиною), а спостереження протягом 10 років підтверджують, що інтенсивність зменшення кількості популяцій або чисельності особин у їх складі сягає 80%. До цієї категорії належать також види, відомі в Україні з єдиного локалітету (або кількості локалітетів яких є критичною) й представлені однією/кількома малими популяціями, що існують в умовах оселищ, яким загрожує небезпека трансформації або знищення.
5.	Вид, що перебуває під загрозою зникнення – EN (Endangered) – хоч і не належить до попередньої категорії, проте стан його популяцій свідчить про високий ризик його зникнення у природі в недалекому майбутньому, що визначається за площею поширення	Зникаючі (види під загрозою зникнення, для яких спостерігається зменшення ареалу або чисельності; їх збереження є малоймовірним без усунення дії негативних чинників).	EN – Вид під загрозою зникнення – хоч і не належить до попередньої категорії, проте стан його популяцій свідчить про високий ризик його зникнення у природі в недалекому майбутньому, що визначається за площею поширення в межах 500-5000 км ² , або в межах одного фізико-географічного району/області, або в межах малої природно-історичної

	в межах 500-5000 км ² , і спостереженнями, які свідчать, що протягом 10 років або часу життя трьох поколінь особин інтенсивність зменшення сягає 50% популяцій.		території, і спостереженнями, які свідчать, що протягом 10 років інтенсивність зменшення кількості популяцій або чисельності особин у їх складі сягає 50%, або кількість популяцій в межах території поширення виду в Україні наближається до критичної і вони приурочені, здебільшого, до типів оселищ яким загрожує можливість трансформації або знищення.
6.	Вразливий вид – VU (Vulnerable) – хоч і не належить до попередніх двох категорій, проте стан його популяцій свідчить про високий ризик його зникнення в природі в майбутньому, що індикується площами поширення в межах 2000-20000 км ² , та результатами спостережень, які свідчать про зменшення протягом 10 років або часу життя трьох поколінь особин до 20% кількості популяцій.	Вразливі (види, які у найближчому майбутньому можуть бути зараховані до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, які негативно впливають на стан їхніх популяцій).	VU – Вразливий вид – хоч і не належить до попередніх двох категорій, проте стан його популяцій свідчить про високий ризик його зникнення в природі в майбутньому, що індикується площами поширення в межах 2000-20000 км ² , або в межах фізико-географічної області/краю, або в межах великої природно-історичної території, та результатами спостережень, які свідчать про зменшення протягом 10 років до 20% кількості популяцій, або їх приуроченість до типів оселищ які відзначаються нестабільністю, що зумовлена антропогенним впливом.
7.	Вид з низьким рівнем ризику зникнення – LR (Lower Risk) – не належить до попередніх трьох категорій, проте може бути оцінений за трьома підкатегоріями: Вид, стабільне існування якого залежить від охорони – cd (Conservation Dependent) – охороні підлягають локалітети		Види оселищної охорони – це види, популяціям яких, здебільшого, не загрожує безпосередня небезпека зменшення чисельності або площ існування, натомість, руйнування або трансформація їхніх оселищ (місць існування, екосистем, угруповань тощо) може призвести до негативних змін в їхніх популяціях або й зникнення.

	<p>та оселища (habitats), в яких існує вид, або він перебуває під охороною до визначення ступеня загрози його зникнення і зарахування до попередніх категорій;</p> <p>Вид, який наближається до такого, якому загрожує небезпека зменшення чисельності й зникнення – nt (Near Threatened) – і який не належить до категорії залежного від охорони, але наближається до вразливого;</p> <p>Вид, що мінімально потребує охорони – lc (Least Concern) – він не належить до підкатегорій “залежний від охорони” та “близький до вразливого”.</p>		
8.		Рідкісні (види, відомі з небагатьох місцезнаходжень, популяціям яких характерна відносна стабільність, хоча й низькі показники).	ID - Види, що потребують спеціальної уваги – такі, що є рідкісними, тобто трапляються у відносно обмеженій кількості локалітетів, і недостатньо дослідженими, тобто немає даних щодо реального стану їхніх популяцій і ступеня загрози їх існуванню протягом найближчого часу. Ця категорія видів має бути залучена до системи популяційного моніторингу з метою подальшого визначення або їх приналежності до вище названих категорій, або вилучення з переліку видів, які перебувають під загрозою.
9.		Неоцінені (види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не зараховані до жодної з цих категорій; у тому числі більш-менш широко розповсюджені в різних регіонах України).	

10.	Види, для оцінки яких недостатньо даних – DD (Data Deficient) – даних для оцінки статусу недостатньо.	Недостатньо відомі (види, які потребують подальших досліджень і які не можна зарахувати до жодної із вищезазначених категорій через відсутність необхідної достовірної інформації; у тому числі таксономічно критичні види).	DD - Види, для оцінки яких недостатньо даних – даних для оцінки статусу недостатньо, але за комплексом ознак вони можуть належати до третьої, четвертої або п'ятої категорій. Ця категорія видів має бути залучена до системи популяційного моніторингу з метою подальшого визначення або їх приналежності до вище названих категорій, або вилючення з переліку видів, які перебувають під загрозою.
11.	Вид, що не підлягає оцінці – NE (Not Evaluated) – для нього немає підстав бути зарахованим до наведених вище категорій.		Решта видів флори (фауни) країни, яким достеменно не загрожує небезпека.

Такий підхід принципово відрізняється від передбаченого Законом України “Про Червону книгу України”. Однак, для реалізації підходу, передбаченого МСОП необхідно здійснити низку заходів, зокрема:

1. Забезпечити моніторинг популяцій видів, що перебувають під загрозою, з метою оцінки їх стану й зарахування до певних категорій; на законодавчому рівні передбачити наукові та організаційні засади ведення такого моніторингу й механізм виділення відповідних коштів з Державного бюджету;

2. Послідовно реалізувати принципи оселищної концепції збереження біорізноманіття з метою усунення зі списку Червоної книги видів, залежних від охорони, тобто залежних від збереження певних типів їхніх оселищ та одночасно прийняти Закон України “Про охорону типів природних оселищ (природних середовищ існування) як основу збереження природної флори й фауни” (загалом цей аспект може бути вирішений тим шляхом, який прийнятий в новому, другому, виданні Червоної книги Болгарії – додано третій том, який включає рідкісні й зникаючі типи природних оселищ країни. У разі реалізації цього шляху необхідно внести істотні доповнення до Закону “Про Червону книгу України”);

3. Внести зміни в Закон України “Про Червону книгу України”, які передбачатимуть можливість реалізації регіонального підходу до природоохоронної оцінки статусу видів або перехід на кілька регіональних списків з паритетним правовим статусом;

4. На рівні закону “Про Червону книгу України” визначити обов’язковість менеджменту охорони видів – розроблення планів і втілення конкретних дій щодо

практичних заходів їх охорони. Відсутність чітких положень щодо цього в законі істотно підриває ідею Червоної книги України як інструмента збереження видів. Нині Червона книга України є значно мірою декларативною або, у кращому випадку, лише інструментом для обґрунтування вибору природоохоронних територій. З метою уникнення цього недоліку доцільно значно розширити й конкретизувати ст. 3 закону Про Червону книгу України, яка проголошує, що: “Червона книга України є основою для розроблення та реалізації програм (планів дій), спрямованих на охорону та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до неї”. Крім того, доцільно розробити й прийняти відповідні нормативно-правові акти щодо розроблення, організації та втілення (на основі даних моніторингу) планів дій щодо збереження видів, уключених до Червоної книги України.

Певні роботи щодо цього були проведені в Україні за ініціативою Мінприроди, що знайшло відображення в публікації посібника “Плани заходів щодо збереження популяцій видів флори та фауни, що занесені до Червоної книги України...” (2006). Проте, зважаючи на зазначені вище недоліки законодавства, статус матеріалів, що викладені в цьому посібнику, не виходить за межі статусу наукових публікацій, оскільки чинним законодавством не визначено обов’язковості і механізми реалізації розроблених планів дій щодо збереження видів.

Созологічна категоризація МСОП, яка є загальноприйнятою у світі, від самих перших її версій мала на меті суто прикладні завдання оцінки ступеня загрози певним видам. В її основу завжди був покладений принцип оцінки ступеня цієї загрози через оцінку стану популяцій виду. На початках розвитку ідеї Червоних книг ці оцінки базувалися на суто споглядальних критеріях, а від кінця 90-х років минулого століття в їх основу покладені певні кількісні оцінки динамічних тенденцій популяцій живих організмів. Важливо, що саме оцінка ступеня загрози є ключовим аспектом застосування категорій. Жодні інші мотиви (ужиткове значення видів, їхня декоративність, сакральне значення тощо) у контексті категоризації МСОП не мають жодного значення, якщо вид не перебуває під загрозою або, принаймні, потенційною загрозою.

Разом з тим, слід зазначити, що на початкових етапах переходу України на критерії оцінки видів й категорії МСОП, через явний брак інформації про реальний статус популяцій багатьох видів, які нині включені до Червоної книги України, багато з них будуть досить умовно зараховані до певних природоохоронних категорій. Однак, це неминучий етап в оптимізації структури Червоної книги України й приведення її у відповідність з Європейськими підходами до формування цього документа.

5.2.2. Пропозиції щодо впровадження в правове поле України положень оселищної концепції збереження біорізноманіття

Нині в Україні вже прийнято низку нормативно-правових документів, що сприяють імплементації положень міжнародних угод і конвенцій, ратифікованих Україною.

Проте, в жодному з перелічених нормативно-правових документів однозначно не визначено принципи оселищного підходу до збереження біорізноманіття й не встановлені принципи, проголошені Бернською конвенцією.

Також, слід наголосити, що плани Бернської конвенції до 2020 року включають поширення досвіду, накопиченого в ході реалізації Директиви про оселища державами-членами ЄС, поза межами Європейського Союзу. Враховуючи нинішню суспільно-політичну та законотворчу ситуацію в державі, Україна повинна створити найсприятливіші та найефективніші механізми імплементації Бернської конвенції.

Базовими природоохоронними Законами України, що визначають усю подальшу структуру й принципи природоохоронного правозабезпечення в різних секторах господарювання, є Закони “Про Червону книгу України” та “Про природно-заповідний фонд України”. Причому, якщо аналізувати ступінь їх пріоритетності, то Закон “Про Червону книгу України” має вищий ступінь пріоритету, оскільки його положення є базовими для визначення об’єктів природно-заповідного фонду.

Тому, первинне (базове) введення в правове поле України базових положень оселищної концепції збереження біорізноманіття найбільш доцільним є саме через Закон України “Про Червону книгу України” як, по-перше, базовий природоохоронний Закон України, а, по-друге, як найбільш дієвий у системі правозастосування, оскільки відповідальність за його порушення передбачена в рамках Кодексу про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України.

Ефективне узгодження природоохоронного законодавства України з відповідними чинними вимогами європейського законодавства в частині реалізації моніторингу й менеджменту територій для забезпечення сприятливого природоохоронного статусу відповідних типів оселищ неможливе без одночасних узгоджених редакційних змін і доповнень також і в Законі України “Про природно-заповідний фонд України”, який також має високий рівень ефективності правозастосування, оскільки відповідальність за його порушення також передбачена в рамках Кодексу про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України. Причому ці редакційні зміни й доповнення мають бути повністю узгодженими між двома Законами, а термінологічний і понятійний апарат, який неодмінно має бути введений в чинне правове поле, узгоджений і синхронізований з відповідним термінологічним і понятійним апаратом, що використовується в правовому полі європейських країн.

Звичайно, зрозумілим є те, що відповідних редакційних узгоджувальних доповнень і поправок, а також уніфікації термінологічного й понятійного апарату потребуватимуть усі суміжні Закони й нормативно-правові документи (“Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, “Про охорону навколишнього природного середовища”, Лісовий, Водний і Земельний кодекси України, “Про екологічну мережу України”, “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, “Порядок ведення державного обліку і кадастру рослинного світу” (постанова КМ України № 195 від 22.02.2006 р.), “Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу” (постанова КМ України № 772 від 15.11.1994 р.), “Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних

лісових ділянок” (постанова КМ України № 733 від 16.05.2007 р.), “Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них” (постанова КМ України № 486 від 08.05.1996 р.), “Положення про Проект організації території природного заповідника та охорони його природних комплексів”, “Положення про Проект організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів”, “Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об’єктів”, “Положення про Проект організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об’єктів” тощо), а також нормативно-правові акти, що пов’язані зі встановленням певної відповідальності за невиконання або порушення відповідних вимог природоохоронного законодавства (Кодекс про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України тощо).

Першочергово, редакції потребує формулювання “рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України”. Як вже обґрунтовано показано в попередньому розділі, Червона книга України, згідно зі світовою практикою складання й ведення Червоних списків (книг), має стосуватися видів, що перебувають під загрозою зникнення і для збереження яких необхідним є застосування спеціальних заходів щодо збереження, відтворення та охорони. Поняття “рідкісні види” нині не застосовується у світовій практиці в контексті визначення видів, що потребують спеціальних заходів щодо охорони.

Оскільки далі у статтях Закону (навіть чинної нині редакції – ст. 14) як ключові заходи збереження видів, що “перебувають під загрозою зникнення”, визначені заходи щодо збереження місць їх існування (росту – “зростання”), логічним є введення тут в контекст Закону поняття оселища, як ділянки земної або водної поверхні, що визначаються географічними, кліматичними й біологічними ознаками та забезпечують можливість існування видів рослинного й тваринного світу та їх сукупностей (комплексів). Конкретний тип оселища забезпечує особливі умови “проживання” для конкретної, чітко визначеної, сукупності видів.

Загалом, як було показано у попередньому розділі, ст. 14 закону України “Про Червону книгу України” вже передбачає відповідні правові підстави реалізації популяційних підходів МСОП до категоризації видів, які потребують охорони, і, навіть, певні оселищні засади (урахування “змін умов існування” під час визначення природоохоронного статусу видів). Разом з цим, на практиці, через відсутність планомірного моніторингу стану потенційно загрожених видів і через відсутність правових механізмів забезпечення охорони певних типів оселищ (власне оселищ, а не певних рослинних угруповань!), ці положення лишаються, фактично, не реалізованими як на рівні визначення природоохоронного статусу видів, так і забезпечення їх охорони.

Друга частина цієї ж ст. 14 закону України “Про Червону книгу України” визначає, що: “До Червоної книги України в першу чергу заносяться реліктові та ендемічні

види, види, що знаходяться на межі ареалу, види, що мають особливу наукову цінність, а також види, поширення яких швидко зменшується внаслідок господарської діяльності людини”. Друга теза цього абзацу статті Закону проаналізована в попередньому розділі. Що ж стосується першої частини цитованого вище абзацу ст. 14, то з позицій європейського законодавства та рекомендацій МСОП щодо критеріїв визначення видів, які потребують спеціальних заходів збереження, вона позбавлена сенсу. Це зумовлено тим, що 1) статус реліктовості потребує з’ясування реліктом якого часу є вид, відтак можливе досить розбіжне трактування статусу одного й того ж виду в різних регіонах країни; 2) ендемічні види часто є досить тривіальними в регіоні свого поширення, крім того, подекуди таксономічний статус окремих ендеміків різними авторами трактується по-різному, що може зумовлювати неадекватні оцінки їх природоохоронного статусу; 3) зважаючи на те, що Україна охоплює щонайменше 4 або й 5 природно-кліматичних зон, для кожної з яких характерний свій набір аборигенних видів, крім того, вона знаходиться в зоні переходу атлантичного клімату в континентальний, що також зумовлює певні межі ареалів видів, можна трактувати щонайменше 2/3 видового складу флори країни, як види, що ростуть на межах ареалів, відтак цей критерій взагалі втрачає сенс; 4) що стосується “видів, що мають особливу наукову цінність”, то цей критерій взагалі позбавлений сенсу, оскільки будь-який вид має певну наукову цінність і критерії визначення більшої або меншої наукової цінності будуть залежати лише від позиції суб’єкта оцінки, ступеня наших знань про вид і цілої низки суб’єктивних, подекуди просто кон’юнктурних міркувань.

Отже, чинний Перший розділ Закону, з огляду на викладені у цьому й попередньому розділах міркування й обґрунтування, доцільно відредагувати таким чином:

Р о з д і л І ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Законодавство про Червону книгу України

Чинна редакція	Пропонована редакція (<i>курсив – редакційні правки й доповнення</i>)
Відносини, пов’язані з веденням Червоної книги України, охороною, використанням та відтворенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, регулюються законами України “Про охорону навколишнього природного середовища” (1264-12), “Про тваринний світ” (2894-14), “Про рослинний світ” (591-14), “Про природно-заповідний фонд	Відносини, пов’язані з веденням Червоної книги України, охороною, використанням та відтворенням <i>видів тваринного й рослинного світу, що перебувають під загрозою зникнення та включені</i> до Червоної книги України <i>та видів, охорона яких встановлена міжнародними договорами, ратифікованими Україною, а також природних і пов’язаних з ними похідних типів оселищ (місць і середовищ їх існування (росту)), наявність яких є неодмінною умовою виживання цих видів, а також рідкісних типів оселищ, що є осередками існування унікальних, рідкісних і зника-</i>

України” (2456-12), “Про захист тварин від жорстокого поводження” (3447-15), цим Законом та іншими нормативно-правовими актами. <i>{Стаття 1 із змінами, внесеними згідно із Законом № 805-VI (805-17) від 25.12.2008 р.}</i>	<i>ючих видових комплексів, регулюють</i> закони України “Про охорону навколишнього природного середовища” (1264-12), “Про тваринний світ” (2894-14), “Про рослинний світ” (591-14), “Про природно-заповідний фонд України” (2456-12), “Про захист тварин від жорстокого поводження” (3447-15), цей Закон та інші нормативно-правові акти.
--	--

Стаття 2. Завдання законодавства про Червону книгу України

Чинна редакція	Пропонована редакція
Завданням законодавства про Червону книгу України є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, з метою попередження зникнення таких видів із природи, забезпечення збереження їх генофонду.	Завданням законодавства про Червону книгу України є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення <i>видів тваринного й рослинного світу, що перебувають під загрозою зникнення та включені до Червоної книги України та видів, охорона яких встановлена міжнародними договорами, ратифікованими Україною, а також природних і пов’язаних з ними похідних типів оселищ (місць і середовищ їх існування (росту)), наявність яких є неодмінною умовою виживання цих видів, а також рідкісних типів оселищ, що є осередками існування унікальних, рідкісних і зникаючих видових комплексів</i> , з метою попередження зникнення таких видів (<i>видових комплексів</i>) із природи, забезпечення збереження їх генофонду <i>та природних умов, сприятливих для оптимального функціонування їхніх популяцій та екосистем, компонентами яких вони є.</i>

Стаття 3. Поняття Червоної книги України

Чинна редакція	Пропонована редакція
Червона книга України є офіційним державним документом, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної	Червона книга України є офіційним державним документом, який містить перелік <i>видів тваринного й рослинного світу, що перебувають під загрозою зникнення та видів, охорона яких встановлена міжнародними договорами, ратифікованими Україною</i> у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної

зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення. Червона книга України є основою для розроблення та реалізації програм (планів дій), спрямованих на охорону та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до неї.	зони, <i>а також перелік природних і пов'язаних з ними похідних типів оселищ (місць і середовищ їх існування (росту)), наявність яких є неодмінною умовою виживання цих видів, а також рідкісних типів оселищ, що є осередками існування унікальних, рідкісних і зникаючих видових комплексів</i> , а також узагальнені відомості про сучасний стан <i>популяцій</i> цих видів тваринного й рослинного світу, <i>стан відповідних типів оселищ і заходи щодо їх збереження й відтворення</i> . Червона книга України є основою для розроблення та реалізації програм (<i>екологічних менеджмент-планів</i>) на національному, регіональному й локальному рівнях, спрямованих на охорону та відтворення <i>видів тваринного й рослинного світу, що перебувають під загрозою зникнення та включені до неї та видів, охорона яких встановлена міжнародними договорами, ратифікованими Україною, а також збереження відповідних типів оселищ, наявність яких є неодмінною умовою виживання цих видів, а також рідкісних типів оселищ, що є осередками існування унікальних, рідкісних і зникаючих видових комплексів</i> .
--	---

Стаття 4. Об'єкти Червоної книги України

Чинна редакція	Пропонована редакція
Об'єктами Червоної книги України є рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних чи штучно створених умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. { <i>Частина перша статті 4 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5072-VI (5072-17) від 05.07.2012 р.</i> }	Об'єктами Червоної книги України є <i>види тваринного й рослинного світу, що перебувають під загрозою зникнення та види, охорона яких встановлена міжнародними договорами, ратифікованими Україною</i> , які постійно або тимчасово перебувають (<i>ростуть</i>) у природних чи <i>вторинних (похідних)</i> умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, <i>а також природні й пов'язані з ними похідні типи оселищ (місць і середовищ існування (росту) видів) наявність яких є неодмінною умовою виживання цих видів, а також рідкісні типи оселищ, що є осередками існування унікальних,</i>

<p>До Червоної книги України (рослинний світ) включаються рослини, гриби, водорості та непатогенні мікроорганізми, що не належать до тваринного світу.</p> <p><i>{Статтю 4 доповнено частиною другою згідно із Законом № 5072-VI (5072-17) від 05.07.2012}</i></p>	<p><i>рідкісних і зникаючих видових комплексів.</i></p> <p>До Червоної книги України (рослинний світ) включають рослини, водорості, гриби <i>та інші організми, що традиційно зараховують до рослинного світу й номенклатура яких регульована Міжнародним кодексом ботанічної номенклатури.</i></p>
--	---

Далі, відповідно, ст. 5, 6, 7 лишаються без істотних змін у відповідності з тлумаченням терміна “об’єкти Червоної книги”, який визначений ст. 4.

У відповідності зі змінами, що внесені до ст. 4 щодо визначення об’єктів Червоної книги, мають бути відредаговані й змінені решта статей Закону.

За аналогією з Оселищною Директивою Євросоюзу (Директива 92/43/ЄЕС), Закон повинен мати Додатки, або, оскільки в практиці українського законодавства не передбачені додатки до законів, можливо передбачити певними статтями Закону формування відповідних Переліків, які можуть доповнюватися або змінюватися за рішенням відповідного центрального органу влади:

1. Перелік видів рослинного й тваринного світу, що перебувають під загрозою зникнення у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони й потребують спеціальних заходів щодо збереження та охорони. (Національний Червоний список, на підставі якого формується Червона книга України).

2. Перелік природних і пов’язаних з ними похідних типів оселищ (місць і середовищ існування (росту) видів), наявність яких є неодмінною умовою виживання видів рослинного й тваринного світу, що перебувають під загрозою зникнення у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони та видів, що потребують охорони у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони у відповідності з ратифікованими Україною міжнародними угодами й конвенціями (у т.ч. визначених Резолюцією 6 Постійного комітету Бернської конвенції).

3. Перелік рідкісних, вразливих і загрожених типів оселищ, що є осередками існування унікальних, рідкісних і зникаючих видових комплексів у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони у відповідності з ратифікованими Україною міжнародними угодами й конвенціями (у т.ч. визначених Резолюцією 6 Постійного комітету Бернської конвенції).

4. Перелік видів рослинного й тваринного світу, що потребують охорони у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони у відповідності з ратифікованими Україною міжнародними угодами й конвенціями (у т.ч. визначених Резолюцією 4 Постійного комітету Бернської конвенції).

Відповідно, Закон доцільно доповнити термінологічною преамбулою (оформивши її у вигляді окремого розділу), що вводитиме в правове поле низку понять, термінів і категорій, що впливають з Бернської конвенції й закріплені Оселищною Директивою Євросоюзу.

Зміст цього розділу може бути таким:

Визначення й загальні положення

Стаття 1

Цей закон встановлює таке тлумачення відповідних термінів, категорій і понять:

1) *збереження* – це низка заходів, які необхідні для підтримання або відновлення природних оселищ і популяцій видів рослинного й тваринного світу у сприятливому стані, як визначено в (5) та (8);

2) *природні оселища* – це суходільні або водні ділянки, природні або напівприродні, які визначаються за географічними, абіотичними та біотичними особливостями й за сукупністю властивостей створюють неодмінні умови для існування видів рослинного й тваринного світу;

3) *типи природних оселищ, які є важливими для збереження видів, що включені до Додатків 1 й 4 до цього Закону* – це такі типи природних оселищ, які, у межах України:

а) перебувають під загрозою зникнення у своєму природному ареалі; або

б) мають невеликий природний ареал через його регресію або природну обмеженість поширення; або

в) є взірцями типових ознак одного (або кількох) із представлених в Україні біогеографічних регіонів: Альпійського, Чорноморського, Бореального, Континентального, Середземноморського, Паннонського та Степового; або

г) є еталонами типових або залишками унікальних типів екосистем одного з природоохоронних регіонів України: Карпатського (Закарпатська низовина, Карпати, Прикарпаття), Волино-Подільського (Волинська й Подільська височини та Мале Полісся), Поліського (Західне, Центральне та Східне Полісся), Лісостепового (Правобережний та Лівобережний Лісостеп), Степового (Правобережний та Лівобережний ковилово-типчаківий Степ, Причорноморсько-Приазовський полиновий Степ) та Кримського (Степовий, Гірський Крим та Південний Берег Криму) й забезпечують виживання комплексу пов'язаних з ними видів рослинного й тваринного світу.

Типи природних оселищ, які відповідають далі названим критеріям, є включені або можуть бути включені, до Додатків 2 й 3 цього Закону;

4) *пріоритетні типи природних оселищ* – типи природних оселищ, що знаходяться під загрозою зникнення;

5) *природоохоронний статус природного оселища* – сукупність чинників, які діють на природне оселище та його типові види рослинного й тваринного світу, яка впродовж тривалого часу може вплинути на їх природне поширення, структуру та функції, а також на тривале виживання його типових видів у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Природоохоронний статус природного оселища буде вважатися “сприятливим”, якщо:

- його природний ареал і ділянки, на яких він представлений у його межах, є стабільними або збільшуються,
- специфічні структура й функції, необхідні для його довгострокового існування, не лише наявні на сьогодні, але й, вочевидь, існуватимуть у найближчому майбутньому,
- природоохоронний статус його типових видів є належним, як визначено в пункті (8);

б) *оселище виду* – природне середовище, визначене певними абіотичними й біотичними факторами, в яких вид існує на будь-якій стадії свого життєвого циклу;

7) *види, що підлягають охороні у межах території України, її континентально-го шельфу та виключної (морської) економічної зони* – види, названі в Додатках 1 і 4 цього Закону; природоохоронний статус виду визначається у відповідності з прийнятими категоріями (ст. 13 цього Закону) окремо для кожного з визначених вище у п. 3г природоохоронних регіонів України, відповідно, визначаються види, що мають а) загальнонаціональний статус охорони, б) регіональний статус охорони або в) належать до видів, що залежні від збереження певних типів оселищ, хоча прямого негативного впливу на їхні популяції нема;

8) *природоохоронний статус виду* – це сукупність чинників, які можуть вплинути на його поширення в майбутньому й на чисельність і стан його популяцій у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;

природоохоронний статус вважається “сприятливим”, якщо:

- дані щодо динаміки популяцій вказують на їх довготривалу саморегуляцію як життєздатного компонента природних оселищ, а також
- природний ареал виду не зменшився і в найближчому майбутньому такі процеси не передбачаються, а також
- існує, і більш імовірно існуватиме в майбутньому, достатньо велике оселище (оселища) для підтримання/збереження популяцій на довгострокову перспективу;

9) *територія особливої охорони* – це територія, що має статус об’єкта природно-заповідного фонду або іншої природоохоронної території, статус якої встановлений чинним законодавством України, і на якій здійснюються необхідні заходи щодо збереження та відтворення належного стану природних оселищ та/або популяцій видів, заради збереження яких була визначена ця територія;

10) *особина* – це будь-який рослинний або тваринний організм, живий або неживий, який належить до виду зі списків, що наведені в Додатках 1 та 4 цього Закону, будь-яка їх частина або витвори з них, а також будь-який інший товар, який, як видно із супроводжувальних документів, за пакуванням, позначкою або етикеткою становить частину або витвір з тваринного або рослинного організму такого виду.

Розділ 3-й Закону, що стосується охорони та відтворення об’єктів Червоної книги України має бути доповнений положеннями щодо збереження та охорони від-

повідних типів оселищ, які є неодмінною умовою існування (виживання) видів, що підлягають охороні.

Необхідно, також, встановити принципи диференційованих підходів до забезпечення збереження видів, що підлягають охороні у відповідності з їхнім статусом:

- національного рівня,
- регіонального рівня та
- видів, залежних від збереження певних типів оселищ.

До видів національного рівня охорони зараховуємо види, що потребують особливих заходів щодо охорони й збереження в усіх або не менше як у чотирьох з шести природоохоронних регіонів України, що визначені пунктом 3г термінологічно-концептуальної преамбули закону. До таких видів належать, з одного боку, види, які трапляються дуже рідко й за умови втрати кількох відомих популяцій вони можуть бути втрачені взагалі з флори України (наприклад, з рослин – *Scorzonera austriaca*) або види, що є відносно благополучними в одному-двох регіонах і загроженими в решті регіонах України (наприклад, з рослин – *Lunaria rediviva*).

До видів регіонального рівня охорони належать види, що потребують особливих заходів щодо охорони й збереження в одному, або не більше як у трьох природоохоронних регіонах України, що визначені пунктом 3г термінологічно-концептуальної преамбули закону (наприклад, з рослин, деякі види роду *Stipa*, наприклад, *Stipa capillata*).

Особливої уваги потребують так звані види оселищної охорони, тобто збереження яких залежить виключно від збереження певних типів оселищ. До цієї категорії потрапляє багато видів, що нині включені в низку міжнародних переліків, а з видів чинної нині Червоної книги України (2009) можна зарахувати більшість водних, болотних і прибережних видів рослин, зменшення чисельності й кількості популяцій яких відбувається внаслідок руйнування й знищення необхідних для їх існування типів оселищ.

Наприклад, відомо, що види, які підлягають охороні згідно з ратифікованими Україною міжнародними документами, не всі на території України належать до таких, яким загрожує небезпека зникання (загрожених). Наприклад, *Campanula abietina* (дзвоники смерекові) включені до додатку 1 Бернської конвенції. Однак, в Україні це звичайний вид, що часто трапляється в лісовому поясі Карпат. Отже, він залежний від оселищної охорони, тобто збереження певних лісових типів екосистем, але не належить до загрожених. Подібних особливостей статусу видів, що включені до різних міжнародних актів є багато. Визначити ці особливості й надати відповідні визначення природоохоронного статусу можна лише в рамках дієвого нормативного документа, яким, власне, і є Закон України “Про Червону книгу України”.

Необхідність реалізації регіонального підходу до визначення природоохоронної значущості виду необхідне для розробки адекватних заходів щодо його збереження з урахуванням причин, що загрожують стану його популяцій. Нині, за відсутності такої диференціації, є подекуди неможливою реалізація певних вимог Закону “Про

Червону книгу України”. Наприклад, це стосується такої вимоги ст. 11 Закону: “Перебування (зростання) на певній території рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, є підставою для оголошення її об’єктом природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення”. Цю вимогу, навіть теоретично, не можна виконати для таких видів рослинного світу, наприклад, як *Galanthus nivalis*, *Lunaria rediviva*, *Huperzia selago* та ін. у Карпатах, для *Stipa lessingiana* на південному сході України тощо. Натомість в інших регіонах ці види є загроженими, представлені ізолюваними, подекуди, реліктовими популяціями й потребують застосування низки спеціальних заходів щодо охорони й збереження, у тому числі й шляхом суворого заповідання (за потреби).

Ця проблема зумовлена значною природною гетерогенністю території України й, відповідно, природоохоронною гетерогенністю об’єктів рослинного й тваринного світу, яка пов’язані з різним походженням й природним статусом видів. У Червоній книзі України вона лишилася як “залишок” від Червоної книги колишнього СРСР, в яку, наприклад, теж були включені першочергово види на межах ареалів та ендемічні. Тому, наприклад, завжди існувала проблема, яким чином можна забезпечити територіальною охороною в Карпатах *Astrantia major*, яка була включена як вид, що в масштабах колишнього СРСР дійсно росла на межі ареалу й на порівняно (знову ж таки, порівняно з розмірами СРСР) невеликій території; або ендемічна *Centaurea carpatica*, яка попри свій ендемізм (якщо не брати до уваги певні таксономічні проблеми), є звичайним, абсолютно тривіальним лучним видом Східних Карпат.

До речі, Російська Федерація давно вже перейшла на регіональний підхід формування загальнодержавного переліку видів, що підлягають охороні. На території РФ базовий правовий статус мають регіональні Червоні книги в межах суб’єктів федерації.

У Європі регіональний підхід до формування національної Червоної книги реалізований у Франції, до якої, за особливостями природно-географічної структури й гетерогенності, найбільш подібна України.

Отже, загалом, за умови реалізації запропонованої в цьому розділі концепції, Закон України “Про Червону книгу України” стає комплексним базовим законодавчим актом, що визначатиме базові засади збереження біорізноманіття на видовому (відтак – популяційному або генетичному) та екосистемному (оселищному) рівнях, як визначено Конвенцією про біорізноманіття.

5.2.3. Впровадження практики застосування категоризації МСОП для оцінки соціологічного статусу типів оселищ¹

У відповідності із включенням до Закону України “Про Червону книгу України” положень оселищної охорони біорізноманіття виникає необхідність визначення кри-

¹Підрозділ написаний за участі Р.Я. Кіша

теріїв для оцінки природоохоронного статусу типів оселищ для формування Додатків 2 й 3 до нової редакції Закону (Кіш та ін., 2012).

Созологічна категоризація раритетних типів оселищ потребує використання цілісної системи критеріїв, які б максимально достовірно відображали реальну ступінь загрози оселищу. Ці критерії також повинні бути достатньо адаптованими до відображення як якісних, так і кількісних тенденцій розвитку, змін чи трансформації окремих типів оселищ (Blab, Riecken, Ssymank, 1995). Одним із таких критеріїв є критерій загрози втрати площ (ареалу) (Area Loss – AL) оселищ, для оцінювання якого можуть бути застосовані категорії, подібні до IUCN категорій оцінки стану популяцій видів рослин і тварин, яким загрожує зникнення (IUCN Red List, 2001; Gärdenfors et al., 2001). Поряд із цим, традиційним для видів фауни та флори критерієм, для оселищ застосовують критерій оцінювання загрози якісних змін (Quality Loss – QU) під час порушень (впливів), у т.ч. загрозу повільної в часі деградації стану популяцій видів. Оцінені за цим критерієм загрози повинні відображати наслідки антропогенних впливів, часто непрямих та опосередкованих (зміни гідрологічного режиму, балансу поживних речовин тощо), які можуть, у свою чергу, відображатися у змінах видового складу або тільки в зміні чисельності типових видів оселища й не супроводжуватися втратами площ. При цьому під деградацією розуміють втрату певної структури, типових елементів оселища як частини середовища існування, необхідного для характерних видів, деструкцію контактних оселищ із впливом на функціональну їх взаємодію тощо.

Під час созологічної оцінки оселищ необхідним є не тільки визначення реакції стану оселища на різні види антропогенного впливу. Також важливим критерієм є здатність оселища до відновлення (регенерації) (Regenerability – RE). Цей критерій також оцінює здатність протидії негативним впливам.

Загалом, під час оцінювання загроз у групі головних передусім виділяють два критерії – втрата площ-ареалу (загроза прямого знищення) та загроза якісних змін оселища (загроза поступової деградації). Критерій здатності оселища до відновлення (регенерації), зазвичай, розглядають як додатковий

У рамках класифікації загроженості оцінюють антропогенні зміни й тенденції за останні 100-150 років, оскільки лише за цей період, головним чином, доступна інформація.

Нині у Європі ще не прийнята єдина та уніфікована система критеріїв оцінки, хоча на рівні окремих країн вже розроблено кілька варіантів, загалом, досить подібних між собою систем критеріїв, якими користуються під час укладання національних і регіональних “червоних” списків оселищ. Зокрема, у Німеччині за останніми розробками (Threat criteria..., http://www.bfn.de/0322_biotope_kat+M52087573ab0.html) оцінка загроз для типів оселищ основана на дворівневій системі критеріїв, перший з яких оцінює втрату площ-ареалу (Area Loss – AL) внаслідок прямого знищення та критерій якісних змін (Quality Loss – QU) – як оцінювання поступової деградації. Ці два критерії об’єднують для встановлення значення регіональної загроженості (Regional Threat value – rG) для кожного з восьми *фізико-географічних* регіонів Німеччини.

Регіональний рейтинг загроженості визначається як сума критеріїв якісних змін (QU) та втрати площ (AL). Середнє значення регіонального рейтингу загроженості дає загальнонаціональний статус загроженості для оцінюваного типу оселища.

Окрім згаданих головних критеріїв, система природоохоронної оцінки оселищ у Німеччині доповнена критерієм поточного тренду (Current trend). Поточний тренд типу оселища може відрізнитися від історичних трендів, які визначаються з використанням згаданих вище критеріїв оцінки загроженості на основі аналізу за останні 50-150 років. Оцінка поточного тренду на основі розвитку за останні 10 років дозволяє робити прогнози на найближчий час (максимум ще на 10 років). Критерії загроженості й поточний тренд доповнені оцінкою здатності до регенерації (Regenerability – RE) кожного типу оселищ.

Під час укладання червоного списку оселищ Норвегії (Kjærstad, 2011) для оцінки загроз застосовано чотири типи критеріїв: 1. Втрата площ-ареалу (Areal reduction), 2. Кілька місцезнаходжень і зменшення площ (Few localities and decreasing area), 3. Кілька місцезнаходжень (Few localities), 4. Зменшення якості оселища (Decreasing habitat Quality).

Однією з досить детально розроблених є система критеріїв оцінки загроз у червоному списку загрожених типів оселищ Австрії (Essl et al., 2002a; Essl et al., 2002b). Саме ця система критеріїв є, на нашу думку, найоптимальнішою та може бути взята за основу для оцінювання загроз і визначення природоохоронного статусу вітчизняних раритетних типів оселищ. Як і в німецькій системі, оцінка загроз в австрійській системі ґрунтується на дворівневій системі критеріїв зі встановленням значень регіональної загрози для кожного з природних регіонів Австрії та обчисленні загальнонаціонального рівня загроз як середнього регіональних рейтингів. Серед головних критеріїв загроз, поряд з критеріями якісних змін (QU) та втрати площ-ареалу (AL) введений ще один критерій – рідкісність (Seltenheit – SE). Також використаний додатковий критерій – регенераційна здатність, і, крім того, введений додатковий критерій відповідальності (Verantwortlichkeit – відповідальність) з двома позиціями шкали: відповідальність в особливих масштабах і висока відповідальність (цей критерій передбачає оцінку “відповідальності” країни за ризик зникнення раритетного типу оселища у відповідності з Директивою про оселища).

Для каталогу типів оселищ Українських Карпат і Закарпатської рівнини низовини (який підготовано до друку в рамках проекту “Визначення і класифікація типів оселищ в Україні: введення стандартів та методології Європейського Союзу (пілотний проект в Українських Карпатах)”, фінансованого урядом Королівства Нідерландів (програма VBI-Matra)) застосована система критеріїв оцінки загроз, побудована на основі австрійської дворівневої системи з окремими доповненнями й корекціями та, за можливістю, з переведенням в категорії IUCN за пропозиціями J. Blab, U. Riecken, A. Ssymank (1995).

Головні критерії:

1. Загроза втрати площ (ареалу), на яких поширений певний тип оселища;
2. Загроза якісної зміни оселища (загроза його деградації);

3. Рідкісність.

Додатковий критерій:

Здатність до регенерації.

Критерій “загроза втрати площ” (Area Loss – AL):

- 0** – повна втрата площ, повне знищення (extinct) – типи оселищ, які раніше були присутні на території, однак сьогодні їх існування не підтверджене;
- 1** – дуже інтенсивне зменшення площ-ареалу, загроза повного знищення (critical) – типи оселищ, для яких лише невелика частина попередніх площ і надалі існує;
- 2** – інтенсивне зменшення площ-ареалу, під значною загрозою знищення (endangered) – типи оселищ зі значним зменшенням площ-ареалу майже по всьому регіону, або вони вже зникли в кількох частинах (підрегіонах) регіону;
- 3** – значне зменшення площ-ареалу, під загрозою знищення (vulnerable) – типи оселищ з негативними тенденціями зменшення площ у межах усього регіону або локально зникли на окремих/поодиноких територіях (сайтах);
- 4** – незначне зменшення площ-ареалу або залишається без змін; потенційно перебувають під загрозою (susceptible) – типи оселищ з природно обмеженим поширенням або з обмеженим числом локалітетів, через що перебувають під постійною загрозою втрати площ-ареалу.

Критерій “загроза якісної зміни оселища” (Quality Loss – QU):

- 0** – повністю знищений (completely destroyed) – типи оселищ, які зазнали таких якісних змін, що типові або природні варіанти оселища повністю знищені;
- 1** – загроза повного якісного знищення (руйнування) (threatened by complete destruction) – типи оселищ, які зазнали негативних якісних змін майже по всьому ареалу оселища, так, що типові або природні варіанти залишилися лише в небагатьох або лише в одному локалітеті і є загроза повного знищення протягом короткого часу;
- 2** – висока загроза якісних змін (властивостей) (heavily endangered) – типи оселищ, які зазнали якісних змін настільки, що
 - втрата якісного стану типових варіантів відбулася по всьому ареалу поширення оселища в регіоні, або
 - типові варіанти зникли в кількох локалітетах;
- 3** – загроза якісних змін (властивостей) (endangered) – типи оселищ, які зазнали якісних змін настільки, що
 - втрата якісного стану типових варіантів відбулася в окремих локалітетах ареалу поширення оселища в регіоні, або
 - типові варіанти зникли в окремих (поодиноких) локалітетах;
- 4** – поза загрозою якісних змін стану (not endangered at present).

Критерій “рідкісність” – R:

- 0** – зниклий (вимерлий) (EX),

-
- 1 – дуже рідкісний (CR),
 - 2 – рідкісний (EN),
 - 3 – помірно поширений (VU),
 - 4 – часто трапляється (LR).

Критерій рідкості оцінюється за категоріями IUCN, розробленими для оцінки загроз таксонів рослин і тварин (Guidelines for Using the IUCN Red List Categories and Criteria Version 10.1, 2013).

Критерій “здатність до регенерації” (додатковий критерій) (Regenerability – RE):

- 0 – не здатний до відновлення, відновлення неможливе – типи оселищ, відновлення яких неможливе в історичний час;
- 1 – майже не здатний до відновлення (регенерація навряд чи можлива) – типи оселищ, відновлення яких можливе лише за історичний час (понад 150 років);
- 2 – важко здатний до відновлення (регенерація складна) – типи оселищ, регенерація яких можлива тільки за дуже тривалий проміжок часу (15-150 років);
- 3 – відносно здатний до відновлення (регенерація умовно можлива) – типи оселищ, регенерація яких можлива за проміжок часу до 15 років;
- 4 – здатний до відновлення (регенерація можлива).

Під час созологічної оцінки типів оселищ екологічно достатньо гетерогенної й великої території доцільно здійснювати оцінку ступеня їх загроженості за природоохоронними критеріями з визначенням регіональних рейтингів у розрізі екологічно, геоморфологічно, фітоісторично, біогеографічно відносно однорідних її частин. На цій підставі може бути визначений загальний созологічний стан певних типів оселищ у межах досліджуваної території загалом.

Згодом, під час визначення загальнонаціонального статусу загрози для оцінюваних типів оселищ, його доцільно здійснювати за головними фізико-географічними регіонами країни.

Загальну регіональну оцінку загрози вираховують як середнє арифметичне суми категорій трьох головних факторів з урахуванням додаткового фактора “здатність до регенерації”. На основі середнього значення регіональних рейтингів встановлюють загальну категорію загрози для оселища на досліджуваній території. У разі потрапляння середнього показника в інтервал між цілими числами категорій, показник доцільно заокруглювати в сторону вищої категорії загрози (2-3 → 2). Загальну, як і регіональну, загрози для оцінюваного типу оселища визначають з використанням категорій IUCN, застосованих для созологічної категоризації (оцінки) оселищ у європейських країнах (Blab, Riecken, Ssymank, 1995; Kærstad, 2011; Essl et al., 2002a; Essl et al., 2002b; <http://www.bfn.de> та ін.).

Природоохоронні категорії оцінки стану типів оселищ, які перебувають під загрозою (зникнення), які мають бути відображені у відповідній статті Закону України “Про Червону книгу України” (друга частина ст. 13):

-
- 0 (EX)** – тип оселища повністю зник (знищений) (тип оселища, який раніше траплявся на території, але сьогодні у своєму типовому вигляді відсутній); IUCN категорія “RE” – regionally Extinct;
- 1 (CR)** – тип оселища знаходиться під критичною загрозою зникнення (перебуває в критичному або критично zagrożеному стані), (тип оселища, зникнення якого без спеціальних дієвих охоронних заходів передбачуване в часі); IUCN категорія “CR” – Critically Endangered;
- 2 (EN)** – тип оселища знаходиться під високою загрозою зникнення (перебуває у небезпечному стані), (тип оселища, який у своєму типовому вигляді значно змінився (деградував)); IUCN категорія “EN” – Endangered;
- 3 (VU)** – тип оселища знаходиться під загрозою зникнення (вразливий) (тип оселища, який у своєму типовому вигляді відчутно змінився (деградував)); IUCN категорія “VU” – Vulnerable;
- – тип оселища знаходиться поза загрозою, (тип оселища, який на сьогодні перебуває поза загрозою); IUCN категорія “LC” – Least Concern;
- D** – недостатньо даних про цей тип оселища (тип оселища, про який недостатньо даних для можливості його оцінки); IUCN категорія “DD” – Data Deficient;
- + (4)** – не потребує оцінки.

Практична апробація запропонованого підходу здійснена на основі матеріалів щодо оселищного різноманіття Українських Карпат і Закарпатської низовини в рамках виконання проекту “Визначення і класифікація типів оселищ в Україні: введення стандартів та методології Європейського Союзу (пілотний проект в Українських Карпатах)”, фінансованого урядом Королівства Нідерландів (програма VBI-Matra). Результати цієї апробації наведені в “Каталозі типів оселищ Українських Карпат і Закарпатської низовини” (Проць, Кагало (ред.), 2012).

5.3. Закон України “Про природно-заповідний фонд України”

Традиційно вважається, що функція збереження біорізноманіття притаманна лише територіям та об’єктам природно-заповідного фонду. Однак, як було показано вище в розділах 2, 3 й 4, певні функції щодо збереження окремих складових біорізноманіття визначені й для інших типів природоохоронних територій, зокрема в межах земель лісового фонду, господарювання на яких регламентоване в певній частині положеннями Лісового кодексу України.

Разом з цим, загальновідомим є те, що в Україні, поза територіями й об’єктами ПЗФ, існує низка типів природоохоронних територій, статус яких визначають Водний, Земельний, Лісовий кодекси України та ін. Зокрема, це, наприклад, захисні ліси – протиерозійні, приполонинні, захисні смуги лісів уздовж залізниць, автомобільних доріг міжнародного, державного та обласного значення, особливо цінні лісові масиви, державні захисні лісові смуги, байрачні ліси, степові переліски та інші ліси

степових, лісостепових, гірських районів, які мають важливе значення для захисту навколишнього природного середовища, а також інші землі спеціального природоохоронного призначення – водоохоронні, території лісогосподарських частин зелених зон населених пунктів тощо. Без сумніву, вони вже відіграють важливу роль у збереженні біорізноманіття й неодмінно їх враховують під час обґрунтування й розробки схем екомережі на локальному, регіональному й національному рівнях. Разом з цим, ці території жодним чином не враховані в загальному балансі територій, що забезпечують збереження біорізноманіття. Традиційним показником у цьому контексті є відсоток площі об'єктів ПЗФ від загальної площі країни.

З метою зближення природоохоронного законодавства в галузі збереження біорізноманіття з відповідним законодавством Євросоюзу та інших країн Європи, а також послідовного впровадження в практику природоохоронної справи комплексного моніторингу біорізноманіття та екологічного менеджменту природоохоронних територій доцільно здійснити низку уточнень і змін закону “Про природно-заповідний фонд України”, зокрема:

I. Увести в практику природоохоронної справи поняття:

А) “природоохоронні території загального призначення” – які основною своєю функцією мають сприяння збереженню природного біологічного й ландшафтного різноманіття на місцевому, загальнодержавному та міжнародному рівнях, зокрема:

А-1 власне природно-заповідний фонд (біосферні заповідники, природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища);

А-2 природоохоронні території загального призначення, створені у відповідності з міжнародними угодами, конвенціями та Законом України “Про екологічну мережу України” (біосферні резервати, об'єкти Смарагдової мережі, Рамсарські угіддя, ІВА території, допоміжні об'єкти екологічної мережі – ключові, сполучні тощо);

Б) “природоохоронні території соціально-культурного призначення” – які, крім збереження певних елементів біорізноманіття, мають соціально-історичне, культурне або науково-експериментальне значення – сади, парки, у тому числі парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади, зоологічні парки, дендрарії тощо;

В) “природоохоронні території спеціального призначення” – такі, основним призначенням яких є виконання захисних функцій, а, водночас, і збереження певних елементів біологічного й ландшафтного різноманіття – наприклад, захисні ліси – протиерозійні, приполонинні, захисні смуги лісів уздовж залізниць, автомобільних доріг міжнародного, державного та обласного значення, особливо цінні лісові масиви, державні захисні лісові смуги, байрачні ліси, степові переліски та інші ліси степових, лісостепових, гірських районів, які мають важливе значення для захисту навколишнього природного середовища, а також інші землі спеціального природоохоронного призначення – водоохоронні, території лісогосподарських частин зелених зон населених пунктів тощо.

Доцільно на законодавчому рівні визначити їх статус як територій та об'єктів, які у функціональному аспекті мають ураховуватися в загальній мережі природоохоронних територій країни й на них мають поширюватися загальнодержавні нормативи моніторингу біорізноманіття та екологічного менеджменту. Стосовно цього типу природоохоронних територій доцільно внести узгоджені зміни також і в закони “Про екологічну мережу України” та “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, у Водний, Земельний та Лісовий кодекси України.

II. На законодавчому рівні визначити науково-організаційні та фінансово-економічні засади комплексного моніторингу біорізноманіття на природоохоронних територіях усіх трьох типів призначення та інших господарських землях, а також принципи й методичні підходи екологічного менеджменту природоохоронних територій усіх трьох типів призначення, узгодивши їх з рекомендованими підходами МСОП щодо менеджменту природоохоронних територій.

З метою оптимізації охорони біорізноманітності на природоохоронних територіях різного призначення, категорій та рангу, слід законодавчо передбачити не лише ведення відповідного кадастру територій, але й моніторингу біорізноманіття в їхніх межах і забезпечення організаційних і методичних засад екологічного менеджменту. Для цього необхідно внести необхідні доповнення до Закону й зміни у відповідні розділи Лісового, Водного й Земельного кодексів України, у “Положення про Проект організації території природного заповідника та охорони його природних комплексів”, “Положення про Проект організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів”, “Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів”, “Положення про Проект організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів”.

У Закон України “Про природно-заповідний фонд України”, відповідно, у разі прийняття нової редакції Закону України “Про Червону книгу України”, необхідно буде включити такі положення:

1. Для територій з особливим природоохоронним статусом компетентні державні органи повинні розробити спеціальні заходи, які передбачають, за необхідності, підготовку менеджмент-планів, які або будуть спеціально розроблені для конкретного об'єкта (території), або інтегровані в інші плани розвитку регіону, а також належні законодавчі, адміністративні заходи або заходи контрактного характеру, що відповідають екологічним потребам типів природних оселищ, наведених у Додатках 2 й 3, та видів, наведених у Додатках 1 та 4 нової редакції Закону України “Про Червону книгу України”, які знаходяться на цих об'єктах (територіях).

2. Компетентні органи державної влади здійснюють відповідні кроки з метою уникнення фрагментації й погіршення стану природних оселищ та оселищ видів у

межах визначених територій з особливим природоохоронним статусом, а також порушення спокою видів, для яких визначені ці території, якщо таке порушення спокою є значним.

3. Будь-який план або проект, який безпосередньо не пов'язаний з управлінням об'єктом (територією) або не є необхідним у контексті такого управління, але може мати значний вплив на процес управління, сам по собі або в поєднанні з іншими планами або проектами, має бути відповідним чином оцінений на предмет наслідків його впровадження для об'єкта (території) з урахуванням завдань щодо його охорони. Після проведення оцінювання та дотримання вимог п. 4 відповідний державний орган приймає рішення щодо впровадження плану або проекту, але лише на підставі належного обґрунтування та доведення того, що він не матиме негативного впливу на цілісність об'єкта (території) та, у разі потреби, після вивчення громадської думки.

4. Якщо, незважаючи на негативні результати оцінювання можливих наслідків впровадження плану або проекту для конкретного об'єкта (території), альтернативного рішення не знайдено й він має бути впроваджений з вагомих причин, що становлять інтерес для громадськості, у тому числі соціального або економічного аспектів, компетентні державні структури мають вжити всі можливі компенсаційні заходи, які є необхідними для забезпечення сприятливого стану оселищ та видів.

У випадках, коли на відповідній території наявні типи природних оселищ та/або види, наведені в Додатках до нової редакції Закону України “Про Червону книгу України”, такими причинами можуть бути лише здоров'я людей, державна безпека, позитивні наслідки для довкілля, що мають першочергове значення, або інші вагомі причини, які становлять інтерес для громадськості.

III. Узгодити категоризацію природоохоронних територій загального призначення з прийнятою категоризацією МСОП (див. табл. 5.2).

IV. Визначити на законодавчому рівні оселищні підходи до вибору перспективних територій для надання статусу охоронних. Запровадити в практику урахування даних щодо наявності охоронних видів, угруповань і типів оселищ, у т.ч. й загальноєвропейського значення.

V. У пропонованій редакції закон доцільно назвати “Про природоохоронні території України”.

VI. Запровадити спрощений процес резервування територій для прищвидшеного резервування цінних для заповідання природних територій, об'єктів і типів оселищ (змінити статті 52, 53, 55 Закону України “Про природно-заповідний фонд”, передбачити відповідні процедури у законі “Про охорону типів природних оселищ (природних середовищ існування) як основу збереження природної флори й фауни” – див. нижче); резервування повинне бути наступним за моніторингом біорізноманіття кроком щодо подальшого створення природоохоронної території.

VII. Розширити можливості запровадження фінансування заповідних територій та об'єктів (зміни до розділу VI Закону України “Про природно-заповідний фонд”), у

т.ч. можливості фінансування територій та об'єктів місцевого значення з державного бюджету.

VIII. Визначити пільги органам місцевого самоврядування, на територіях яких створюються природоохоронні території (внести відповідні зміни до законів “Про природно-заповідний фонд”, “Про місцеве самоврядування”, до Земельного кодексу та ін.).

IX. Розробити спеціальні методики та провести оцінку “екосистемних послуг” природоохоронних територій (у розвиток ст. 45 Закону України “Про природно-заповідний фонд”), послідовно втілити ці оцінки й розробити механізми компенсації як один з ключових інструментів для підвищення рівня фінансування заповідних установ.

Традиційна система категорій природно-заповідного фонду України відносно сумісна з пропонованою категоризацією МСОП (табл. 5.2). Однак, слід зауважити, що основною і найважливішою особливістю цієї категоризації є відсутність в ній тієї категорії об'єктів, яку ми пропонуємо зарахувати до “природоохоронних територій соціально-культурного призначення”. До природно-заповідного фонду, який відповідає категорії “природоохоронних територій загального призначення” мають належати лише природні й напівприродні природоохоронні території. До того ж, з числа “природоохоронних територій спеціального призначення” деякі також добре відповідають певним категоріям, запропонованим МСОП.

Таблиця 5.2.

Порівняльна характеристика категорій природоохоронних територій МСОП, прийнятих в Україні та пропонуванях за трьома типами призначення

Категоризація природоохоронних територій МСОП	Категоризація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України	Пропонована категоризація природоохоронних територій загального й соціально-культурного призначення
Категорія I: Території суворої охорони	<i>Природні території та об'єкти</i>	<i>Природоохоронні території загального призначення</i>
Категорія Ia: Природний резерват суворої охорони – суворо охоронювані території, створені для збереження біорізноманіття, а також геологічних/геоморфологічних особливостей, де відвідування, використання та вплив людини суворо контролюваний та обмежений з метою захисту	Природні заповідники (частково) – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів,	Природні заповідники Біосферні заповідники Національні природні парки Заповідні урочища Пам'ятки природи Заказники

природних цінностей, які підлягають охороні. Такі природоохоронні території можуть бути еталонними для наукових досліджень та моніторингу.	вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.	
Категорія Ib: Природна територія – здебільшого великі незмінені або мало змінені території, які зберігають свій природний облік і притаманні їм процеси, без постійного або значного населення, які знаходяться під охороною і менеджментом з метою збереження їхнього природного стану.	<p>Природні заповідники (частково)</p> <p>Біосферні заповідники (частково) – є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.</p> <p>Заповідні урочища (частково)</p>	
Категорія II: Національний парк – великі природні або близькі до природних території, які охороняються з метою збереження великомасштабних екологічних процесів разом з комплексом видів та екосистем, характерних для цієї території, які, рівночасно, забезпечують основу для екологічно й культурно сумісного духовного, наукового, освітнього та рекреаційного використання відвідувачами.	Національні природні парки – є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.	

<p>Категорія III: Природний пам'ятник або феномен – охоронні території, створені для збереження певних природних пам'яток, які можуть бути певним елементом рельєфу, скелею серед моря, підводною печерою, геологічним феноменом, як, наприклад, печера або феноменом живої природи, як, наприклад, старовіковий ліс. Це, загалом, досить маленькі території й вони часто мають високу цінність для відвідувачів.</p>	<p>Пам'ятки природи – окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і культурне значення, з метою збереження їх у природному стані. На території пам'яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни їх первісного стану. Можуть мати місцеве або загальнодержавне значення.</p>	
<p>Категорія IV: Територія для активного збереження типу оселища або природного виду – охоронні території, створені для збереження окремих видів або типів оселищ (середовищ їх існування) і менеджмент такої території визначається пріоритетом збереження об'єкта охорони задля якого вона створена. Багато природоохоронних територій IV категорії потребують зважених (обґрунтованих) активних втручань з метою забезпечення потреб окремих видів або для підтримання стану певного типу оселища, однак це не є обов'язковою умовою приналежності до цієї категорії.</p>	<p>Заказники – природні території (акваторії) для збереження й відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. На території заказника обмежується або забороняється діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Можуть мати місцеве або загальнодержавне значення.</p> <p>Заповідні урочища (частково) – лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне</p>	

	<p>значення, з метою збереження їх у природному стані. На території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників.</p>	
<p>Категорія V: Охоронний ландшафт (пейзаж)/морський пейзаж – охоронна територія, на якій взаємодія людини й природи впродовж певного часу зумовила формування території з особливими ознаками, що пов'язані з істотною екологічною, біотичною, культурною та видовищною цінністю і в межах якої збереження цілісності цієї взаємодії життєво важливе для збереження й підтримання цієї території та збереження її взаємопов'язаних природних та інших цінностей.</p>	<p>Регіональні ландшафтні парки – є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.</p> <p>Заповідні урочища (частково)</p>	
<p>Категорія VI: Охоронна територія зі сталим використанням природних ресурсів – охоронні території, які зберігають екосистеми й типи оселищ разом з пов'язаними з ними культурними цінностями й традиційними системами управління природними ресурсами. Вони є, здебільшого, великими, а більшість їх території перебуває в природному стані. Головною метою такої території є</p>	<p>Біосферні заповідники (частково)</p> <p>Національні природні парки (частково)</p> <p>Регіональні ландшафтні парки (частково)</p>	

підтримання такого балансу між сталим використанням природних ресурсів та екстенсивним неіндустріальним їх використанням, який був би сумісним зі збереженням природи.		
	Штучно створені об'єкти:	Природоохоронні території соціально-культурного призначення
	Ботанічні сади – створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. Можуть мати місцеве або загальнодержавне значення.	Ботанічні сади Дендрологічні парки Зоологічні парки Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва
	Дендрологічні парки – створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. Можуть мати місцеве або загальнодержавне значення.	
	Зоологічні парки – створюються з метою організації екологічної освітньовиховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду,	

	вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі. Можуть мати місцеве або загально-державне значення.	
	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Можуть мати місцеве або загально-державне значення.	
		<i>Природоохоронні території спеціального призначення</i>
		<p>Захисні ліси – протиерозійні, приполонинні, захисні смуги лісів уздовж залізниць, автомобільних доріг міжнародного, державного та обласного значення, особливо цінні лісові масиви, державні захисні лісові смуги, байрачні ліси, степові переліски та інші ліси степових, лісостепових, гірських районів, які мають важливе значення для захисту навколишнього природного середовища.</p> <p>Інші землі спеціального природоохоронного призначення – водоохоронні, території лісгосподарських частин зелених зон населених пунктів тощо.</p> <p>Елементи екомережі – сполучні території, природні ядра тощо, які не є об'єктами природно-заповідного фонду.</p>

		<p>Об’єкти Смарагдової мережі – території, на яких ростуть види рослин, мешкають або перебувають тимчасово види тварин і представлені типи оселищ, що підлягають охороні згідно з вимогами Бернської конвенції та відповідають іншим критеріям Смарагдового об’єкта.</p> <p>Рамсарські угіддя – водно-болотні території, яким надано статус природоохоронних об’єктів міжнародного значення у відповідності з “Рамсарською конвенцією про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як оселища водоплавних птахів”.</p> <p>ІВА території – території, що мають важливе значення для існування популяцій птахів у природних умовах.</p>
--	--	--

Звичайно, процес адаптації національної категоризації природоохоронних територій до рекомендацій МСОП не може бути швидким, але він формує передумови для використання світового досвіду щодо екологічного менеджменту на природоохоронних територіях.

Реалізація цього процесу можлива у два способи:

1. Повна уніфікація категоризації природоохоронних територій України з категоріями, рекомендованими МСОП, що є досить проблематичним, зважаючи на багаторічну традицію організаційних засад територіальної охорони природи, та й, напевно, недоцільним.

2. Встановлення адекватних відповідностей між наявними категоріями природно-заповідного фонду України та інших природоохоронних територій країни з категоріями МСОП.

Останній підхід є найперспективніший, хоча уникнути поступової трансформації прийнятої системи категорій в напрямку загальної уніфікації типології природоохоронних територій у країнах Європи не вдасться, оскільки збереження загальної біорізноманітності континенту можливе лише в рамках загального екологічного менеджменту системи охоронних територій усіх країн.

5.4. Про доцільність прийняття Закону України “Про охорону типів природних оселищ (природних середовищ існування) як основу збереження природної флори й фауни”

Україна приєдналася до “Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі” (Бернська конвенція), однак, у природоохоронному законодавстві України практично відсутні базові концептуальні засади до ефективної імплементації її принципів у практику. Зокрема, це стосується оселищної (habitat’s) концепції збереження біотичного й ландшафтного різноманіття, яка нині, фактично, лежить в основі визначення територіальних об’єктів охорони в країнах Європи й поширюється на інших континентах. У країнах Євросоюзу вона знайшла втілення в Директиві 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 року “Про збереження природних типів оселищ (habitats) та видів природної фауни й флори”.

Крім запропонованого в підрозділі 5.2.2. шляху впровадження в правове поле України базових положень оселищної концепції збереження біорізноманіття, можливий також й інший. Зокрема, у спосіб прийняття відповідного, окремого Закону, за аналогією з відповідною Директивою Європейського Союзу.

В основі концепції лежить поняття про *природні оселища* – як суходільні або водні ділянки, які визначаються за географічними, абіотичними та біотичними ознаками, є природними або напівприродними й мають ключове значення для виживання певного виду або групи видів, формуючи природне середовище їх існування. Підтримання біорізноманіття здійснюється через збереження природних оселищ як місць і середовищ існування природної фауни й флори.

Закон має визначити основні поняття й категорії щодо оселищної концепції збереження біотичної й ландшафтної різноманітності, встановити її співвідношення і взаємодію з Червоною книгою України й Зеленою книгою України, визначити завдання щодо нормування господарської діяльності на територіях, що відповідають статусу цінних для збереження певних типів оселищ.

Зокрема, *оселище виду* – природне середовище, визначене певними абіотичними й біотичними факторами, в яких вид живе на будь-якій стадії свого життєвого циклу; *пріоритетні типи природних оселищ* – природні типи оселищ, які знаходяться під загрозою зникнення, поширені на певних територіях і збереження яких є важливим для виживання певного природного комплексу видів рослинного й тваринного світу; *природоохоронний статус природних оселищ* – сума впливів, які діють на природне оселище та його типові види, які можуть вплинути на їх природне поширення впродовж тривалого часу, структуру та функції, а також на тривале існування його типових видів в межах території поширення цього типу оселища.

Території з особливим статусом збереження – це природоохоронні території загального призначення певних категорій, що створюються за допомогою відповідних нормативно-правових документів, де застосовуються необхідні заходи щодо збереження та відтворення сприятливого стану природних оселищ та/або популяцій видів, заради збереження яких було створено об’єкт.

Природоохоронний статус природного оселища буде вважатися сприятливим, якщо: 1 – його природний ареал і ділянки, які він охоплює, є стабільними або збільшуються, а також, 2 – особлива структура й функції, які необхідні для його довгострокового існування не лише наявні на сьогодні, але й, вочевидь, існуватимуть в найближчому майбутньому, а також, 3 – стан збереження типових видів є задовільним.

У разі підготовки відповідного Закону, необхідними є низка змін та доповнень практично в усіх законодавчих актах природоохоронного спрямування. У багатьох з них (наприклад, Закони “Про тваринний світ” і “Про рослинний світ”) йдеться про середовища існування видів і необхідність їх збереження, але, без визначення низки базових концептуальних понять і принципів на законодавчому рівні, такі посилання не мають необхідної для правового документа конкретики.

Оскільки принципи оселищного підходу до збереження біорізноманітності набули статусу ключових у європейських країнах (як членах ЄС, так і країнах, які не приєдналися до співтовариства), перш за все, власне в рамках реалізації завдань Бернської конвенції, ратифікованої Україною 1996 року, дещо детальніше шляхи їх впровадження в правове поле України розглянути в розділі 6. Слід відзначити, що власне країни Євросоюзу найбільше просунулися в аспекті практичної реалізації базових положень Бернської конвенції в практиці природоохоронної справи. Це знайшло відображення, перш за все, у прийнятті двох директив: Директиви 92/43/ЄЕС “Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори” та Директиви 2009/147/ЄС “Про охорону природних видів птахів”.

Як було зазначено вище, для України можливі два шляхи впровадження базових засад оселищного підходу до збереження біорізноманітності – шляхом прийняття нового Закону “Про Червону книгу України”, який би враховував принципи оселищної концепції, або – шляхом прийняття окремого закону “Про охорону типів природних оселищ (природних середовищ існування) як основу збереження природної флори й фауни”. Обидва шляхи є досить складними й, неминує, будуть досить тривалими, оскільки потребують реалізації істотних змін в чинному природоохоронному законодавстві. Причому, ці зміни мають торкатися як базових природоохоронних Законів, так і всієї системи законодавства, що до них дотична як безпосередньо, так й опосередковано, наприклад, через визначення відповідальності щодо порушень (як, наприклад, Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний Кодекс України).

5.5. Закони України “Про екологічну мережу України” та “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”

Україна на законодавчому рівні закріпила принципи й підходи до формування екомережі та критерії визначення її структурних елементів, причому це було зроблено на засадах, досить відмінних від прийнятих у країнах Європи. Тому, вважаємо

доцільним навести стислий аналіз основних методологічних відмінностей щодо формування екомережі в країнах Європи та в Україні. Пропонований аналіз є основою для формування нової редакції Закону України “Про екологічну мережу України” та підготовки “Загальнодержавної програми розвитку й менеджменту екомережі України на 2016-2025 рр.”

Ідея екологічної мережі сформувалася у світовій практиці як спосіб збереження біорізноманітності в умовах неминучого нині збільшення антропогенного впливу на природне довкілля й подальшої трансформації ландшафтів. У її основі лежить так звана *оселищна концепція збереження біорізноманіття*, тобто ідея збереження певних типів оселищ (*habitats*¹), як територій (місць) існування видів, або їх груп. В основі цієї концепції лежать принципи, проголошені Бернською конвенцією.

Україна приєдналася до “Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі” (Бернської конвенції), однак, у природоохоронному законодавстві України практично відсутні базові концептуальні засади ефективної імплементації її принципів у практику. Зокрема, це стосується оселищної (*habitat's*) концепції збереження біотичного й ландшафтного різноманіття.

Методологія оселищної охорони – це своєрідний інструмент уніфікації підходів до охорони біотичного й ландшафтного різноманіття в країнах Європи. В основі природоохоронних програм, які випливають з цієї концепції (Natura 2000, Emerald Network – Смарагдова мережа) лежить принцип виділення ділянок земної поверхні (*sites*), які визначаються певними, конвенційно погодженими, властивостями чи характеристиками: як місцевиростання чи місця існування певних видів рослин і тварин, місцезнаходження певних типів угруповань, екосистем тощо.

Оселищна концепція збереження біорізноманіття має на меті, насамперед, вирішення практичних завдань територіальної охорони біорізноманіття, зокрема в регіонах з давньою історією господарського освоєння, де природні екосистеми збереглися лише фрагментарно, на малих ділянках, роз’єднаних великими просторами антропогенних ландшафтів.

На підставі аналізу природоохоронної цінності видів рослин та/або тварин або їх угруповань визначають типи оселищ, які необхідно зберігати як неодмінні місця їх існування. Такі типи оселищ визначають як територіальні об’єкти охорони, важливі для виживання певних видів.

Починаючи від середини 90-х років концепція оселищної охорони біорізноманіття набуває у Європі панівного характеру.

¹Термін “оселище” є адекватним перекладом українською мовою англійського терміна “habitat”. У деяких офіційних перекладах міжнародних правових документів (наприклад, Бернської конвенції) українською мовою цей термін був переданий як “середовище існування”, що некоректно як з екологічної, так і мовно-семантичної точок зору.

²Через неадекватний офіційний переклад (адже в англомовному оригіналі ні про які “середовища існування” мови нема!) назви Бернської конвенції, в Україні навіть не виникло передумов для введення в правове поле терміна “оселище” (чи будь-якого іншого) для адекватного позначення цілком визначеного й усталеного терміна “habitat”.

У процесі формування оселищної концепції збереження біорізноманіття в кожній з країн Європи виникали й виникають певні проблеми щодо адаптації наявного національного наукового понятійно-термінологічного, концептуального та методологічного апарату з потребами оселищного підходу до збереження біорізноманіття. В Україні такі проблеми також мають місце. Деякі особливості на інтерпретацію оселищних підходів в Україні накладає наявність розвиненої традиції охорони раритетних фітоценозів, яка сформувалася в рамках концепції Зеленої книги України. В основі ідеї охорони та збереження рідкісних і типових рослинних угруповань, навіть точніше – типів угруповань, тобто синтаксонів, виділених за домінантною класифікацією, було прагнення зберегти відповідні середовища існування для видів, які потребують збереження (Зелена..., 1987; Стойко, Шеляг-Сосонко, 2005). Проте, в останньому виданні Зеленої книги України (Зелена..., 2009) ця ідея практично відкинута, а мова йде тільки про охорону певних, визначених за низкою критеріїв, типів рослинних угруповань (синтаксонів).

В основі виділення раритетних фітоценозів за традицією Зеленої книги України лежить екосистемний підхід, але самі критерії та методи виділення типів синтаксонів є принципово відмінними від прийнятих у європейській практиці. Зелена книга стосується лише територій, на яких представлена рослинність і лише суходільних (включно з водною рослинністю). Вона не бере до уваги морських екосистем. Крім того, її підходи не можуть бути застосовані до територій, на яких рослинність відсутня, але які мають важливе значення як місця життєдіяльності, насамперед, тваринних організмів. Наприклад, скелі з “пташиними базарами”, кам’яністі береги, які є місцем розмноження морських ссавців, глибоководні екосистеми, рухомі піщані дюни тощо. Разом з тим, ці території відіграють важливу роль у структурі екомережі.

Особливою гостроти проблема активного впровадження в Україні принципів оселищного підходу до збереження біорізноманіття набула у зв’язку з проголошенням розбудови екомережі керівним принципом розвитку територіальної охорони природи країни й закріпленням його на законодавчому рівні. Проте, слід зазначити, що у створенні національної екомережі Україна спирається на юридично-правовий підхід, не маючи ще достатньої наукової основи у вигляді відповідних баз даних щодо поширення видів рослин і тварин, і типів оселищ, оформлених із застосуванням сучасних геоінформаційних (ГІС) технологій для обґрунтування її структури й конфігурації на оселищних засадах.

Згідно з визнаними у Європі науковими підходами, вибір територій того чи іншого призначення в рамках екомережі здійснюється на підставі узагальнення детальної інформації про поширення видів рослин і тварин, шляхи міграцій тварин, достатньо детальних карт рослинності та її класифікаційних схем. Практично всі країни, що ввійшли до Євросоюзу, на час формування національних екомереж мали узагальнені хорологічні атласи флори й фауни, причому деякі з них – дуже детальні. Завдяки цьому реалізація вибору типів оселищ, які становлять першочергову цінність для збереження біотичного й ландшафтного різноманіття у цих країнах здебільшого становила лише технічну проблему.

Як уже зазначалося, в основі виділення територій, перспективних для включення до екомережі, за прийнятими в країнах Європи критеріями, лежить виділення природних оселищ, яким характерна наявність відповідних складових (як біотичних, так і абіотичних), які визначають їх особливу роль у збереженні умов виживання й розвитку популяцій видів, які потребують охорони. Але, на жаль, ці підходи мають обмежене застосування в Україні та майже не використовуються в практиці природоохоронної справи.

В Україні запроваджені дещо інші критерії до формування екомережі, що значною мірою зробило схеми екомережі України несумісними з аналогічними схемами європейських країн. Особливо відчутно це проявляється на прикордонних територіях, де виникає необхідність узгодження структури регіональних екомереж України з європейськими. Принциповим є фактичне ігнорування в Україні “оселищних критеріїв” вибору складових елементів екомережі й абсолютизація значення територій та об’єктів природно-заповідного фонду як основи екомережі з подальшим, часто штучним, залученням природоохоронних територій іншого статусу (водоохоронних, ґрунтозахисних, рекреаційних тощо).

Детальніше принципи оселищного підходу до збереження біорізноманітності й перспективи його імплементації в правове поле України розглянуті в розділі 6.

5.6. “Положення про Зелену книгу України”

Ідея охорони рідкісних та оригінальних рослинних угруповань як одного з проявів біорізноманіття і як шлях до оптимізації збереження середовищ існування (оселищ) зникаючих видів виникла в країнах Східної й Центральної Європи у 80-х роках минулого століття. Практично одночасно почала розвиватися власне оселищна концепція збереження середовищ та умов існування природних видів флори і фауни (Кагало та ін., 2012).

Оскільки остання забезпечує більш комплексний підхід до вибору об’єктів охорони та визначення їх інтегрального значення для збереження певних типів екосистем з усім комплексом їхніх компонентів і складових, вона набула широкого розвитку в країнах Європи. Натомість, через певні наукові традиції, у країнах колишнього СРСР продовжував розвиватися підхід, що відповідає концепції Зеленої книги. Хоча, станом на сьогодні, активне природоохоронне правове забезпечення він має лише в Україні.

Звичайно, з урахуванням природоохоронних і наукових традицій, що склалися впродовж досить тривалого часу, недоцільно нехтувати й однозначно заперечувати позитивне значення Зеленої книги для забезпечення вибору територій, перспективних для збереження біорізноманіття, особливо в лісових і степових регіонах.

Разом з тим, необхідно на законодавчому рівні розробити й запровадити паралельне тлумачення й зіставлення підходів, які передбачають використання принципів оселищної концепції і Зеленої книги. Тим більше, що доки немає Червоної книги типів природних оселищ України, Зелена книги України виконує важливу інформа-

ційну функцію щодо оцінки рівня ценотичного, та, до певної міри, екосистемного різноманіття території країни.

Необхідно визначити механізми використання інформації про типи угруповань, відображені в Зеленій книзі України, в системі моніторингу біорізноманіття країни та методичних засадах менеджменту природоохоронних територій, у просторовому плануванні територій.

Без сумніву, важливим є урахування поширення й природоохоронного статусу визначених Зеленою книгою України рослинних угруповань під час планування лісгосподарських заходів на лісових територіях України у відповідності з чинним законодавством.

Доки не прийнятий Закон України “Про охорону типів природних оселищ (природних середовищ існування) як основу збереження природної флори й фауни”, необхідно прийняти Закон “Про Зелену книгу України” або, у разі прийняття вище зазначеного Закону, інтегрувати положення про Зелену книгу України у новий закон “Про охорону типів природних оселищ (природних середовищ існування) як основу збереження природної флори й фауни”. Постанова Кабінету Міністрів України має слабкий вплив, це одна з причин ігнорування Зеленої книги України у практиці охорони біорізноманіття й заповідної справи, особливо на лісових землях.

5.7. Закони України “Про рослинний світ” та “Про тваринний світ”

Згідно зі ст. 26 Закону України “Про рослинний світ” та ст. 37 Закону України “Про тваринний світ” охорона рослинного й тваринного світу забезпечується шляхом:

- встановлення правил та науково обґрунтованих норм охорони, раціонального використання і відтворення об’єктів рослинного й тваринного світу,
- встановлення заборони та обмежень під час використання об’єктів рослинного й тваринного світу,
- встановлення особливого режиму охорони видів рослин і тварин, включених до Червоної книги України,
- охорони середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин,
- формування екологічної мережі, створення державних заповідників, заказників і визначення інших природних територій та об’єктів, що підлягають особливій охороні,
- проведення відповідно до законодавства інших заходів і встановлення інших вимог щодо охорони об’єктів рослинного й тваринного світу.

В обох випадках мова йде про середовища існування видів без належного пояснення суті означеної категорії. У наявному в законах поданні, категорія “середовище існування” є абстрактною, оскільки не має відповідної територіальної прив’язки. Ця невідповідність легко знімається у спосіб введення в правове поле України концептуальних положень і понятійно-термінологічного апарату оселищної концепції

збереження біотичної і ландшафтної різноманітності.

Декларація встановлення особливого режиму охорони видів рослин і тварин, уключених до Червоної книги України, без забезпечення правових засад моніторингу, його фінансового забезпечення та реалізації результатів у рамках відповідних екологічних менеджмент-планів, позбавлена практичного сенсу. Усі етапи моніторингу поширення, стану й динаміки популяцій видів, що включених до Червоної книги України, доцільно визначити на законодавчому рівні в рамках Законів “Про Червону книгу України”, “Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, Лісового кодексу України, “Порядку ведення державного обліку і кадастру рослинного світу” постанова Кабінету Міністрів України № 195 від 22.02.2006 р., “Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу” постанова Кабінету Міністрів України № 772 від 15.11.1994 р.

У контексті впровадження моніторингу та менеджменту популяцій видів тварин і рослин, що потребують охорони та їхніх оселищ (середовищ існування) важливим є аналіз досвіду європейських країн щодо практичного впровадження положень Бернської конвенції в рамках реалізації програм Natura 2000 та Emerald Network (Смарагдової мережі).

5.8. Положення про Державне агентство лісових ресурсів України (ДАЛРУ) та збереження біорізноманіття в лісах і сталє лісове господарство

Розглянемо головний документ ДАЛРУ – чинне “Положення про Державне агентство лісових ресурсів України”, яке було затверджене Указом Президента України від 13.04.2011 р. № 458/2011. ДАЛРУ забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства. Воно у своїй діяльності керується Конституцією та Законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, наказами Мінагрополітики України, іншими актами законодавства України, дорученнями Президента України та Міністра.

Згідно з Положенням, основними завданнями Держлісагентства України є:

1) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства;

2) реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства.

Для виконання основних завдань у пункті 4 Положення про ДАЛРУ деталізовано 47 напрямів роботи, заходів, видів діяльності, повноважень тощо. Аналіз цих 47 напрямів показує, що лише один напрям має відношення до збереження біорізноманіття, а саме:

5) здійснює державне управління територіями та об’єктами природно-заповідного фонду в лісах підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління.

Ця робота відповідає першому пункту статті 85 ЛКУ.

Об'єкти ПЗФ на своїй території зобов'язані забезпечувати охорону рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу, рослинних угруповань, пралісів, інших цінних природних комплексів відповідно до природоохоронного законодавства, а саме, до пункту 5) статті 85 ЛКУ. Але об'єкти ПЗФ становлять близько 17% від земель лісогосподарського призначення. А яким чином ДАЛРУ охороняє біорізноманіття на 83% земель лісогосподарського призначення? Це питання потребує пошарового аналізу нормативно-правових актів управління лісовим господарством. Що торкається Положення про ДАЛРУ, то в ньому не згадуються слова “біорізноманіття”, “екологія”, “генофонд”. Не знайшла місця в Положенні про ДАЛРУ охорона біорізноманіття поза межами ПЗФ (за винятком мисливських тварин). Не відображає Положення й “застосування екологічно орієнтованих способів відтворення лісів та використання лісових ресурсів”, вказаних у пункті 4) ст. 85 ЛКУ. Проте, у 27 з 47 пунктів Положення згадуються питання мисливства та полювання.

Як відображено в аналізі міжнародної та європейської політики щодо збереження біорізноманіття в лісах у попередніх розділах, головним напрямом розвитку сучасної екологічної політики до 2020 року є ведення сталого лісового господарства й здійснення сталого лісового менеджменту. Статтею 19 ЛКУ на постійних лісокористувачів покладено зобов'язання:

- “забезпечувати охорону, захист, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, вживати інших заходів відповідно до законодавства **на основі принципів сталого розвитку.**”

ДАЛРУ є постійним користувачем, тобто воно має також застосовувати принципи ведення сталого лісового господарства й проводити відповідну політику з цього приводу. Власне, це ДАЛРУ й робить, але в Положенні про ДАЛРУ цей напрям роботи не відображений.

До речі, у Положенні про Державний комітет лісового господарства України (Указ Президента України від 14 серпня 2000 року № 969/2000) першим серед основних завдань Держлісгоспу України було:

- “забезпечення реалізації державної політики у сфері лісового і мисливського господарства, а також охорони, захисту, раціонального використання і відтворення лісових ресурсів, мисливських тварин, підвищення ефективності лісового та мисливського господарства”.

У чинному Положенні про ДАЛРУ це завдання опинилося на другому місці, хоча, має бути на першому, оскільки реалізація державної політики значно важливіша від внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства. Окрім того, воно втратило головний напрям цієї політики – охорону, захист, раціональне використання й відтворення лісових ресурсів та мисливських тварин.

Для успішного ведення лісового господарства необхідно проводити моніторинг. Питання державного моніторингу регулюються Постановою КМУ “Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля” від 30 березня 1998 р. № 391. Згідно з п. 8 зазначеної Постанови КМУ, ДАЛРУ здійснює такий моніторинг:

- ґрунтів земель лісового фонду (радіологічні визначення, залишкова кількість пестицидів, агрохімікатів і важких металів);
- лісової рослинності (стан, продуктивність, пошкодження біотичними та абіотичними чинниками, біорізноманіття, радіологічні визначення);
- мисливської фауни (видові, кількісні та просторові характеристики).

Чинне Положення про ДАЛРУ містить невідповідність цим завданням. Наприклад, у Положенні відсутнє завдання щодо моніторингу лісової рослинності і, зокрема, біорізноманіття. Пункт 8) Положення передбачає здійснення “моніторингу ґрунтів з метою вирощування продуктивних лісових насаджень, лісової рослинності, мисливських тварин”, натомість, Постанова КМУ зобов’язує проводити, фактично, моніторинг радіаційного й хімічного забруднення ґрунтів земель усього лісового фонду.

Таким чином, Положення про ДАЛРУ має бути змінено з метою досягнення відповідності чинному законодавству, цілям, визначеним для аналогічних лісогосподарських структур у країнах Європейського Союзу (оскільки Україна підписала договір про асоціацію) і, зокрема, Постанові КМУ “Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля”, а також має відображати як головний напрям діяльності агентства – ведення сталого лісового господарства, включаючи збереження біорізноманіття.

Щодо цілей ЄС, то їх визначає, зокрема, “Нова лісова стратегія ЄС: для лісів і лісового сектора”. У Стратегії визначена така мета до 2020 року: “Забезпечити й довести, що всі ліси в ЄС управляються відповідно до принципів сталого лісового управління і, що внесок ЄС у просуванні сталого лісового управління й зменшення вирубки лісів на глобальному рівні, зміцнюється”.

Стаття 292, пункт 5 Угоди про Асоціацію з ЄС наголошує: Сторони співпрацюють з метою сприяння **обґрунтованому й раціональному використанню природних ресурсів** відповідно до **цілей сталого розвитку**, з метою зміцнення зв’язків у сфері торговельних та **екологічних політик і практики** Сторін. Отже, угода підкреслює значущість роботи відповідно до **цілей сталого розвитку**. У статті 361 Угоди зазначено, що співробітництво матиме на меті збереження, захист, поліпшення й відтворення якості навколишнього природного середовища, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів у сфері охорони природи, зокрема **збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі)**.

Наведений вище аналіз дозволив сформулювати й запропонувати такі зміни до Положення про ДАЛРУ (табл. 5.3)

Доцільні зміни до Положення про ДАЛРУ

Чинне Положення про ДАЛРУ від 13.04.2011 р. № 458/2011	Запропоновані зміни до чинного Положення про ДАЛРУ	Коментарі
Стаття 3 1) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства	Стаття 3 1) всеосяжна реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства	Стаття 3 Слово “всеосяжна” відображає те, що реалізація державної політики має бути повна, не часткова, у тому обсязі, як то визначено в чинному законодавстві
Стаття 3 2) реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства	Стаття 3 2) забезпечення охорони, захисту, відтворення, підвищення продуктивності лісів та лісових екосистем, збереження в них біорізноманіття шляхом впровадження сталого управління лісами на основі принципів сталого розвитку	Стаття 3 Це завдання узгоджується з Положенням про Держкомлісгосп, статтями 19 і 85 ЛКУ, Угодою про асоціацію з ЄС та метою Нової лісової стратегії ЄС
	Стаття 3 3) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства	Стаття 3 Чинний пункт 1) статті 3
Стаття 4 8) здійснює моніторинг ґрунтів з метою вирощування продуктивних лісових насаджень, лісової рослинності, мисливських тварин	Стаття 4 8) Здійснює моніторинг: – ґрунтів земель лісового фонду (радіологічні визначення, залишкова кількість пестицидів, агрохімікатів і важких металів); – лісової рослинності (стан, продуктивність, пошкодження біотичними та абіотичними чинниками, біорізноманіття, радіологічні визначення); – мисливської фауни (видові, кількісні та просторові характеристики)	Стаття 4 8) Згідно з Постановою КМУ “Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля” від 30 березня 1998 р. № 391
Стаття 4 6) організовує ведення лісовпорядкування та мисливського впорядкування	Стаття 4 6) організовує ведення лісовпорядкування та мисливського впорядкування на засадах	Стаття 4 Напрямок роботи на впровадження сталого управління лісами

	впровадження сталого управління лісами на основі принципів сталого розвитку	
Стаття 4 28) забезпечує виконання функцій державної лісової охорони, координує діяльність лісової охорони всіх постійних лісокористувачів і власників лісів, бере участь у забезпеченні реалізації державної політики в сфері пожежної безпеки, забезпечує організацію та координацію заходів з охорони державного мисливського фонду і заходів з регулювання чисельності мисливських, хижих та шкідливих для мисливського господарства тварин	Стаття 4 28) забезпечує виконання функцій державної лісової охорони, зокрема, збереження біорізноманіття в лісах на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях, координує діяльність лісової охорони всіх постійних лісокористувачів і власників лісів, бере участь у забезпеченні реалізації державної політики в сфері пожежної безпеки, забезпечує організацію та координацію заходів з охорони державного мисливського фонду і заходів з регулювання чисельності мисливських, хижих та шкідливих для мисливського господарства тварин	Включено напрям роботи згідно зі ст. 85 ЛКУ

5.9. Узгодження Положення про державну лісову охорону із завданнями щодо охорони біорізноманіття

Збереження біорізноманіття в лісах здійснюється їх власниками та постійними лісокористувачами. Про це пише стаття 85 ЛКУ. ДАЛРУ є постійним лісокористувачем і його уповноважені працівники, якими є лісова охорона, мають забезпечити збереження біорізноманіття в лісах. Звернемося до “Положення про державну лісову охорону”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976.

Як задекларовано в Положенні, метою діяльності держлісоохорони є здійснення правових, лісоохоронних та інших заходів, спрямованих на збереження, розширене відтворення, невиснажливе використання лісових ресурсів та об’єктів тваринного світу.

Проаналізуємо мету й заходи на відповідність ЛКУ.

Згідно зі ст. 6 ЛКУ, лісовими ресурсами є деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів.

Стаття 19 ЛКУ зобов'язує постійних лісокористувачів (зокрема, ДАЛРУ):

6) забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу та рослинних угруповань.

Отже, згідно з ЛКУ, лісова охорона ДАЛРУ має забезпечувати охорону лісових ресурсів, об'єктів тваринного світу та типових й унікальних природних комплексів та об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу та рослинних угруповань.

Серед наявних у Положенні чотирьох основних завдань, зазначена вимога Лісового кодексу не відображена, тому пропонуємо внести зміни до Положення, додавши вимоги ЛКУ щодо охорони біорізноманіття (табл. 5.4).

Таблиця 5.4.

Доцільні зміни до Положення про державну лісову охорону

Чинна редакція Положення про державну лісову охорону (постанова КМУ від 16 вересня 2009 р. № 976)	Запропоновані зміни до чинного Положення про державну лісову охорону
<p>4. Основними завданнями держлісоохорони є:</p> <p>здійснення державного контролю за додержанням вимог лісового та мисливського законодавства;</p> <p>забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу;</p> <p>запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням у сфері лісового та мисливського господарства, а також використання лісових ресурсів і мисливських тварин;</p> <p>організація та координація заходів з охорони державного мисливського фонду.</p>	<p>4. Основними завданнями держлісоохорони є:</p> <p>здійснення державного контролю за додержанням вимог лісового та мисливського законодавства;</p> <p>забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу;</p> <p>запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням у сфері лісового та мисливського господарства, а також використання лісових ресурсів і мисливських тварин;</p> <p>організація та координація заходів з охорони державного мисливського фонду;</p> <p>забезпечення охорони лісових ресурсів, об'єктів тваринного світу та типових і унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу та рослинних угруповань.</p>

5.10. Управління природними ресурсами і, зокрема, біорізноманіттям, у лісах України

Перший рівень управління – це інституційний рівень. У статтях 25-33 ЛКУ описані основні завдання державного регулювання та управління у сфері лісових відносин та повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Вирішення питань збереження біорізноманіття в лісах не потребують інституційних змін чи змінення чинних повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо управління.

Управління природними ресурсами в лісах включає загалом розробку планів управління, заходи щодо впровадження планів управління, моніторинг природних ресурсів, заходи правозастосування щодо порушень чинного законодавства щодо лісового господарства. Термін “управління” щодо лісів у законодавчому полі України має еквівалент – “лісовпорядкування”. Згідно зі ст. 45 ЛКУ, лісовпорядкування включає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективної організації та науково обгрунтованого ведення лісового господарства, охорони, захисту, раціонального використання, підвищення екологічного та ресурсного потенціалу лісів, культури ведення лісового господарства, отримання достовірної і всебічної інформації про лісовий фонд України. Лісовпорядкування передбачає, зокрема (ст. 46 ЛКУ):

9) виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу і підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі;

15) ведення моніторингу лісів.

Таким чином, згідно з ЛКУ, на лісовпорядкування покладається виявлення типових та унікальних природних комплексів і місць зростання (росту) та оселення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу, а Лісова охорона забезпечує їх збереження, невиснажливе використання тощо.

Лісовпорядкування є обов’язковим на всій території України та ведеться державними лісовпорядковими організаціями за єдиною системою – власне Укдержліспроектом.

5.11. Охорона земель водного фонду в лісах і водного біорізноманіття

Згідно зі ст. 4. Водного кодексу України до земель водного фонду належать землі, зайняті:

“морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об’єктами, болотами, а також островами, **не зайнятими лісами**;

прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, **крім земель, зайнятих лісами.**”

Отже, фактично, землі водного фонду в лісах складаються з водного дзеркала і не мають прибережних смуг.

Спробуємо дати відповідь на питання, хто відповідальний за охорону водних об'єктів у лісах. Положення про Державне агентство водних ресурсів України, затверджене Указом Президента України від 13 квітня 2011 року № 453/2011, декларує такі основні завдання агентства:

- внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері розвитку водного господарства і меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;
- реалізація державної політики у сфері управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів, розвитку водного господарства і меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем.

Серед покладених на Держводагенство завдань немає жодного щодо здійснення охорони водних об'єктів.

Здійснення заходів щодо раціонального використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів, а також контроль за використанням і охороною вод і відтворенням водних ресурсів делеговане Водним кодексом (ст. 10) до компетенції **сільських, селищних, міських та районних у містах рад**.

На районні та обласні ради покладено здійснення контролю за використанням й охороною вод та відтворенням водних ресурсів (ст. 11 та 12).

Але сільська рад, яка складається, дуже часто, з голови, секретаря, землевпорядника та бухгалтера, не має ні часу, ні знань для охорони вод і раціонального використання й відтворення водних ресурсів. Завдання охорони вод значно ускладнюється для сільських рад, коли водні об'єкти розташовані далеко від села й оточені землями лісового фонду.

Указом Президента України від 16 квітня 2011 року “Про Державне агентство рибного господарства України” створено Держрибагентство України для реалізації державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, **охорони, використання та відтворення водних біоресурсів**, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства.

Відповідно до ст. 3 Закону України “Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів” від 8 липня 2011 року № 3677-VI, завданням державної політики в галузі рибного господарства є, зокрема, управління рибальством, збереження та збільшення чисельності водних біоресурсів у природному середовищі, **їх біологічного різноманіття шляхом забезпечення охорони, відтворення та раціонального використання**.

Державна інспекція охорони, відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства існує на підставі Положення про неї, затвердженого Наказом Мінагрополітики від 12.05.2005 № 198. Відповідно до покладених на Держрибінспекцію завдань, вона здійснює охорону риби та інших водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах України, в інших об'єктах водно-

го промислу або об'єктах, які мають значення для природного відтворення запасів риби та інших водних живих ресурсів, а також у виключній (морській) економічній зоні України та акваторіях у межах континентального шельфу України.

Окрім Держрибінспекції контроль за додержанням чинного екологічного законодавства на водоймах може здійснювати Державна екологічна інспекція, підпорядкована Мінприроди.

На відміну від лісової охорони, яка постійно й широкомасштабно здійснює охорону лісових ресурсів, Держрибінспекція та Державна екологічна інспекція працюють шляхом контрольних перевірок, інспекцій. Ураховуючи малочисельність цих інспекцій ефективність їх роботи досить низька. Як ілюстрація: <http://www.menr.gov.ua/index.php/press-center/news/150-news28/2760-fakt-rezonansno-ho-brakonierstva-na-kanivskomu-vodoskhovyshchii>

Тому сумнівно, що працівники Держрибінспекції мають змогу охороняти водні живі організми та водні рослини на численних малих і середніх річках і озерах.

Для поліпшення охорони водних і пов'язаних з водою тварин, а також, певною мірою, водних живих організмів, доцільно передати під охорону Державної лісової охорони водні об'єкти, які розташовані в межах лісового фонду, а всі функції Держекоінспекції та Держрибінспекції залишити без змін. Комплексна охорона лісів і розташованих у них водних об'єктів є складовою частиною забезпечення екосистемного підходу в управлінні та охороні природи.

Це питання складне й потребує подальшого багатостороннього обговорення, яке необхідно починати.

5.12. Проекти організації території національних природних парків, природних і біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків

Проекти організації територій національних природних парків (НПП), природних (ПЗ), біосферних заповідників (БЗ) та регіональних ландшафтних парків (РЛП) розробляються відповідно до Закону України про ПЗФ та відповідних Положень, затверджених наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 06.07.2005 р. № 245. Найчисленнішим об'єктом ПЗФ із зазначених вище категорій є НПП.

Проект організації території НПП, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів (далі – ПОТ НПП) розробляється з метою забезпечення ефективного виконання завдань, покладених на національний природний парк, комплексного науково обґрунтованого використання та зонування його території, визначення заходів, необхідних для охорони, відтворення та рекреаційного використання цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів, розвитку наукових досліджень, екологічної освіти, моніторингу довкілля та рекреаційної діяльності, здійснення будівництва, реконструкції та реставрації об'єктів,

формування інженерно-транспортної інфраструктури, виконання інших завдань.

Сконцентруємо увагу на інформації в Положенні про ПОТ НПП, що стосується виключно лісів.

Згідно з п. 2.3 Положення, підготовчий етап розроблення ПОТ НПП завершується першою виробничою нарадою робочої групи проектувальників, представників замовника та науково-технічної ради НПП. За підсумками обговорення визначаються основні вимоги щодо функціонального зонування території парку, її поділу на квартали, відділення, філіали, обходи тощо, таксації та оцінки лісів, земель тощо. Таким чином, для розроблення ПОТ НПП необхідні дані щодо таксації та оцінки лісів і земель.

Згідно з Додатком до п. 1.4 Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, ПОТ НПП має містити такий розділ (для НПП, де є ліс):

3.4. Лісове господарство.

3.4.1. Землі лісового фонду.

3.4.1.1. Розподіл земель лісового фонду.

3.4.1.2. Характеристика земель лісового фонду, їх динаміки.

3.4.1.3. Аналіз лісогосподарської діяльності у попередні роки та її сучасних тенденцій.

3.4.2. Проект використання та відновлення лісів.

3.4.2.1. Основні види рубок та їх загальні та щорічні обсяги.

3.4.2.2. Використання недревних рослинних ресурсів лісу.

3.4.2.3. Лісовідновлення.

3.4.3. Збереження лісових екосистем.

3.4.3.1. Охорона лісу від шкідників та хвороб. Лісозахист.

3.4.3.2. Негативний вплив на лісові екосистеми та здійснення природоохоронних заходів.

3.4.3.3. Збереження пралісів та інших корінних лісових природних комплексів.

ПОТ НПП мав містити (до внесення змін до Закону про ПЗФ щодо заборони полювання) розділ:

3.8. Мисливське господарство.

3.8.1. Організація мисливського господарства.

3.8.2. Видовий склад та чисельність мисливських видів тварин.

3.8.3. Стан та перспективи розвитку мисливського господарства.

До ПОТ НПП мали бути включені карти й картосхеми розподілу лісових земель за переважаючими породами дерев (кущів) на території НПП (М 1:50000 – 1:25000), таксаційні описи тощо.

Таким чином, ПОТ НПП містить значну частину того, що містить Проект організації та розвитку лісового господарства цього ж НПП. Розробка однієї й тієї

ж інформації як для ПОТ НПП, так і для Проекту організації та розвитку НПП є дублюванням і марним витрачання державних коштів. Тому, після обговорення зацікавленими сторонами з боку Мінприроди та з боку ДАЛРУ, мають бути внесені зміни до Положення про ПОТ НПП та до Інструкції з впорядкування лісового фонду України.

Власне, 2011 року Мінприроди підготувало нову редакцію Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів.

Положення про проекти організації території ПЗ, БЗ, НПП і РЛП, затверджені наказом Мінприроди, мають також бути переглянуті. Вони мають відобразити заборону полювання на об'єктах ПЗФ, введену внесенням змін до Закону про ПЗФ та інші питання. Наприклад, з Положення про ПОТ ПЗ необхідно виключити пункти, що торкаються змісту проекту використання та відтворення лісів (мабуть, мали на увазі – проекту організації та розвитку лісового господарства), зокрема:

3.3.2.1. Основні види рубок та їх загальні та щорічні обсяги

3.3.2.2. Використання недревних рослинних ресурсів лісу

Пункт 2.7.5. Регулювання чисельності окремих видів фауни можна дозволити лише для ПЗ з малою площею, де порушені природні процеси регулювання чисельності тварин.

Необхідно видалити пункти, які дозволяють заходи регулювання чисельності тварин, що порушують природний розвиток процесів та явищ:

3.4. Відтворення мисливських видів тварин.

3.5. Відтворення рибних ресурсів.

Наступні три пункти необхідно вилучити, бо такі заходи не можуть проводитися ні в заповідній зоні, ні в зоні, в якій закон про ПЗФ дозволяє виділення земельних ділянок для задоволення господарських потреб заповідника та його працівників у сінокосах, випасах, городах та паливі відповідно до встановлених нормативів:

3.8.2. Система закладів культури та перспективи їх розвитку.

3.9. Стан та перспективи розвитку побутового обслуговування.

3.10. Стан та перспективи розвитку системи громадського харчування.

Виходячи з мети створення об'єктів ПЗФ, ПОТ об'єктів ПЗФ повинен бути головним документом щодо менеджменту природних об'єктів на територіях ПЗФ, а Проект організації та розвитку лісового господарства має бути підпорядкований йому, оскільки впорядкування лісового господарства на територіях ПЗФ має бути спрямовано на збереження видового, ценотичного та ландшафтного різноманіття.

5.13. Проект організації розвитку лісового господарства та доцільні зміни до “Інструкції з впорядкування лісового фонду України”

Лісовпорядкування включає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективної організації та науково обґрунтованого ведення лісового господарства, охорони, захисту, раціонального використання, підвищення екологічного та ресурсного потенціалу лісів, культури ведення лісового господарства, отримання достовірної і всебічної інформації про лісовий фонд України. Так сформульовано в ст. 45 ЛК, а ст. 46 ЛКУ описує, що означає лісовпорядкування. Щодо біорізноманіття, лісовпорядкування передбачає:

8) ландшафтні, ґрунтові, лісотипологічні, лісобіологічні та інші обстеження і дослідження лісових природних комплексів;

9) виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу і підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі;

13) складання проектів організації і розвитку лісового господарства (ПОРЛГ) та здійснення авторського нагляду за їх виконанням тощо.

ПОРЛГ передбачає екологічно обґрунтоване ведення лісового господарства й розробляється відповідно до нормативно-правових актів, що регулюють організацію лісовпорядкування. Безумовно, що лісовпорядкування має також виконувати завдання щодо збереження біорізноманіття, визначені в ст. 85 ЛКУ і ПОРЛГ має встановити, як ці завдання збереження біорізноманіття мають виконуватися.

Нормативно-правовим актом, який регулює розробку ПОРЛГ, є Інструкція з впорядкування лісового фонду України, розроблена ВО “УКРДЕРЖЛІСПРОЕКТ”. Ця інструкція має дві частини – Польові роботи та Камеральні роботи. Ця інструкція була затверджена науково-технічною радою Державного комітету лісового господарства України протокол № 2 від 30.10-01.11.2006 р. ВО “УКРДЕРЖЛІСПРОЕКТ” внесло зміни до неї, і в 2012 році підготувало проект нової інструкції з лісовпорядкування. Позитивним моментом є те, що нова інструкція має бути погоджена Мінприроди, оскільки попередня не містить інформації про її погодження Мінприроди.

Аналіз проекту нової Інструкції з впорядкування лісового фонду щодо питань збереження біорізноманіття показав, що вона містить певні недоліки, які необхідно усунути. Розглянемо частково деякі з них.

1. Інструкція з лісовпорядкування, яка складається з двох частин – Польові роботи та Камеральні роботи, взагалі **не містить слово “біорізноманіття”**, хоча ст. 85 ЛКУ змушує це робити. Однак, замість слова “біорізноманіття”, у Главі 7. НАБЛИЖЕНЕ ДО ПРИРОДИ ЛІСІВНИЦТВО ТА ДІЛЯНКОВИЙ МЕТОД ВПОРЯДКУВАННЯ ЛІСІВ, тричі згадується термін “біотичне різноманіття”. Хоча це, фактично, синоніми, але, з правової точки зору, варто використовувати встановлений ЛКУ термін

– біорізноманіття.

2. У першому абзаці Інструкції вказано, що вона розроблена на підставі закону “Про Червону книгу України”, а далі в тексті є лише одне посилання на ЧКУ, а саме в п. 9.3.6. Цитуємо:

“Робота з відведення і таксації лісосік визнається незадовільною в таких випадках:

... відсутність в описовій частині відомостей при наявності на лісосіці цінних та рідкісних **дерев**, занесених до Червоної книги України, інших **дерев**, що не підлягають вирубуванню.” ...

Отже, мова йде про відсутність відомостей лише про “червонокнижні” дерева. Поза увагою в Інструкції залишилися всі інші види рослин і тварин, що включені до Червоної книги України. Але навіть і для цих дерев не вказано, які заходи і яким чином повинні бути запроектовані для їх охорони.

3. В п. 5 ст. 85 ЛКУ вказано, що збереження біорізноманіття в лісах здійснюється шляхом забезпечення охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, **рослинних угруповань**, пралісів, інших цінних природних комплексів відповідно до природоохоронного законодавства.

Перелік цінних рослинних угруповань, які потребують охорони, містить **Зелена книга України**, однак, у двох частинах Інструкції з лісовпорядкування вона не згадується й не передбачені ніякі заходи щодо збереження рослинних угруповань із Зеленої книги. До речі, зі 160 рослинних угруповань, які містить Зелена книга і які потребують охорони, лісові становлять 72 угруповання, чагарникова й чагарничкова рослинність Карпат і Криму – 9, трав’яна й чагарникова степова рослинність – 25, чагарничкова рослинність ксеротичного типу на відслоненнях та пісках – 8, загалом 114 рослинних угруповань лісового та чагарникового складу, тобто 71% від всіх вказаних рослинних угруповань, які потребують охорони згідно з Зеленою книгою України. Зелена книга вказує також і режим збереження цих угруповань, надає біотехнічні та созотехнічні рекомендації, а також карти поширення відповідних угруповань на території України. Тобто, вона містить необхідну базову інформацію для лісовпорядкування. Для лісового таксатора не становить жодних проблем визначення рослинних угруповань, що включені до Зеленої книги України, під час проведення таксації для лісовпорядкування.

4. Оскільки, згідно зі ст. 46 ЛКУ, лісовпорядкування передбачає **виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу**, то це положення повинно б було знайти відображення в Інструкції з лісовпорядкування. Воно стосується як об’єктів ПЗФ, так і всіх лісів, де цих об’єктів немає. Однак виконання цієї законодавчої вимоги в Інструкції не передбачено, навіть під час лісовпорядкування об’єктів ПЗФ.

5. В Інструкції з лісовпорядкування (Польові роботи), розділ 8.3. “Впорядкування лісів природно-заповідного фонду” має важливе значення для охорони біорізноманіття і заслуговує на особливу увагу. Власне лише один цей розділ з усієї інструкції і має відношення до охорони біорізноманіття. Тобто, виходячи з аналізу інструкції можна зробити висновок, що інструкція передбачає охорону біорізноманіття лише в об’єктах ПЗФ, площа яких в лісовому фонді України становить близько 17%. Тобто, лісовпорядкування на 83% площі Лісового фонду ведеться практично без урахування питань збереження біорізноманіття, ігноруються частково статті 46 і 85 ЛКУ, Червона і Зелена книги України, а також і міжнародні зобов’язання України, що витікають з міжнародних конвенцій та угод, зокрема, Бернської, Бонської, Конвенції про біологічне різноманіття та інших.

Це є принциповим і дуже істотним недоліком інструкції і вона має бути доопрацьована.

6. В Інструкції з лісовпорядкування із розгляду випали дендрологічні парки, ботанічні сади та парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва, які є об’єктами ПЗФ згідно із Законом “Про природно-заповідний фонд України”.

7. Крім зазначених вище, є ще низка зауважень до розділу 8.3. “Впорядкування лісів природно-заповідного фонду”.

Цей розділ безумовно має відображати питання збереження біорізноманіття, визначені ЛКУ, природоохоронним законодавством України та міжнародними зобов’язаннями України. Окрім того, урахувуючи пріоритет забезпечення охорони біорізноманіття в об’єктах ПЗФ, лісовпорядкування повинно бути підпорядковане проектам організації території об’єктів ПЗФ, розроблятися на їх основі і не дублювати інформацію, що міститься в проектах організації території. Лісовпорядкування не може відмінати застереження щодо режиму господарювання в різних зонах об’єктів ПЗФ, сформульованих в Законі “Про природно-заповідний фонд України”.

У Додатку 2 міститься розділ 8.3. “Інструкції...” з рекомендованими змінами.

8. У 1992 р. на Міжнародній конференції ООН у Ріо-де-Жанейро була проголошена концепція сталого розвитку лісового господарства, основні положення якої відображені в таких документах, як “Агенда 21” та “Ліс – принципова заява”.

Згідно зі ст. 48 ЛКУ, у матеріалах лісовпорядкування наводиться якісна й кількісна характеристика кожної лісової ділянки, комплексна оцінка ведення лісового господарства, що є основою для розроблення на **засадах сталого розвитку** проекту організації та розвитку лісового господарства відповідного об’єкта лісовпорядкування.

Поняття “**сталий розвиток лісового господарства**” – що це таке, у чому має полягати відмінність ПОРЛГ, розробленого на засадах сталого розвитку – в Інструкції

нічого про це немає. Більше того, поняття “сталий розвиток” в Інструкції не згадується. Тобто, за 20 років цей термін ще не прижився в Інструкції з лісовпорядкування.

Аналіз Інструкції з лісовпорядкування та виявлених в ній недоліків свідчить про те, що в колективі розробників Інструкції не було фахівців щодо охорони біорізноманіття й тому відповідні питання не були висвітлені.

У другому абзаці Інструкції вказано, що під час доопрацювання проекту Інструкції були враховані пропозиції, отримані від відділу проблем використання і охорони лісових ресурсів Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України, УкрНДІЛГА, Українського НДІ гірського лісівництва, кафедри лісової таксації і лісовпорядкування Національного лісотехнічного університету України, Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Однак, до доопрацювання Інструкції не були залучені спеціалісти з Інститутів ботаніки та зоології НАН України, громадські екологічні організації. У результаті проект Інструкції має такі значні недоліки щодо охорони біорізноманіття.

Розроблення такої інструкції та її прийняття без обговорення з громадськістю – недопустимі. Ліси України є її національним багатством і лісом протягом життя користувалася чи користується практично кожна людина. Тому громадське обговорення Інструкції повинно бути проведеним безперечно.

5.14. Менеджмент-плани об’єктів ПЗФ та Рамсарських угідь

Загальноприйнятим міжнародним підходом до управління природоохоронними територіями, у тому числі й лісовими територіями, є розробка менеджмент-планів природоохоронних територій та їх впровадження. Кращий міжнародний досвід щодо управління включений в так звані керівництва з розробки менеджмент-планів. Відомо декілька таких керівництв. Наприклад:

1. У рамках Рамсарської конвенції прийняті “Нові керівні принципи для планів управління Рамсарських та інших водно-болотних угідь” (2002), вони мають пряме відношення до лісів, оскільки більшість водно-болотних угідь в Україні мають лісові ділянки. Рамсарські угіддя в Україні не завжди належать до об’єктів ПЗФ;
2. Керівництво щодо менеджмент-планування природоохоронних територій (Guidelines for Management Planning of Protected Areas), підготоване Світовою комісією з природоохоронних територій (World Commission on Protected Areas) під егідою IUCN <https://portals.iucn.org/library/efiles/edocs/PAG-010.pdf>;
3. Міністерство природних ресурсів провінції Онтаріо (Канада) також підготувало Посібник з планування щодо природоохоронних територій “Protected Areas Planning Manual” http://www.ontarioparks.com/english/planning_pdf/papm/papm_approved.pdf;
4. У рамках Конвенції про біологічне різноманіття було розроблено керівництво “Стале лісове управління, біорізноманіття та рівень життя” (A good

practice guide. Sustainable forest management, biodiversity and livelihoods)
https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&rlz=1C1SVEA_enUA387UA387&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Guide+on+forest+protected+areas+management++planning&start=20;

5. У рамках Бернської конвенції розробляється керівництво для підготовки менеджмент-планів Смарагдових об'єктів з урахуванням зміни клімату.

Цей список можна продовжувати. Коротко зміст керівництва щодо розробки менеджмент-плану й зміст типового менеджмент-плану природоохоронного об'єкта, наприклад, Смарагдового об'єкта, може бути сформульований таким чином:

1. Вступ.
2. Загальні керівні принципи.
3. Інтегроване управління Смарагдовими об'єктами як складова частина широкомасштабного управління довкіллям, включаючи басейни річок і прибережні зони.
4. Функції планування управління для Смарагдових об'єктів.
5. Зацікавлені сторони, у тому числі місцеві громади. Консультації та участь зацікавлених сторін.
6. Обережний підхід до управління навколишнім середовищем.
7. Планування управління як процес.
 - 7.1. Формування групи з планування управління.
 - 7.2. Призначення координатора.
 - 7.3. Формування групи зацікавлених сторін.
8. Пропагування та поширення інформації.
 - 8.1. Участь різних сторін.
9. Вхідні дані, результати, наслідки.
10. Адаптивне управління.
11. Одиниці управління, зонування.

Формат менеджмент-плану:

1. Преамбула / політика.
2. Опис території Смарагдового об'єкта.
3. Оцінка стану території об'єкта.
 - 3.1. Оцінка екологічного характеру (оселищ, видів і природних процесів).
 - 3.2. Оцінка інших цінних особливостей Смарагдових об'єктів.
4. Задачі управління, які мають стояти для досягнення мети (цілей) менеджменту.
 - 4.1. Фактори, які впливають на характеристики Смарагдового об'єкта.
 - 4.2. Оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС).
5. Робочі індикатори результатів менеджменту, їх обмеження та моніторинг.
6. Обґрунтування.
7. План дій (план заходів та огляд).
8. Обговорення та оприлюднення менеджмент-плану.

Із порівняння змісту менеджмент-плану зі змістом Інструкції з лісовпорядкування видно, що вони різняться дуже істотно. Зміст проекту організації території об'єкта ПЗФ та зміст менеджмент-плану також різняться, але не так істотно.

Головною й принциповою відмінністю Інструкції з лісовпорядкування та Проекту організації території, порівняно з менеджмент-планом, є те, що вони не мають стратегічних та оперативних цілей управління, деталізованих задач управління, досягнення яких необхідне для виконання поставленої перед об'єктом ПЗФ мети, що визначена Законом “Про природно-заповідний фонд України”, та, для лісу, – Лісовим кодексом України, зокрема, щодо його сталого управління.

Це є принциповим підходом, управління природою має бути цільовим, тобто управління повинно бути спрямовано на досягнення певних цілей, завдань, наприклад, щодо збереження ключових видів тварин і рослин, відновлення корінної рослинності, підтримання в екологічній рівновазі лук від заліснення або навпаки, їх заліснення тощо.

Практична відсутність такого підходу в управлінні лісами й об'єктами ПЗФ в Україні зменшує ефективність менеджменту й призводить до втрати біорізноманіття та екосистем.

Таким чином, Інструкція з лісовпорядкування та Проект організації території об'єктів ПЗФ мають бути доповнені розділом щодо визначення, мети, довгострокових і середньострокових цілей управління чи лісовпорядкування для конкретної території й конкретних завдань, які мають бути вирішені в процесі менеджменту об'єктів ПЗФ чи лісовпорядкування лісів.

Згідно зі ст. 48 ЛКУ, Проект організації та розвитку лісового господарства передбачає екологічно обґрунтоване ведення лісового господарства. Однак на практиці, до екологічно обґрунтованого ведення лісового господарства не можна зарахувати чинну практику лісовпорядкування, оскільки вона не враховує ключової складової лісового біогеоценозу – його тварин та рослин. Деревна й чагарникова рослинність важлива, але не єдина складова біогеоценозу.

5.15. Пропозиції щодо змін до “Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”

Уважається, що через відсутність або недосконалість відповідної нормативно-правової бази, механізмів реалізації й контролю за збереженням біорізноманіття, цінне біорізноманіття (види рослин, тварин і грибів з Червоної книги України, рослинних угруповання із Зеленої книги України, міжнародних конвенцій) не забезпечене належною охороною на землях лісгосподарського призначення поза межами об'єктів ПЗФ (а інколи і в їхніх межах).

Для ілюстрації цього висновку розглянемо положення ЛКУ та Постанови КМУ “Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”, які мають відношення до збереження біорізноманіття.

Ст. 85 Лісового кодексу України вірно формулює завдання щодо збереження біорізноманіття в лісах на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях, у тому числі охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу, рослинних угруповань тощо. У подальшому, ЛКУ не формулює, яким чином має бути забезпечена охорона біорізноманіття, оскільки для цього мають бути застосовані підзаконні акти. Опосередковано це може бути досягнуто різними шляхами, у тому числі й шляхом поділу лісів за екологічним і соціально-економічним значенням у відповідності до ст. 39 ЛКУ. Іншим механізмом, за допомогою якого може бути введена система збереження біорізноманіття в лісах, є виділення особливо захисних лісових ділянок (“у лісах можуть бути виділені особливо захисні лісові ділянки з режимом обмеженого лісокористування” – ст. 41 ЛКУ).

Затверджений Постановою КМУ від 16 травня 2007 р. № 733 “Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок” встановлює єдині вимоги до поділу лісів на категорії, умови та ознаки зарахування їх до таких категорій, а також виділення особливо захисних лісових ділянок з режимом обмеженого лісокористування. У ст. 5 “Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення” Постанови КМУ значно обмежений перелік і функції природоохоронних лісів. До цієї категорії не зараховані ліси поза межами об’єктів ПЗФ, які, проте, мають важливе значення для збереження біорізноманіття на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях, для охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу із Червоної книги України, рослинних угруповань із Зеленої книги України, видів рослин і тварин, що охороняються міжнародними конвенціями тощо. Крім того, цей документ не надає характеристик і порядку визначення природоохоронних лісів (окрім об’єктів і територій ПЗФ).

У додатку 5 до “Порядку поділу...” вказані “Найменування та ознаки особливо захисних лісових ділянок та нормативи виділення”. Серед 16 найменувань тільки два (“Лісові ділянки навколо токовищ глухарів” і “Лісові ділянки на особливо охоронних частинах заказників”) якоюсь мірою стосуються збереження біорізноманіття.

Незрозуміло, що вважається “особливо охоронною частиною заказника”, адже цей термін в законодавстві ніде не визначений. Не згадані інші категорії об’єктів ПЗФ (пам’ятки природи, парки, заповідні урочища тощо).

Таким чином, **Постанова КМУ недостатньо враховує потреби збереження цінного лісового біорізноманіття як у межах, так і поза межами об’єктів ПЗФ, як того вимагає ЛКУ (ст. 85 та інші) й тому Постанову доцільно істотно доповнити.**

Доопрацювання цього документа також сприятиме розвитку в Україні лісової сертифікації, одним з принципів якої є концепція “High Conservation Value Forests (HCVF)” (особливо цінні для збереження ліси). Концепція детально викладена

в посібнику (Jennings et al., 2003), який був адаптований для умов України (<http://awsassets.panda.org/downloads/ocz1.pdf>).

Концепція особливо цінних для збереження лісів частково реалізована в чинній нормативно-законодавчій базі ведення лісового господарства. У табл. 4.4. була показана відповідність категорій і підкатегорій ОЦЗЛ категоріям і підкатегоріям захисності лісів, які виділяються згідно з “Порядком поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”.

Пропозиція щодо внесення змін у згаданий документ полягає в тому, щоб використати світовий досвід збереження цінних лісів, включаючи ліси з цінним біорізноманіттям, через наявний в Україні механізм виділення особливо захисних ділянок (ОЗЛД), визначений ЛКУ та “Порядком поділу...”.

У Лісовому кодексі, у ст. 41 “Виділення особливо захисних лісових ділянок” вказується, що в лісах можуть бути виділені особливо захисні лісові ділянки з режимом обмеженого лісокористування. Проте, в “Порядку поділу...” відсутні пояснення, про які саме обмеження лісокористування йдеться, тому пропонується режим лісокористування на ОЗЛД встановити окремою Інструкцією або Методичними рекомендаціями, які мають бути розроблені.

У Додатку 3 запропоновані часткові зміни до “Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”, які дозволять гармонізувати цей документ зі ст. 85 ЛКУ “Збереження біорізноманіття в лісах”.

Запропоновані зміни дозволять виконати міжнародні зобов’язання України в рамках конвенцій та міжнародних угод щодо охорони біорізноманіття в лісах, а також полегшать ідентифікацію перших трьох категорій ОЦЗЛ.

До “Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок” запропоновано внести ще й інші зміни, які відображені в тексті Постанови підкресленим текстом (Додаток 3). Текст, який доцільно вилучити із Постанови – закреслено.

5.16. Пропозиції щодо змін до правил рубок з метою збереження біорізноманіття під час сталого ведення лісового господарства

Підставою для пропозицій є зобов’язання лісового господарства України, що витікають із Загальноєвропейських практичних рекомендацій зі сталого ведення лісового господарства (Додаток 2 до резолюції L2 Міністерської конференції зі збереження лісів у Європі, Лісабон, 1998) щодо збереження біорізноманіття, а також вимоги щодо сталого ведення лісового господарства, які повинні виконувати лісогосподарські підприємства, які бажають бути сертифікованими за схемою ЛОР.

Пропозиції до змін нормативно-законодавчих актів наведені в таблицях 5.5-5.6.

**Пропозиції щодо змін п. 5 “Правил рубок головного користування в гірських лісах Карпат” і п. 1.3 “Правил рубок головного користування в лісах України”
(запропонований текст виділений курсивом)**

Чинна редакція документа	Запропонована редакція	Обґрунтування
<p>Під час заготівлі деревини не дозволяється вирубування та пошкодження дерев і чагарників, занесених до Червоної книги України, насінників, плюсових та інших дерев, що мають виняткове значення для збереження біорізноманіття.</p>	<p>Під час заготівлі деревини не дозволяється вирубування та пошкодження дерев і чагарників, що включені до Червоної книги України, насінників, плюсових та інших дерев, що мають виняткове значення для збереження біорізноманіття.</p> <p><i>Деревами, що мають виняткове значення для збереження біорізноманіття, є:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <i>• фаутні, дуплясті, поодинокі старовікові дерева, інші дерева першого ярусу (під час суцільнолісосічних рубок й останньому прийомі поступових рубок слід залишати не менш, ніж 10 дерев на 1 га);</i> <i>• сухостійні дерева VI категорії стану, повалені дерева, високі пні.</i> 	<p>Запропонована редакція відповідає вимогам:</p> <p>1. рекомендації 4.2.h Загальноєвропейських практичних рекомендацій зі сталого ведення лісового господарства (Додаток 2 до Резолюції L2) (“Сухостій і сухі стовбури, що впали, дуплясті дерева, ділянки старовікових лісів і особливо рідкісні деревні види слід лишати в кількості і поширенні, необхідних для збереження біорізноманіття, беручи при цьому до уваги потенційний вплив на здоров’я і стійкість лісів і на навколишні екосистеми.”);</p> <p>2. критерію 6.3 Принципів і критеріїв Лісової опікувальної ради (ЛОР).</p> <p>Запропонована редакція сприятиме виконанню ухвалених Україною Загальноєвропейських практичних рекомендацій зі сталого ведення лісового господарства, а також полегшуватиме виконання лісогосподарськими підприємствами вимог ЛОР.</p>

**Пропозиції щодо змін до “Правил поліпшення якісного складу лісів”
(запропонований текст виділений курсивом)**

Чинна редакція документа	Запропонована редакція	Обґрунтування
22. Під час проведення вибіркового санітарного рубку вилучаються сухостійні, всихаючі, дуже ослаблені дерева внаслідок пошкодження шкідниками і хворобами, стихійного лиха, антропогенного та іншого шкідливого впливу за умови, що їх вирубування не призведе до зменшення повноти (всіх ярусів) нижче ніж 0,5 у пристиглих, стиглих і перестійних деревостанах, і нижче ніж 0,4 в інших деревостанах.	22. Під час проведення вибіркового санітарного рубку вилучаються сухостійні, всихаючі, дуже ослаблені дерева внаслідок пошкодження шкідниками й хворобами, стихійного лиха, антропогенного та іншого шкідливого впливу за умови, що їх вирубування не призведе до зменшення повноти (всіх ярусів) нижче ніж 0,5 у пристиглих, стиглих і перестійних деревостанах і нижче ніж 0,4 в інших деревостанах. <i>З метою збереження і збільшення біорізноманіття під час проведення вибіркового санітарного рубку доцільно залишати в непорушеному стані сухостійні дерева VI категорії стану, повалені дерева, високі пні.</i>	Запропонована редакція відповідає вимогам: 3. рекомендації 4.2.h Загальноєвропейських практичних рекомендацій зі сталого ведення лісового господарства (Додаток 2 до Резолюції L2) (“Сухостій і сухі стовбури, що впали, дуплясті дерева, ділянки старовікових лісів і особливо рідкісні деревні види слід лишати в кількості і поширенні, необхідних для збереження біорізноманіття, беручи при цьому до уваги потенційний вплив на здоров’я і стійкість лісів і на навколишні екосистеми.”); 4. критерію 6.3 Принципів і критеріїв Лісової опікунської ради (ЛОР). Запропонована редакція сприятиме виконанню ухвалених Україною Загальноєвропейських практичних рекомендацій із сталого ведення лісового господарства, а також полегшуватиме виконання лісгосподарськими підприємствами вимог ЛОР.
24. Під час проведення суцільного санітарного рубку вирубуються одночасно всі дерева насадження або його частини на площі 0,1 га і більше, пошкоджені шкідниками, хворобами та внаслідок стихійного лиха і техногенних впливів до невідомої втрати цими насадженнями біологічної стійкості.	24. Під час проведення суцільного санітарного рубку вирубуються одночасно всі дерева насадження або його частини на площі 0,1 га й більше, пошкоджені шкідниками, хворобами та внаслідок стихійного лиха й техногенних впливів до невідомої втрати цими насадженнями біологічної стійкості. <i>З метою збереження і збільшення біорізноманіття під час проведення суцільного санітарного рубку доцільно залишати в непорушеному стані:</i> • <i>фаутні, дуплясті, поодинокі старовікові дерева, інші дерева першого ярусу (не менш, ніж 10 дерев на 1 га);</i> • <i>сухостійні дерева VI категорії стану, повалені дерева, високі пні.</i>	

6. ДОЦІЛЬНІСТЬ І МОЖЛИВІ ШЛЯХИ АПРОКСИМАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ОСЕЛИЩНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРИЗНОМАНІТНОСТІ ДО УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

6.1. Актуальність і доцільність впровадження оселищних засад збереження біорізноманіття до природоохоронного законодавства України

Національне природоохоронне законодавство України представлене низкою законодавчих актів, які були проаналізовані вище. У законодавстві Європейського Союзу принципи практичного правового забезпечення оселищних засад збереження біорізноманіття, що є вимогою Бернської конвенції, визначені двома Директивами: “Council Directive 79/409/EEC On the conservation of wild birds” (Директива про птахів) та “Council Directive 92/43/EEC of 21 may 1992 On the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora” (Оселищна директива).

Новітні природоохоронні концепти, про які мова йшла у розділі 1, знайшли відображення в законодавстві Європейського Союзу у вигляді низки концептуальних положень, в основі яких лежить кілька базових методологічних принципів, що знайшли відображення в нових підходах до функціональної й територіальної охорони природи:

1. Природоохоронна концепція збереження біотичного різноманіття (а пізніше – біотичного й ландшафтного – як взаємозумовлених і взаємопов’язаних складових різноманіття природи), яка привернула увагу не лише до необхідності номінальної фіксації й декларації доцільності охорони певних природних видів і типів угруповань, а реалізації системного підходу до збереження функціональної цілісності живого на рівні особин, їхнього генетичного різноманіття, популяційних структур та екосистем з усім комплексом елементів неживої природи, як складних системних утворень, що зумовлюють виживання й подальшу еволюцію живого на планеті і є запорукою виживання людства.

2. Усвідомлення необхідності реалізації популяційного підходу до аналізу охоронного статусу природних видів тваринного й рослинного світу з метою оцінки загроз існування певних видів та обґрунтування адекватних заходів щодо їх збереження.

3. Усвідомлення, що в більшості випадків, в умовах докорінної трансформації структурно-функціональної організації природних екосистем унаслідок довготривалого господарського використання, яке на теренах Європи нараховує понад 4 тисячі

років, збереження умов для виживання, фактично, залишків природної флори й фауни можливе лише за допомогою науково обґрунтованого й виваженого моніторингу й менеджменту не лише на природоохоронних територіях, але й на територіях, тою чи іншою мірою залучених до різних форм господарського використання. У більшості компетентних спеціалістів вже не викликає сумнівів положення, що режим абсолютного заповідання в умовах густозаселених і трансформованих територій Європи в більшості випадків просто неможливий організаційно й може мати лише допоміжне природоохоронне значення.

4. Усвідомлення, що за зазначеного вище стану природних екосистем і наявності довготривалого впливу людини на природу й формування відповідних усталених взаємозумовлених зв'язків між суспільством і природою необхідним є врахування та поєднання у природоохоронній практиці двох діаметрально протилежних аспектів: 1) природоохоронного – в умовах Європи збереження видів можливе лише за умови їх охорони як на природоохоронних територіях, так і на тих, що використовуються у господарстві, особливо це стосується видів, які мігрують; 2) соціального – в умовах густонаселених, урбанізованих країн неможливо повністю “закрити” для заповідання (у т.ч. абсолютного) усі території, необхідні для збереження біорізноманіття.

5. Базові постулати Бернської конвенції та Директиви ЄС 92/43/ЄЕС, в якій чітко й однозначно перспективи збереження видового й ценотичного різноманіття біоти були тісно пов'язані з проблемою збереження певних типів природних або напівприродних оселищ (*habitats*), тобто, територіально визначених суходільних або водних ділянок земної поверхні, для яких характерна наявність певних типів природних середовищ існування (екосистем).

Як наслідок, сформувалися й набули законодавчого закріплення нові форми територіальної охорони природи, зокрема:

1. Концепція екомережі, як системи природних, напівприродних і, навіть, антропогенно трансформованих і техногенних, територій, що забезпечують поєднання залишків природних екосистем, які збереглися на відносно мало порушених територіях в єдину функціональну систему за допомогою сполучних територій – екокоридорів.

2. Реалізація заходів щодо формування системи природних і напівприродних територій, природні комплекси яких відіграють ключове значення для виживання важливіших складових біорізноманіття Європи на видовому та екосистемному рівнях – системи територій Natura-2000 та Emerald Network (Смарагдова мережа).

3. Закріплення на законодавчому рівні комплексного підходу до збереження біотичного й ландшафтного різноманіття, що знайшло вираження в оселищній (*habitat's, biotop's*) концепції територіальної охорони з подальшою уніфікацією критеріїв вибору базових одиниць територіальної охорони біотичного й ландшафтного

різноманіття на загальноєвропейському рівні – складання відповідних переліків типів оселищ (*habitats*) для Європи загалом та країн Євросоюзу зокрема.

4. Розробка й запровадження на законодавчому рівні системи моніторингу біорізноманіття та принципів і методів менеджменту природоохоронних територій різного рангу з метою оптимізації його збереження в умовах неухильного наростання антропогенного впливу на довкілля.

5. Урахування потреб охорони природних територій, природної флори й фауни в політиці планування забудови та розвитку територій, а також менеджмент-планах землекористування на тривалу перспективу.

6. Визнання й законодавче закріплення поєднання збереження та відновлення (якщо це сприятиме збереженню) природних оселищ видів до “сприятливого природоохоронного статусу” (Директива ЄС 92\43\ЄЕС), тобто активних заходів збереження біорізноманітності та екологічного менеджменту природоохоронних територій; використання законодавчих механізмів збереження видів *ex-situ*, у тому числі за межами ЄС, шляхом регулювання зовнішньої торгівлі.

7. Проводиться активний аналіз можливості легалізації на юридично-правовому рівні концепції “екосистемних послуг”, як певних функцій екосистем, які є джерелом певних вигід для людини і які вона активно експлуатує. Біорізноманіття є основою існування екосистем та виконання ними відповідних природних екосистемних функцій, які можна трактувати як “надання екосистемою різних послуг” (від поглинання вуглецю до рекреації). Незважаючи на певну умовність, втілення концепції “екосистемних послуг” в еколого-економічні розрахунки та управління має значну перспективу для збереження біорізноманіття.

Частково передумови й необхідність адаптації природоохоронного законодавства України до законодавства Європейського Союзу були проаналізовані в розділі 1. Тут мизупинимосся лише на тих деталях, що стосуються власне питання впровадження в правове поле України положень оселищної концепції збереження біорізноманітності.

Незважаючи на розвинену систему законів і велику кількість підзаконних нормативно-правових актів, які, на загал, досить непогані за змістом і спрямованістю, правові аспекти охорони природи і, зокрема, збереження біорізноманіття, в Україні лишаються досить дискусійними, що зумовлює низку проблем як у галузі узгодження сучасних теоретичних засад охорони біоти з практичними вимогами, що визначені чинним законодавством України, так і в аспектах власне практичної реалізації їх положень в різних секторах господарської діяльності.

Особливо актуальною оптимізація нормативно-правової бази збереження біорізноманіття й функціонування природоохоронних територій є для лісового сектора господарства України. За останніми даними (Ткач, 2012), ліси займають нині 15,9% території України (10,4 млн. га лісового фонду, у т.ч. 9,6 млн. га вкритих лісом земель), причому, лісистість за областями різниться від 3,7% території (Запорізька обл.) до 51,4% території (Закарпатська обл.). Із загальної площі земель лісового фонду 15,8% території мають різний природоохоронний статус. Тобто, зважаючи на те,

що загальна частка природно-заповідного фонду країни становить 6,03% території країни (<http://pzf.menr.gov.ua>), не важко зрозуміти, що основна частина природоохоронних територій знаходиться на землях лісового фонду. Разом з тим, близько 50% лісів України мають штучне походження й потребують спеціального догляду, крім того, мало змінені ландшафти України становлять лише 15-20% її території. Отже, збереження біорізноманіття в лісах можливе лише на засадах науково обгрунтованого поєднання різних форм охорони природи та екологічного менеджменту, що неможливе без належного правового регулювання. Разом з тим, ліси є унікальним осередком концентрації біорізноманіття на всіх рівнях його прояву.

З одного боку, розроблена у минулому (XIX-XX сторіччя) російсько-українська теорія заповідної справи, що визначила цінність заповідних територій 1) з культурної та естетичної точки зору (як національного (народного) надбання), 2) з наукової точки зору (як унікальних природних лабораторій – моніторинг і вивчення, ведення літописів природи), 3) з етичної точки зору (право природи на незалежне існування), у процесі її практичного втілення зумовила створення структурованої системи заповідних територій. Ця система підтримувалася державною власністю на землю, плановим бюджетним фінансуванням галузі, вертикальним управлінням і контролем. З другого боку, та ж вертикальна система управління, залежно від позиції центральних урядів СРСР та УРСР, політичних тенденцій і звичайного волюнтаризму, створювала значні коливання ставлення до всієї системи заповідної справи в діаметрально протилежних напрямках – від створення нових заповідних територій до порушення та використання у господарських цілях існуючих територій, або їх ліквідації й переведення в господарські структури.

На фоні традицій щодо природоохоронної справи, успадкованих від традицій колишнього СРСР та низки новітніх чинників, що почали впливати на заповідні території в умовах незалежної України (про які йшлося в розділі 1), призвело до формування недостатньо адекватних концепцій, принципів і підходів, що знайшло відображення в наявній природоохоронній законодавчій базі. Навіть найновіші Закони України “Про екологічну мережу України” та “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, прийняті протягом останнього десятиліття, не позбавлені низки недоліків, що є наслідком певного поєднання об’єктивно непокєднуваних підходів щодо охорони природи, які є ефективними в кардинально відмінних умовах довкілля: практично непорушених великих просторах дикої природи Північно-Східної Євразії та докорінно трансформованих природних комплексах Європи.

Ще раз відзначимо, що серед специфічних рис України, які необхідно враховувати під час законодавчого нормування, подальшого планування й розвитку природоохоронної справи в державі, особливо важливими є такі:

- значна розораність території, наявність великих площ, які нині вийшли з-під сільськогосподарського та іншого використання (перелоги, території, що в минулому належали військовим структурам, кар’єри тощо); це створює необхідність і можливість наукового обгрунтування та подальшого практичного

відновлення природних екосистем з їх наступним моніторингом та екологічним менеджментом;

- регіональна природнича, соціально-економічна та демографічна мозаїчність – густозаселені та менш заселені регіони, більш або менш трансформовані, приналежність економічно депресивних регіонів до найцінніших у природоохоронному контексті та їх чергування з регіонами, економічному розвитку яких цілеспрямовано сприяли в минулому, а також регіонами, як перебувають у стані економічної дегресії через зміни економічної й політичної ситуації, зокрема, перш за все гірські території тощо. Усе це потребує різних підходів, наприклад, можливість створення територій суворої заповідності на північному Поліссі та в Карпатах, але необхідність більш диференційованого підходу до статусу природоохоронних територій у центральних, східних і південних регіонах України тощо;
- території формально суворої охорони часто оточені територіями з господарською діяльністю й населеними пунктами, що потребує створення охоронних зон для пом'якшення впливу з боку суміжних територій. У зв'язку з цим проблематичною є реалізація класичної концепції природного заповідника, як території з режимом абсолютної заповідності.

У таких умовах збереження біорізноманіття потребує реалізації складного, організаційно виваженого та науково обґрунтованого менеджменту, який поєднуватиме як режими абсолютного заповідання, так і впровадження спеціальних заходів щодо підтримання життєвості й життєздатності популяцій охоронюваних видів, стабільності екосистем, природних оселищ і всіх проявів біорізноманіття в їх складі.

Результати сучасних наукових досліджень, наведені вище приклади змін у сучасній парадигмі охорони природи й, відповідно, біотичного й ландшафтного різноманіття у Європі, специфічні риси України й особливості розвитку природоохоронної справи, а також необхідність втілення нових підходів потребують осмислення та розробки концептуальних положень сучасної теорії охорони природи та заповідної справи в Україні як основи для забезпечення ефективного збереження біорізноманіття.

Базові природоохоронні Закони України: “Про Червону книгу України”, “Про природно-заповідний фонд України”, “Про екологічну мережу України”, “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, а також пов'язані з ними Закони України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, Лісовий кодекс України тощо містять низку суперечливих положень і певних невідповідностей європейському законодавству.

Україна, в ході адекватного процесу євроінтеграції та міжнародного співробітництва, підписала або приєдналася до низки міжнародних конвенцій та угод, що стосуються охорони та збереження біорізноманіття: Бернської, Бонської, Вашингтонської, Рамсарської, Бухарестської та Конвенції про біорізноманіття, EUROBATS, ACCOBAMS, AEWA та ін. У відповідності до статті 9 Конституції

України: “Чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України”. Відповідно, більшість проблем, що зумовлюють зазначені вище невідповідності, може бути розв’язан шляхом послідовного застосування відповідних положень міжнародного права та визначених ними концептуальних положень. Однак, для практичного застосування положень міжнародних договорів і конвенцій потрібна низка підзаконних актів: відповідних інструкцій, положень, указів, постанов, розпоряджень і наказів, виданих відповідними компетентними міністерствами й відомствами (комітетами, агенціями тощо).

Як зазначалося раніше, це призводить до того, що в аспекті практичного застосування законодавства України, фактично відсутні узгоджені в межах усієї системи законодавства принципи ведення моніторингу біорізноманіття й менеджменту природоохоронних територій, існує протиставлення категорії територій та об’єктів природно-заповідного фонду та інших типів природоохоронних територій, що передбачені Водним, Земельним та Лісовим Кодексами України, відсутні законодавчо закріплені принципи збереження певних типів природних комплексів (типів оселищ (*habitats*)). Причиною є те, що відсутні відповідні підзаконні акти, які б вводили в практику використання в Україні відповідних положень і вимог, що визначені міжнародними угодами й конвенціями, які ратифіковані Україною, а в чинних Законах України ці положення й вимоги або відсутні, або сформульовані не чітко.

Навіть в останній редакції Закону України “Про Червону книгу України” лишається низка особливостей, що істотно відрізняють підходи до вибору видів для включення до неї та їх категоризації від прийнятих у країнах Європи. Декларація популяційного підходу до визначення охоронного статусу видів є не більше як побажанням, оскільки цей підхід не узгоджений з прийнятою природоохоронною категоризацією видів, яка визначена цим же законом.

У практиці природоохоронного законодавства України, як один з критеріїв вибору територій, перспективних для збереження біорізноманітності, прийнято використовувати наявність рідкісних чи інших “оригінальних” типів рослинних угруповань, у відповідності з традицією ведення Зеленої книги України. Однак сама ідея Зеленої книги, як переліку синтаксонів, що заслуговують на охорону (яка, до речі, не “прижилася” в жодній європейській країні), а тим більше виділених за традиційним в Україні, домінантним принципом, жодною мірою не може забезпечити комплексного підходу до визначення природних та напівприродних еколого-територіальних комплексів, які є ключовими для збереження характерних для країни комплексів видового та ценотичного різноманіття біоти. Особливо актуальна ця проблема для лісових угруповань, тому застосування критеріїв Зеленої книги України під час обґрунтування природоохоронних територій на лісових землях часто зумовлює аргументовані заперечення з боку працівників лісового господарства.

Принципи оселищної (у чинних в Україні перекладах відповідних документів, термін “*habitat*” був цілком неадекватно перекладений як “природні середовища існування”, що суперечить тлумаченню цього поняття у світовій екологічній практиці)

концепції збереження біотичної та ландшафтної різноманітності, які впливають з Бернської конвенції, закріплені законодавством Євросоюзу й покладені в основу формування мереж Natura-2000, Emerald Network, визначення територій для надання їм статусу природоохоронних, а також є основою формування екомережі Європи, в Україні практично не відображені ні в одному природоохоронному законодавчому акті, незважаючи на ратифікацію Бернської конвенції. Така ситуація істотно впливає на адекватність дій щодо вибору структурних елементів екомережі, визначення статусу об'єктів Смарагдової мережі (Emerald Network) в Україні тощо. Відсутність дієвого впровадження в природоохоронну практику України принципів оселищної концепції істотно впливає на базові положення концепції Червоної книги України, що, за майже відсутності на практиці популяційного підходу до визначення природоохоронного статусу видів, призводить до явного завищення кількості видів як рослин, так і тварин, що включені до переліку Червоної книги України. Звичайно, згідно з Законом України “Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі” (29.10.1996 № 436/96-ВР), слід вважати, що на території країни мали б діяти її базові принципи. Однак, як відомо, принцип примату міжнародного права в разі відсутності відповідних національних законодавчих актів, в Україні практично не діє.

Крім того, в Україні лишається слабо опрацьованою система моніторингу біорізноманіття та менеджменту природоохоронних територій. Наявні законодавчі акти й організаційні структури далеко не повною мірою відповідають завданням моніторингу біорізноманіття, прийнятим у країнах Європи, а поняття екологічного менеджменту на територіях спеціального (природоохоронного) призначення практично не розроблене. Наявність нормативно-правових актів про організацію територій установ природно-заповідного фонду (відповідні “Положення” про Проект організації території природного заповідника, біосферного заповідника, національного природного парку, регіонального ландшафтного парку, затверджені Наказом Мінприроди України № 245 від 06.07.2005 р.) не розв’язують цієї проблеми, оскільки практично не містять поняття “екологічний менеджмент території з метою збереження біорізноманітності”. Лише деякі природоохоронні установи, шляхом затвердження в індивідуальному порядку відповідних Положень, здійснюють необхідні заходи моніторингу й менеджменту. Що ж стосується об'єктів природно-заповідного фонду рангу заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ тощо, які знаходяться у віданні різних землекористувачів і землевласників, взагалі відсутній будь-який рівень ведення моніторингу біорізноманіття й реалізації екологічного менеджменту.

Викладені вище проблеми значною мірою зумовлені або відсутністю в Українському законодавстві відповідних нормативних положень і визначень, або неузгодженістю різних законів та інших законодавчих актів і підзаконних документів щодо трактування понять і категорій, визначення ключових положень і вимог до практичного втілення тих чи інших заходів, або покладанням на відповідні органи управління одночасно господарських і природоохоронних функцій що створює конфлікт інтересів (як, зокрема, у лісовій галузі).

Тому, актуальним є, з одного боку, уніфікація понятійного й термінологічного апарату чинного природоохоронного законодавства України, дотичного до охорони біорізноманіття, а з другого боку, впровадження низки змін, доповнень та нових правових положень щодо збереження біорізноманіття у відповідності з аналогічним чинним законодавством країн Євросоюзу. Такий процес цілком збігається з вимогами Закону України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” (2004) [Документ 1629-15, Редакція від 01.10.2011, 3668-17] й сприятиме узгодженню дій щодо оптимізації збереження біорізноманіття у Європі.

На сьогодні, в Україні вже прийнято низку нормативно-правових документів, що сприяють імплементації положень міжнародних угод і конвенцій, ратифікованих Україною. Проте, в жодному з перелічених нормативно-правових документів одно-значно не визначено принципи оселищного підходу до збереження біорізноманіття й не встановлені принципи, проголошені Бернською конвенцією.

Також, слід наголосити, що плани Бернської конвенції до 2020 року включають поширення досвіду, накопиченого в ході реалізації Директиви про оселища державами-членами ЄС, поза межами Європейського Союзу. Враховуючи нинішню суспільно-політичну та законотворчу ситуацію в державі, Україна повинна створити найсприятливіші та найефективніші механізми імплементації Бернської конвенції.

Загалом, на сьогодні актуальними є, з одного боку, уніфікація понятійного й термінологічного апарату чинного природоохоронного законодавства України, дотичного до охорони біорізноманіття, а з другого боку, впровадження низки змін, доповнень і нових правових положень щодо збереження біорізноманіття у відповідності з аналогічним чинним законодавством Євросоюзу.

6.2. Директива 92/43/ЄЕС як приклад ефективної практичної реалізації положень Бернської конвенції

У 1992 році Європейські Співтовариства прийняли *Директиву 92/43/ЄЕС (від 21 травня 1992 року) про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори*, скорочено – Директива про оселища. **Основною метою прийняття** цієї Директиви є сприяння збереженню біорізноманіття шляхом збереження природних оселищ і видів природної флори та фауни, які мають важливе значення для суспільства на території держав-членів ЄС. Директива про оселища доповнює Директиву 2009/147/ЄС (79/409/ЄЕС) про охорону природних видів птахів.

Директива **передбачає низку термінів і понять**, нині відсутніх у правовому полі України, але які є важливими для адекватного впровадження на практиці принципів оселищної концепції збереження біорізноманіття на екологічних засадах.

Директива пропонує **конкретні рекомендації щодо визначення територій, перспективних для збереження біорізноманіття** певних типів оселищ і, відповідно, низки видів, яким загрожує небезпека. На сьогодні такі критерії відсутні в природо-

охоронній практиці України, але, за досвідом країн ЄС, показали свою ефективність.

Директива складається з основного тексту й 6-ти додатків. У тексті постановлено викладені основні положення Директиви. У додатках наведені переліки типів оселищ (Додаток I) і видів (Додаток II, Додаток IV, Додаток V) загальноєвропейського значення, які потребують різних форм збереження, критерії для вибору територій, перспективних для охорони відповідних типів оселищ і видів (Додаток III), а також заборонені методи й знаряддя відлову, відстрілу й транспортування (Додаток VI).

Крім того, в розвиток завдань Директиви підготований “Тлумачний посібник для визначення типів оселищ Європейського Союзу” – (версія) EUR27, який є науково-довідковим документом (остання версія 2007 р.), що дозволяє ідентифікувати типи оселищ, що потребують особливої уваги.

На сьогодні Додаток I до Директиви налічує 231 тип природних оселищ країн Європейського союзу, у тому числі 71 пріоритетний тип оселищ, що перебувають під загрозою зникнення, які поширені, переважно, у межах території Європейського Союзу.

Важливим елементом Директиви є **визначення природоохоронних заходів**. Відповідно до Директиви про оселища, **заходи щодо збереження включають управління**. Зокрема, **управління може бути активним або профілактичним** і включати в себе такі заходи, як традиційне природокористування: випас худоби, викошування, часткове вирубування, а також адміністративні заходи, такі як фізичне планування, оцінка екологічного впливу та контроль. Управлінські заходи повинні бути позитивними та організаційно спрямованими на досягнення сприятливого стану збереження (CC3).

З метою чіткого визначення методичних підходів до реалізації положень Директиви, вона передбачає **визначення низки понять і категорій, прийняття яких є важливою передумовою впровадження її базових положень**. Причому, слід зауважити, що тлумачення деяких з цих понять і категорій дещо відмінне від традиційно прийнятого як в природоохоронному правовому полі України, так і науковому вжитку.

Оскільки ці категорії й поняття є важливими в контексті розуміння практичних засад впровадження базових положень Бернської конвенції на рівні, до якого Україні ще дуже далеко, вважаємо доцільним навести їх повністю.

- (а) *збереження* – це низка заходів, які необхідні для підтримання або відновлення природних оселищ та популяцій видів природної фауни й флори у сприятливому стані, як визначено в (е) та (і);
- (б) *природні оселища* – це суходільні або водні ділянки, природні або напівприродні, які визначаються за географічними, абіотичними та біотичними особливостями;
- (с) *типи природних оселищ, які є важливими для ЄС* це такі типи природних оселищ, які, у межах території, яка визначена у Статті 2 (у контексті Директиви мова йде про країни-члени ЄС):

-
- (1) знаходяться під загрозою зникнення у своєму природному ареалі;
або
 - (2) мають невеликий природний ареал через його регресію або природну обмеженість поширення;
або
 - (3) є взірцями типових ознак одного (або кількох) із дев'яти визначених біогеографічних регіонів: Альпійського, Атлантичного, Чорноморського, Бореального, Континентального, Макаронезійського, Середземноморського, Паннонського та Степового.

Типи природних оселищ, які відповідають далі названим критеріям, є включені або можуть бути включені до Додатку I;

- (d) *пріоритетні типи природних оселищ* – типи природних оселищ, що знаходяться під загрозою зникнення, поширені на територіях, зазначених у Статті 2, і за збереження яких Співтовариство несе особливу відповідальність, зважаючи на приуроченість природного ареалу поширення на території, вказаній у Статті 2; такі пріоритетні типи природних оселищ відмічені зірочкою (*) в Додатку I;
- (e) *природоохоронний статус природного оселища* – сукупність чинників, які діють на природне оселище та його типові види флори й фауни, яка впродовж тривалого часу може вплинути на їх природне поширення, структуру та функції, а також на тривале виживання його типових видів у межах території, про яку йдеться в Статті 2.

Природоохоронний статус природного оселища буде вважатися “сприятливим”, якщо:

- його природний ареал і ділянки, на яких він представлений у його межах, є стабільними або збільшуються,
 - специфічні структура й функції, необхідні для його довгострокового існування, не лише наявні на сьогодні, але й, вочевидь, існуватимуть у найближчому майбутньому,
 - природоохоронний статус його типових видів є належним як визначено в пункті (i);
- (f) *оселище виду* – природне середовище, визначене певними абіотичними й біотичними факторами, в яких вид існує на будь-якій стадії свого життєвого циклу;
 - (g) *види, що становить інтерес для ЄС* – види, які поширені на території, що визначена у Статті 2, і відповідають одному з далі названих критеріїв:
 - (1) зникаючий вид, знаходиться під загрозою зникнення (вимирання), окрім видів, межа природного ареалу яких проходить по зазначеній території і які не знаходяться під загрозою зникнення або не є вразливими для західного палеарктичного регіону загалом; або
 - (2) вразливий, а саме – такий вид, що швидше за все перейде до категорії зникаючого в найближчому майбутньому, якщо наявні фактори й далі будуть на нього впливати; або
 - (3) рідкісний, тобто вид, що має невеликі популяції, але не підпадає під категорію

зникаючого або вразливого, але перебуває під загрозою. Такі види трапляються на географічно обмеженій території або поширені невеликими осередками по ширшому ареалу; або

- (4) ендемічні види, а також ті, котрі потребують особливої уваги через їхні природні особливості разом з їхніми оселищами та/або через потенційний вплив експлуатації їхніх популяцій на їх природоохоронний статус.

Такі види включені, або можуть бути включені, до Додатка II та/або Додатків IV або V;

- (h) *пріоритетні види* – це види, визначені в пунктах (g) та (i), за збереження яких ЄС несе особливу відповідальність з огляду на частку їхнього природного ареалу, яка припадає на територію, яка вказана в Статті 2; такі пріоритетні види відмічені зірочкою (*) у Додатку II;

- (i) *природоохоронний статус виду* – це сукупність чинників, які можуть вплинути на його поширення в майбутньому й на чисельність його популяції у межах території, яка визначена у Статті 2;

Природоохоронний статус вважається “сприятливим”, якщо:

- дані щодо динаміки популяції вказують на її довготривалу саморегуляцію як життєздатного компонента природних оселищ, а також
- природний ареал виду не зменшився і в найближчому майбутньому такі процеси не передбачаються, а також
- існує, і більш імовірно існуватиме в майбутньому, достатньо велике оселище для підтримання/збереження популяції на довгострокову перспективу;

- (j) *територія (або ділянка) (site)* – це географічно визначена територія, межі якої чітко окреслені;

- (k) *територія (ділянка), що має важливе значення для Співтовариства* – це територія, яка в біогеографічному регіоні або регіонах, до якого/яких вона належить, має важливе значення для збереження або відновлення до належного стану природних оселищ, які вказані в Додатку I, або видів, які перераховані в Додатку II, а також які можуть стати об’єктами мережі Natura 2000, про яку йдеться в Статті 3 та/або є важливими для підтримання біотичного різноманіття у межах біогеографічного регіону або регіонів.

Для видів тварин, які мають великі ареали, ділянки (території), важливі для ЄС, повинні відповідати місцям природного поширення видів, на яких представлені важливі фізичні або біотичні фактори, що забезпечують їх існування та розмноження;

- (l) *територія особливої охорони* – це територія, котра має важливе значення для ЄС, яка визначена державою-членом шляхом ухвалення відповідного закону, прийняття адміністративного акта та/або укладання контракту, на якій здійснюються необхідні заходи щодо збереження та відтворення належного стану природних оселищ та/або популяцій видів, заради збереження яких була визначена ця територія;

- (m) *особина* – це будь-яка рослина або тварина, жива або нежива, яка належить до виду зі списків, що наведені в Додатках IV та V, будь-яка їх частина або витвори

з них, а також будь-який інший товар, який, як видно із супроводжувальних документів, за пакуванням, позначкою або етикеткою становить частину або витвір з тварини або рослини такого виду.

У процесі реалізації Директиви має бути створена цілісна європейська екологічна мережа територій з особливим статусом збереження під назвою “Natura 2000”. Ця мережа, котра буде складатися з об’єктів, на яких представлені типи природних оселищ, наведені в Додатку I Директиви, а також оселища видів, які наведені в Додатку II, повинна сприяти збереженню та, у випадку необхідності, відтворенню типів природних оселищ та середовища існування видів до належного природоохоронного статусу в межах усього їхнього природного ареалу.

6.3. Директива про охорону диких видів птахів як складова практичної реалізації оселищного підходу до збереження біорізноманіття

Директива про охорону природних видів птахів була прийнята в 1979 році, як Директива 79/409/ЄЕС, а після включення низки поправок 2009 року – як Директива 2009/147/ЄС.

Директива має на меті формування правових засад охорони, управління та контролю за популяціями диких видів птахів, а також регулювання використання цих видів у країнах-членах Європейського Союзу. Вона служить для забезпечення базового захисту диких птахів від неконтрольованого відстрілу, відлову та знищення іншими способами, а також для забезпечення достатньої охорони ареалів їх проживання та оселищ, особливо стосовно захисту зникаючих і мігруючих видів; крім того, Директивою передбачена заборона масштабного відлову або застосування методів відлову та добування, які не дозволяють здійснювати їх вибірково й запобігас торгівлю та комерційне використання більшості видів птахів. Вимоги директиви поширюються безпосередньо на птахів, їхні яйця, гнізда та оселища (середовища проживання).

Директива про охорону природних видів птахів передбачає створення спеціальних природоохоронних територій (Special Protection Areas), які, разом з об’єктами природи загальноєвропейського значення (Sites of Community Importance), які створюються у відповідності з Директивою 92/43/ЄЕС (від 21 травня 1992 року) про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори (Директива про оселища), формують мережу Natura 2000.

Відповідно до Директиви, країни-члени ЄС повинні вживати спеціальні охоронні заходи для забезпечення захисту диких птахів і ареалів їх проживання. Це передбачає виділення, управління і контроль за спеціальними природоохоронними територіями (СПТ), у тому числі також заборону певних видів шкідливої для птахів діяльності (наприклад, у галузі сільського господарства або лісівництва). Крім

створення СПТ, країни-члени повинні підтримувати належний стан оселищ видів, відновлювати зруйновані біотопи й створювати нові для характерних на території країни природних видів птахів.

На території Європи трапляється 514 видів, із них 195 мають несприятливий охоронний статус і потребують охорони (Tucker, Heath, 1994). Ще 83 види охорони поки що не потребують, але їхні популяції концентруються в межах Європи, тобто вони мають порівняно невеликий ареал, тому потребують організації моніторингу стану популяцій для своєчасного виявлення негативних тенденцій динаміки чисельності.

Загалом, 278 із 514 європейських видів птахів потребують уваги з боку природоохоронних установ і відомі як Види Загальноєвропейського Природоохоронного Значення (Species of European Conservation Concern – SPEC види). Залежно від того, в якому стані знаходиться популяція, SPEC види поділяються на чотири категорії.

Категорія SPEC1: види, що перебувають під загрозою глобального зникнення, мають дуже низьку чисельність або вона швидко зменшується й потребують негайних заходів з охорони та відновлення.

Категорія SPEC2: види, поширення яких обмежене Європейським континентом (понад 50% ареалу припадає на Європу або понад 50% загальної чисельності популяції мешкає в межах Європи) та які мають несприятливий охоронний статус.

Категорія SPEC3: види, що широко розповсюджені, але мають несприятливий охоронний статус.

Категорія SPEC4: види, що не потребують спеціальної охорони, але розповсюджені переважно в межах Європи.

В Україні мешкає понад 400 видів птахів, із них 154 види (39%) – це SPEC види. 15 видів мають несприятливий природоохоронний статус у світовому масштабі. 86 видів мають несприятливий природоохоронний статус у межах Європи. 87 видів включені до Червоної книги України (2009).

Усі види птахів, що перебувають під загрозою зникнення у світі, і що мешкають на території країн-членів ЄС, тепер перебувають під захистом Директиви про охорону диких видів птахів. Оціночні дослідження, проведені Birdlife International і Королівським Товариством Охорони Птахів, показують, що Директива значно допомогла захисту тих видів, яким загрожував найбільший ризик, частково за рахунок виділення СПТ. Це дослідження, засноване на інформації по п'ятнадцяти країнам-членам, для яких дані були в достатній кількості, продемонструвало, що збільшилися не тільки популяції зникаючих видів в середньому, порівняно з іншими видами птахів в ЄС, але і той факт, що популяції цих же видів набули кращого природоохоронного статусу в країнах ЄС, ніж в інших Європейських країнах, що не належать до ЄС.

6.4. Зв'язок між мережею Natura 2000, Смарагдовою мережею та екологічною мережею

Смарагдова мережа є інструментом для сприяння охороні природи в загальноєвропейському контексті в країнах, які не є членами Європейського Союзу. Вона була ініційована й координується Бернською конвенцією (1979), а Директива про оселища (1992) поширюється тільки на країни Європейського Союзу. Смарагдова мережа й Директива про оселища мають однакові цілі – обидва міжнародні документи спрямовані на збереження природної фауни, флори й оселищ. Об'єкти в межах Смарагдової мережі разом з територіями Директив про оселища та охорону птахів становлять ядро Загальноєвропейської екологічної мережі (Pan European Ecological Network (PEEN)), яка також підтримується Бернською конвенцією. Держави-члени Європейського Союзу будуть виконувати вимоги Бернської конвенції за допомогою мережі Natura 2000 (території особливої охорони Natura 2000 відповідають особливо важливим природоохоронним територіям у Смарагдовій мережі).

Переважно Смарагдова мережа має те саме підґрунтя й мету формування, що й Natura 2000, але діє за межами ЄС, розвиваючи спільний європейський підхід щодо охорони природних оселищ (табл. 6.1).

Як Смарагдова мережа, так і Директива про оселища, а, відтак, Natura 2000, базуються на так званій Палеоарктичній класифікації оселищ (Palearctic habitat classification). Палеоарктична класифікація оселищ була розроблена в рамках проекту **CORINE Biotops** у 1992-1998 рр. і включала країни Центральної та Східної Європи. Починаючи від 1996 року використовується прогресивніша класифікація оселищ, яка називається “класифікацією оселищ EUNIS” (European nature information system), в основі якої також лежать принципи Палеоарктичної класифікації. Вона застосовується з метою створення однієї Загальноєвропейської ієрархічної класифікації типів оселищ, яка має використовуватися для всіх аспектів охорони природи, включаючи підтримку створення Смарагдової мережі та мережі Natura 2000.

Таблиця 6.1.

Порівняльна таблиця ознак Смарагдової мережі та мережі Natura 2000

Смарагдова мережа	Мережа Natura 2000
Мережа природоохоронних територій	Мережа природоохоронних територій
Рекомендація № 16, 1989 р., Резолюція № 3 1996 р. про мережу особливо важливих природоохоронних територій Бернської конвенції (Рада Європи, 1979) – необов'язкова	Директива ЄС про охорону птахів, 1979: спеціальні природоохоронні території Директива ЄС про оселища, 1992: спільна мережа територій особливої охорони (оселища й види) – обов'язкова, юридично зобов'язуюча

Оголошені особливо важливі природоохоронні території, узгоджені з мережею Natura 2000 в країнах ЄС	Оголошена мережа, що поєднує спеціальні природоохоронних території та територій особливої охорони
Європейські країни (47) + Африка (4)	25 держав-членів ЄС
Території під захистом: Оселища видів природної флори і фауни (перелічені у Додатку I) Природні типи оселищ, що знаходяться під загрозою зникнення Важливі території для мігруючих видів	Території під захистом: Оселища видів природної флори і фауни (перелічені у Додатку II) Природні типи оселищ, що знаходяться під загрозою зникнення Важливі території для мігруючих видів
Заохочує створення екокоридорів	Створення екокоридорів згадується у статті № 4, але не є обов'язковим

Найбільша різниця між принципами побудови Смарагдової мережі та Директивою про оселища полягає в тому, що Директива є юридично обов'язковим законом для держав-членів Європейського Союзу. Крім того, Директива більш детально описує, які об'єкти повинні бути визначені як об'єкти охорони й проголошені природоохоронними територіями, в яких має відбуватися управління з метою забезпечення оптимального охоронного статусу, а також як моніторинг біорізноманіття повинен допомогти оцінити, наскільки досягнуто цілі збереження. Тому, можна вважати, що вона є більш науково обгрунтованою.

Одним з основних елементів початку впровадження Директиви про оселища і, аналогічно, розбудови Смарагдової мережі, є складання національних переліків типів оселищ і видів, які можуть знаходитися в Україні. Для країн ЄС списки мають бути оформлені у вигляді витягів з Додатків I, II, IV й V, і вказувати, до якого додатку кожен з виявлених видів та оселищ належить і в якому біогеографічному регіоні вони є. Аналогічно повинен бути складений список для інших європейських країн, які не є членами ЄС, у відповідності з резолюціями Комітету Бернської конвенції стосовно Смарагдової мережі. Як своєрідні інструкції для країн ЄС, Європейська комісія підготувала так звані довідкові списки для кожного біогеографічного регіону в допомогу державам-членам під час визначення, які з включених у Додаток I типів оселищ і видів з Додатку II знаходяться на їх території. Мережа Natura 2000 охоплює дев'ять біогеографічних регіонів (Альпійський, Атлантичний, Чорноморський, Бореальний, Континентальний, Макаронезійський, Середземноморський, Паннонський та Степовий), а Смарагдова мережа охоплює одинадцять таких регіонів, тобто ще два (Арктичний та Анатолійський) додатково. Біогеографічні регіони в Україні – це Альпійський, Чорноморський, Континентальний, Панонський та Степовий. Відповідно до Резолюції № 6 Додатку I (1998) територія України включає 223 види і 84 зникаючих типів оселищ, які перебувають під загрозою зникнення, перераховані в Резолюції № 4 (1996).

Створення Смарагдової мережі, переважно, має такі ж етапи, що й розбудова мережі Natura 2000, проте державам-членам Бернської конвенції необхідно перевірити, чи тип оселища або вид, включені до Резолюції № 4 та Резолюції № 6, представлені в їхній країні, не складаючи спочатку опису оселища та його видового складу й не визначаючи структур і функцій відповідно до вимог Директиви про оселища. До проведення оцінки групою експертів з природоохоронних територій та екологічних мереж Бернської конвенції буде підготований попередній Довідковий список видів і типів оселищ, які наявні в кожній країні для кожного біогеографічного регіону на основі сучасної наукової інформації, згідно з Резолюцією (1996) № 4 і Резолюцією (1998) № 6 Бернської конвенції. Мета цього списку – показати, які об’єкти країна зобов’язана проголосити особливо важливими природоохоронними територіями (ASCIs). Довідкові списки не слід розглядати як контрольні переліки видів і типів оселищ, наявних у країнах і відповідних регіонах, тому вони повинні виключати випадково занесені природні види або адвентивні. Позначка ‘X’ у списку означатиме, що країни зобов’язані визначити території збереження для конкретного виду або оселища в певному біогеографічному регіоні. Знак питання (?) вказуватиме, що статус видів або оселищ не визначений і необхідно провести додаткові дослідження для його встановлення. На основі аналізу інформації бази даних країн, які створюють Смарагдову мережу, складають попередній список особливо важливих природоохоронних територій (ASCIs), який потім буде оцінюватися групою експертів з природоохоронних територій та екологічних мереж у біогеографічному регіоні. Після того, як список буде узгоджений, він буде представлений на розгляд Постійному комітету Бернської конвенції для затвердження.

Хоча Бернська конвенція надає деякі рекомендації щодо вибору територій (об’єктів), перспективних для надання статусу територій особливого природоохоронного значення, значно детальніші рекомендації наведені у Додатку III Директиви про оселища. Рекомендації, зокрема, пояснюють, що не всі об’єкти, де є види, наведені в Додатку I або в Додатку II, слід проголошувати територіями, які перебувають під юрисдикцією Директиви про оселища. Це, наприклад, стосується оселищ, широко розповсюджених по всій країні і стан яких не визначається як загрожений.

Процес встановлення особливо важливих природоохоронних територій (ASCIs) Смарагдової мережі передбачає:

- Визначення видів і типів оселищ у межах кожного біогеографічного регіону в країні;
- Збір даних про виявлені види та оселища;
- Вибір потенційних особливо важливих природоохоронних територій (ASCIs) (на основі критеріїв, визначених в Рекомендації № 6 (1989)) створення бази даних вибраних територій;
- Представлення територій Постійному комітету (національні списки);
- Прийняття національних списків Постійним комітетом.

Можливо, будуть необхідні детальніші інструкції щодо вибору територій та оцінки пропозицій щодо певних таксономічних груп (наприклад, птахи, риби) або певних типів оселищ (наприклад, морських), коли сторони, що беруть участь у II етапі формування Смарагдової мережі, отримають більше досвіду.

Моніторинг є ще одним важливим елементом Директиви, у той час як Смарагдова мережа дає обмежену інформацію про моніторинг і зв'язок з управлінням.

Як Смарагдова мережа, так і мережа Natura 2000 дають мало вказівок про те, як об'єднати в екологічну мережу об'єкти, які проголошені особливо важливими природоохоронними територіями (ASCIs) або територіями особливої охорони (SAC). Хоча у статті № 10 Директиви про оселища сказано, що держави-члени повинні докладати зусиль за допомогою планування землекористування та розвитку політики для формування спільної мережі Natura 2000, це майже не виконується. У статті № 10 сказано, що для створення спільної мережі до її складу слід включити річки та їхні береги, традиційні елементи формування меж полів, ставки й невеликі ліси, які вважаються необхідними для міграції, розповсюдження і генетичного обміну між популяціями природних видів.

6.5. Стан відповідності законодавства України щодо реалізації завдань Директиви ЄС

Законодавством України закріплені вимоги щодо охорони флори і фауни та природних середовищ існування (оселищ), які частково відповідають вимогам Директив ЄС (ступінь відповідності середній). Окремі положення законодавства потребують внесення відповідних змін та доповнень. Крім того, Додатки до Директиви потребують додаткового аналізу профільних фахівців.

Більш ґрунтовних змін та детального опрацювання профільними фахівцями потребує законодавство, що регулює питання створення екологічної мережі та охорони природних середовищ існування (оселищ). В Україні законодавством передбачено та на законодавчому рівні закріплено, вимоги щодо формування екологічної мережі, але підходи до формування екомережі Natura 2000 та екомережі в Україні суттєво різняться. В основі виділення територій, перспективних для включення до екологічної мережі відповідно до Директиви 92/43/ЄЕС, лежить виділення середовищ існування (оселищ, біотопів), яким характерна наявність відповідних складових (як біотичних, так і абіотичних), що визначають їхню особливу роль у збереженні умов виживання й розвитку популяцій видів, котрі потребують охорони. В Україні підхід базується не на критерії виділення середовищ існування (оселищ) як основи вибору складових елементів екомережі, а екомережа створюється на базі територій та об'єктів природно-заповідного фонду як основи екомережі з подальшим залученням природоохоронних територій іншого статусу (водоохоронних, лісових, рекреаційних тощо).

Таким чином, необхідно внести суттєві зміни до законодавства, яке регулює питання створення та функціонування екологічної мережі або розробити та затвердити нове законодавство щодо екомережі та охорони природних середовищ існування (оселищ), яке б відповідало вимогам Директиви, перш за все, в частині критеріїв формування екологічної мережі та вимог щодо забезпечення охорони природних середовищ існування (оселищ). Деякі з таких змін запропоновані в розділі 5.

7. ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ

7.1. Концепція екосистемних послуг (ЕП) та механізм “платежів за екосистемні послуги” (ПЕП)

Економічні методи охорони природного середовища використовуються досить широко й давно, фокусуючись, перш за все, на компенсації збитків або на запобіганні шкоди під загрозою санкцій. Однак, в останні роки підхід до фінансування охорони природи та збереження біорізноманіття принципово змінюється. Нові економічні методи базуються не на покаранні винуватих після заподіяння шкоди, а на заохоченні заходів, спрямованих на збереження природи. Платежі за екосистемні послуги – один з найсучасніших підходів, суть якого полягає в створенні нових ринків, які перерозподіляють фінанси на користь організацій та людей, які зберігають природу й біорізноманіття.

Екосистемні послуги – фактично, це функції екосистем, які забезпечують підтримання добробуту суспільства, екологічної безпеки й здоров'я людей і, з точки зору ринкових відносин, можуть розглядатися як своєрідні “послуги”, які “надаються” екосистемами суспільству. Іншими словами, це вигоди або блага, які людина отримує від екосистем. Згідно з концепцією природного капіталу, ЕП – це проценти з цього капіталу. У разі втрати природного капіталу (руйнуванні екосистеми) ми втрачаємо частину ЕП сьогодні та зменшений природний капітал (екосистеми) надійде наступним поколінням.

Зараз найбільш прийнятим є розподіл ЕП на чотири групи. Базові ЕП є послугами “підтримання” – створення ґрунту, підтримання фотосинтезу та первинної продукції, циклів поживних речовин і води. Виконання екосистемами цих функцій забезпечує надання ними послуг “другого рівня” – послуги забезпечення, регулювання та культурні послуги. Послуги забезпечення (або ресурсні) – це забезпечення водою, продуктами харчування, деревиною, іншою сировиною та матеріальними продуктами. Ці послуги найбільш “економічно” зрозумілі та оцінені. Послуги регулювання – це, наприклад, фільтрація та очистка води, регулювання водозбору, захист від ерозії, повеней, руйнування берегів, запилення, регулювання клімату. Ці послуги хоч і відомі, та їх величезне економічне значення залишається неоціненим (як і послуг “підтримання”). Послуги культурні – це надання екосистемами можливостей для відпочинку (рекреаційні послуги), а також духовні та естетичні цінності природи. З останніх послуг більш-менш оцінені лише рекреаційні послуги.

Біорізноманіття є наскрізним компонентом усіх екосистем й основою для виконання екосистемами більшості зазначених вище послуг (оскільки біота бере участь у процесах надання багатьох послуг). У той же час, підтримання біорізноманіття

розглядається як окрема послуга (наприклад, для збереження видів або генетичного різноманіття екосистеми).

Сучасний досвід показує, що сьогодні існують чотири категорії ЕП, для яких є реальним використання компенсаційних платежів та створення ринків – послуги щодо забезпечення прісною водою належної якості, поглинання вуглецю, збереження біорізноманіття та естетичних і культурних властивостей ландшафту. Ці “продукти” (фактично, групи послуг) можна обрахувати та “продати”.

Послуги щодо забезпечення прісною водою належної якості включають регулювання водотоку, якості води, контроль за осадо накопиченням, збереження водного середовища існування.

Послуги збереження біорізноманіття полягають у збереженні екосистем, видів і популяцій рослин і тварин, усього генетичного різноманіття.

Поглинання вуглецю здійснюється зеленими рослинами й залежить від наявності лісів (і боліт). Ця послуга може надаватися або через збереження наявного лісового покриву, або завдяки лісорозведенню.

Збереження естетичних і культурних властивостей ландшафту – це створення нових територій, що охороняються, охорона наявних пам’яток природи, підтримання відповідного рівня збереження природних екосистем на природоохоронних територіях тощо.

Щодо економічного механізму платежів за екосистемні послуги (ПЕП), то ці платежі є компенсаціями, які “споживачі” ЕП виплачують їх “постачальникам”.

“Постачальники” ЕП – суб’єкти господарювання, у ході діяльності яких виробляються або підтримуються певні ЕП. Фактично, ЕП не “виробляються” людиною безпосередньо, але певні дії “постачальників”, спрямовані на збереження екосистем та їх властивостей, необхідних для створення ЕП, забезпечують належне функціонування екосистем, що й забезпечує їхню можливість “надавати” ці послуги.

Наприклад, важливим видом ЕП є підтримання високої якості прісної води у річці. Постачальниками послуги будуть землекористувачі, чий ділянки розташовані у верхів’ях річки: методи, які вони впроваджують у своєму господарстві (споживання добрив і пестицидів, зведення лісів або лісорозведення) безпосередньо впливають на якість води нижче за течією. Якщо ця якість, унаслідок певних дій землекористувачів у верхів’ях ріки (обмежень щодо технологій виробництва, які можуть вплинути на якість води), підтримується не нижче фіксованого рівня, можна казати про надання ними послуги.

Споживачі (користувачі) ЕП – суб’єкти господарювання, що мають вигоду, у т.ч. економічну, від користування послугою. Необхідною умовою створення ринку ЕП є усвідомлення цінності певної ЕП й готовності платити за неї.

У зазначеному прикладі споживачами послуги “чистої води” є суб’єкти (організації або фізичні особи), що проживають у пониззі річки й використовують воду для побутових цілей або у виробництві. В обох випадках якість води відіграє велике значення для них, тому, у разі інформування, вони будуть готові платити постачальникам ЕП компенсації за здійснення заходів щодо підтримання якості води в річці,

або ж за “нездійснення” діяльності, що шкодить цій якості (наприклад, за обмежене використання мінеральних добрив на прилеглих до річки землях або за те, що постачальник послуги не вирубує ліс для розширення посівних площ тощо).

Споживач послуги буде готовий заплатити за неї тільки коли він: по-перше, інформований про те, якою мірою саме діяльність постачальника зумовлює забезпечення певної якості ЕП, по-друге, переконаний, що плата за ЕП рентабельна порівняно з можливими альтернативними витратами (наприклад, з вартістю будівництва та експлуатації споруд для очищення води). Максимальна сума платежу дорівнює витратам на цей альтернативний спосіб вирішення проблеми.

Реальна сума платежів за ЕП визначається індивідуально в кожному випадку в процесі переговорів між постачальником і споживачем послуги, а також посередником.

Підкреслимо, що суть механізму використання ПЕП в тому, щоб впровадити у свідомість користувачів ЕП думку про те, що послуги ці не є безкоштовними, а мають чималу економічну цінність, за яку необхідно платити. Здійснюється це шляхом переведення абстрактних екосистемних послуг до категорії потрібних всім “товарів” через інформування та екологічну освіту населення та, особливо, осіб, що приймають рішення.

Лісові екосистеми надають більшість ЕП. Серед них найбільш усвідомлені споживачами – отримання деревини та недеревних продуктів, рекреація, мисливство та рибальство; більш значущі та не оцінені належним образом ЕП лісів – регулювання водозбору та очистка води, захист від ерозії та повеней, створення чистого повітря, регулювання клімату та стоку вуглецю, підтримання біорізноманіття, естетичне та духовне “споживання” лісових ландшафтів.

7.2. Практичне застосування механізму ПЕП: приклади

7.2.1. Плата за збереження лісів

Національний механізм, що застосовується в Коста-Ріці (Chomitz, Brenes, Costantino, 1998), охопив чотири критичних для країни послуги лісів: поглинання вуглецю, гідрологічні послуги, збереження біорізноманіття та “мальовнича краса”. Ці послуги визначені в Законі щодо лісівництва (1996) який став рамковим для запровадження сплати власникам земель за ЕП; безпосередньо це здійснюється через Програму PSA (*Pagos por Servicios Ambientales*), яка управляється Національним Фондом лісівництва (FONAFIFO). Власникам земель компенсується надання ЕП шляхом підтримання дій щодо лісорозведення, сталого ведення господарства, збереження та відновлення лісів. Сплата здійснюється кожні п’ять років – на цей період власники “передають права” на послуги “своїх” екосистем. Згідно з контрактом власник землі зобов’язаний господарювати у своїх лісах і зберігати їх протягом 20 років згідно з планом ведення господарства; ці зобов’язання стосуються всіх майбутніх

власників землі. Уряд Коста-Ріки діє як посередник між власниками землі та потенційними покупцями. Основне джерело фінансування – податок на продаж пального – 5% від продажу надходить до лісового господарства через FONAFIFO. Закон щодо лісівництва також забороняє зміну цільового призначення лісових земель і вимагає щоб в усіх лісах господарство велося згідно із затвердженими планами.

7.2.2. Плата за збереження біорізноманіття

У 1982 р. у США прийняті поправки до Закону про збереження рідкісних і зникаючих видів. Згідно з цими поправками, у разі “випадкового” знищення видів, що включені до списку рідкісних і зникаючих, винний повинен компенсувати ці збитки через створення природоохоронної території на своїх землях, проведення заходів з охорони певних видів та/або ландшафтів. На цій основі в країні сформувався цілий ринок “квот на біорізноманіття”: охоронні території та інші природоохоронні організації активно торгують кредитами на збереження біорізноманіття. З’явилися навіть спеціалізовані “природоохоронні банки”. Наприклад, підприємства та організації, що ведуть сільськогосподарську або іншу діяльність, що призводить до деградації водно-болотних екосистем, можуть купити екологічні кредити в Банку охорони водно-болотних угідь (Wetland Mitigation Bank).

7.3. Можливості застосування механізмів ПЕП в Україні

Ринок сплати за викиди парникових газів (ринок вуглецю) існує як на глобальному рівні, так і як національні та регіональні ринки (Лапытов М.Ф.: www.energosoвет.ru/stat67.html). Україна бере участь у глобальному ринку – вона вже продала 44 млн. ОВК (одиниць встановленої кількості) Японії та 3 млн. ОВК Іспанії. Накопичений досвід роботи механізму торгівлі квотами дозволяє створити *національний ринок вуглецю, і, що дуже важливо, із включенням до нього лісового сектора* (на глобальному рівні дуже мало прикладів підтримання безпосередньо лісових проектів). Тут можливі дві моделі: коли “продавцями – покупцями” є території, і коли – окремі підприємства та організації. У першому випадку більш залісені області з невеликим рівнем викидів парникових газів стають “продавцями” квот, а менш залісені області з високим рівнем викидів – “покупцями”. Кошти можуть бути перераховані фактично або на цю суму область-покупець фінансує, наприклад, проект щодо залісення в області-продавця. У другому випадку покупцями є великі підприємства, що викидають парникові гази, а продавцями – лісові господарства, заповідники, національні парки.

Як “посередник” між покупцями та продавцями створюється цільовий фонд (національний або регіональний), який акумулює кошти, сплачені територіями або підприємствами за викиди та надає їх “продавцям” на збереження та підтримання лісових екосистем. Продавці фактично “продають” ЕП накопичення вуглецю через

цільовий фонд (створення цільових фондів передбачено ст. 47 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”).

Необхідно підкреслити, що платежі за різні ЕП вже формально існують в Україні. Чинний Податковий кодекс включає низку податків та зборів (ст. 9, 10), частина яких, фактично, є платежами за ЕП. Це екологічний податок, рентна плата за нафту, газ, газовий конденсат що видобуваються в Україні, плата за користування надрами, плата за землю, збори за спеціальне використання води та лісових ресурсів, місцевий туристичний збір. Наприклад, екологічний податок сплачується на викиди двоокису вуглецю – 0,2 грн. за 1 т (ст. 243.4). Але всі сплачені кошти потрапляють в бюджети та не повертаються безпосередньо на збереження та підтримання екосистем, тобто не мають цільового спрямування “постачальникам” ЕП, точніше, тим установам, організаціям або особам, які забезпечують діяльність, яка підтримує відповідні екосистеми у стані, який уможлиблює надання ними відповідних ЕП. Тому фактично платежі за ЕП є, а механізмів ПЕП немає.

Створення механізму ПЕП передбачає ідентифікацію та оцінку ЕП, визначення “продавця” та “покупця”, створення економічних відносин між ними – компенсаційного механізму, фінансового механізму підтримання екосистем – надавачів ЕП. Посередник (цільовий фонд) забезпечує накопичення платежів від “покупців”, втілює компенсаційний механізм, де за обрахований об’єм наданої послуги “продавець” отримує розраховану оплату. Обов’язковим є інформування щодо цінності певної ЕП, що діє як один з важливих інструментів створення ринків (“покупець” повинен усвідомити ЕП та погодитися сплачувати).

Податки та збори – це обов’язкові платежі, тому згода “покупця” не потрібна, проте, необхідно встановити механізм розподілу отриманих коштів – їх частина повинна надходити на проекти щодо підтримання екосистем. Введення нових видів рентної плати буде розширювати перелік оплачених ЕП.

Ураховуючи, що кошти сплачених податків і зборів надходять у бюджети різних рівнів, механізми ПЕП потрібно застосувати не лише на національному рівні, а й на регіональному та місцевому рівнях.

Окрім використання обов’язкових платежів (податків і зборів), механізми ПЕП можуть бути створені на основі договірних платежів за ЕП на *регіональному та місцевому рівнях*.

У тариф (наприклад, за воду) може бути включена оплата за ЕП; користувачі та водоканал є “покупцями” ЕП (чистої води), “продавцями” є установи природно-заповідного фонду, лісгосподарські підприємства, розташовані на територіях, де відбувається водозабір. Рівень сплати визначається договірним шляхом, але для можливості включення цієї плати до тарифу необхідні зміни в нормативно-правовій базі (згідно з чинним законодавством більш реальним є підвищення тарифу шляхом включення додаткової суми в платежі водоканалу за спеціальне використання водних ресурсів).

Законом України “Про природно-заповідний фонд” (ст. 48) передбачено створення цільових екологічних фондів установ природно-заповідного фонду (наприклад,

заповідників). Таки фонди можуть бути прямими акцепторами платежів за ЕП (беручи до уваги, що заповідні екосистеми є надавачами ЕП).

Підприємства можуть створювати власні спеціальні фонди для компенсації ЕП, витрати на які будуть включатися в собівартість і ціну товарів і послуг (як це здійснюється сьогодні стосовно витрат на очистку скидів і викидів). Це потребує включення ЕП до державної системи регулювання та контролю.

Фонди охорони навколишнього природного середовища можуть стати цільовими фондами (посередниками), але для цього необхідним є надання їм статусу юридичних осіб, що потребує внесення відповідних змін до законодавства (сьогодні ці фонди є лише частиною бюджетів).

7.4. Законодавство та використання механізмів ПЕП у лісовому секторі

Механізми, наближені до механізмів ПЕП, фактично вже існують в природоохоронному та лісовому законодавстві, але під іншими назвами.

Згідно зі ст. 38 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища України”: “використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального і спеціального використання природних ресурсів”. Якщо загальне використання для задоволення життєвих потреб є безоплатним, то спеціальне використання передбачає володіння, користування природними ресурсами або їх оренду за плату. Механізм спеціального використання ресурсів є одним з механізмів сплати за ЕП.

Ст. 9-1 Закону “Про природно-заповідний фонд” визначає порядок спеціального використання природних ресурсів на територіях та об’єктах природно-заповідного фонду (ПЗФ): “спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду здійснюється в межах ліміту та на підставі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду”. Ліміти та дозволи надаються органами Мінприроди. Для розрахунку лімітів використовують обґрунтування, які фактично є оцінкою певної ЕП та рівнів її використання.

Згідно зі ст. 47 Закону “Про природно-заповідний фонд”: “кошти ... від наукової, природоохоронної, туристсько-екскурсійної, рекламно-видавничої та іншої діяльності в межах заповідних територій та об’єктів, що не суперечать їх цільовому призначенню, є їх власними коштами. Ці кошти не підлягають вилученню і використовуються для здійснення заходів щодо охорони відповідних територій та об’єктів природно-заповідного фонду”. Основне джерело цих коштів – рекреанти-відвідувачі (вони є “покупцями” ЕП) – “за відвідування територій та об’єктів природно-заповідного фонду їх адміністрації, а також підприємства, установи, організації і громадяни, у підпорядкуванні яких перебувають ці території та об’єкти, за погодженням із спеціально уповноваженими державними органами можуть встановлювати плату” (ст. 47).

Таким чином, механізм ПЕП на рівні окремих територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) вже існує в законодавстві й застосовується на практиці. Отримані кошти можуть бути значним джерелом фінансування збереження лісових екосистем і біорізноманіття. Однак кошти, отримані від рекреаційної діяльності лісо-господарськими підприємствами, на території яких знаходяться об'єкти ПЗФ та які вони охороняють, значною мірою витрачаються на організацію й розширення власне рекреаційної діяльності, а не на здійснення природоохоронних заходів.

Згідно зі ст. 67 Лісового кодексу України спеціальне використання лісових ресурсів охоплює заготівлю деревини та другорядних лісових матеріалів, побічні лісові користування (усе це є отриманням ЕП) та “використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт” (це є культурні ЕП). Сьогодні кошти, сплачені за спеціальне використання лісових ресурсів, не інвестуються у “природний капітал”, тобто не повертаються безпосередньо на підтримання тих екосистем, які надали ці послуги. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів є загальнодержавним збором і зараховується до бюджетів різних рівнів. Для повернення його (або його частини) на заходи щодо збереження лісових екосистем необхідно створення цільових бюджетних фондів.

Згідно з Лісовим кодексом (ст. 39) ліси України поділяються на чотири категорії за значенням і залежно від основних функцій: 1) захисні, 2) рекреаційно-оздоровчі, 3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення, 4) експлуатаційні ліси. Основні функції, які виконують ці категорії лісів і є групами ЕП. Перші три категорії лісів надають, переважно, ЕП підтримання, регулювання та культурні, четверта категорія – ЕП забезпечення.

Для практичного застосування принципів ЕП є сенс використовувати поняття “корисні властивості лісів”. Це поняття, включене до лісового законодавства, фактично дорівнює поняттю ЕП регулювання та культурним ЕП: “До лісових ресурсів також належать корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо), що використовуються для задоволення суспільних потреб” (ст. 6 Лісового кодексу).

Нині лише частина з цих корисних властивостей (частина культурних ЕП) надається у порядку спеціального використання лісових ресурсів. Але зарахування Лісовим кодексом корисних властивостей лісів у більш широкому сенсі до лісових ресурсів (див. вище – ст. 6) дозволяє розширити механізм спеціального використання лісових ресурсів з охопленням ЕП регулювання та нових культурних ЕП.

Для застосування механізму ПЕП в лісовому секторі доцільно запропонувати такий алгоритм:

1. *Ідентифікація та оцінка ЕП.* Визначити та оцінити ЕП можливо в процесі лісо-впорядкування; лісовий кадастр дозволяє провести грошову оцінку ЕП лісів. Грошову оцінку ЕП територій та об'єктів ПЗФ можна проводити одночасно

з економічною оцінкою згідно зі ст. 45 Закону України “Про природно-заповідний фонд”. Ця робота повинна призвести до оцінки широкого спектра корисних властивостей лісів (ЕП) конкретної території. У рамках роботи щодо оцінки ЕП необхідно розробити методики обрахування ЕП, які після затвердження стануть частиною нормативно-правової бази.

2. *Включення всіх визначених ЕП до спеціального використання лісових ресурсів.* Необхідно розширити поняття “корисних властивостей лісів” (включаючи “підтримання біорізноманіття”), зафіксувати їх повний перелік у Лісовому кодексі та зарахувати використання корисних властивостей лісів до спеціального використання лісових ресурсів. Це потребує змін в Лісовому кодексі та нормативних актах.
3. *Формування спеціальних бюджетних фондів для накопичення коштів,* які надходять від сплати за використання корисних властивостей (ЕП) лісів (а можливо й від сплати за всі види спеціального використання лісових ресурсів), а також розробка порядку витрати цих коштів на збереження та підтримання лісових екосистем (аналогічно як діють наявні фони охорони навколишнього природного середовища). Під час розподілу коштів між бюджетами різних рівнів перевага, на нашу думку, повинна бути надана місцевим бюджетам для витрати частини коштів на збереження безпосередньо тих екосистем, що надають визначені ЕП.

Це лише один з можливих механізмів запровадження й функціонування ПЕП; окрім нього необхідно спробувати застосовувати інші, використовуючи описані вище можливості (кошти та екологічні фонди установ ПЗФ, фонди підприємств, прямі стосунки “продавець – покупець” тощо). У будь-якому випадку застосування механізмів ПЕП потребує чіткого визначення та обрахування ЕП, розробки змін до нормативно-правової бази, лобіювання для втілення цих змін. Обов’язковим є інформування та внесення поняття “екосистемні послуги” до нормативно-правової бази.

РЕЗЮМЕ УКРАЇНСЬКОЮ

Ця книга підготована як узагальнення результатів виконання кількох проєктів, підтриманих Програмою ENPI FLEG II (www.enpi-fleg.org) в Україні “Аналіз природоохоронного законодавства в лісовому секторі України та розробка пропозицій щодо його вдосконалення” (2012-2017), Товариством інвестицій та розвитку DEG “Підтримка відповідального управління лісовим господарством для сталого розвитку в Українських Карпатах” (2012-2015) та компанією IKEA “Підтримка відповідального управління лісовими ресурсами у Дунайсько-Карпатському екорегіоні” (2011-2017). Основною метою цієї роботи був аналіз природоохоронного й лісового законодавства України та практики управління лісовим сектором відносно збереження біорізноманіття та природних екосистем і розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства, нормативних актів та їх практичного застосування.

Відповідність природоохоронного законодавства України сучасним європейським вимогам і соціально-економічним реаліям.

Основи чинного природоохоронного законодавства успадковані Україною від колишнього СРСР, який охоплював великі непорушені природні території Сибіру та Центральної Азії, Україна ж за характером і ступенем трансформації природного середовища є ближчою до країн Європи, ніж до цих регіонів.

На нормування, планування й розвиток природоохоронної справи в Україні впливають такі чинники:

- велика розораність території і наявність великих площ земель сільсько-господарського призначення, земель оборони та інших, які зараз ніяк не використовуються і на яких можуть бути відновлені природні екосистеми з їх наступним моніторингом та екологічним менеджментом;
- природнича, соціально-економічна та демографічна мозаїчність країни, що зумовлює необхідність диференційованого підходу до територіальної охорони біорізноманіття в різних її частинах;
- проблематичність реалізації класичної концепції природного заповідника як території з режимом абсолютної заповідності на значній частині країни через розміщення заповідних об'єктів поблизу територій, на яких ведеться господарська діяльність різного ступеня інтенсивності.

Розбудовуючи успадковане природоохоронне законодавство, Україна істотно відстала від країн Західної Європи в розвитку процесу формування й впровадження системних підходів до активного збереження природного середовища в умовах його істотної антропогенної трансформації, незважаючи на те, що чинне законодавство України (ст. 9 Конституції України) передбачає пріоритет міжнародних конвенцій і угод, ратифікованих Україною, і, відповідно, імплементацію зобов'язань, що з них витікають, як складової законодавства України.

Проте, у чинному українському законодавстві відповідні положення й вимоги, визначені ратифікованими Україною міжнародними угодами й конвенціями, відображені слабо. Швидше навпаки – численні закони, законодавчі акти й підзаконні документи ще не узгоджені з ратифікованими конвенціями та угодами щодо трактування понять і категорій, визначення ключових положень і вимог до практичного втілення. До того ж на органи управління покладаються одночасно господарські й природоохоронні функції, що створює конфлікт інтересів (як, зокрема, у лісовій галузі).

Практично в жодному природоохоронному законодавчому акті не відображені принципи оселищної концепції збереження біотичної та ландшафтної різноманітності, які випливають з Бернської конвенції, закріплені законодавством Євросоюзу й покладені в основу формування мереж Natura-2000, Emerald Network (Смарагдової мережі), визначення територій для надання їм статусу природоохоронних, а також є основою формування екомережі Європи.

Питання моніторингу біорізноманіття та менеджменту природоохоронних територій практично не відображені в чинній нормативно-законодавчій базі. Особливо це стосується об'єктів природно-заповідного фонду рангу заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ тощо, які знаходяться у віданні різних землекористувачів і землевласників, і на яких взагалі практично не проводяться моніторинг біорізноманіття та не впроваджено екологічний менеджмент.

Увесь комплекс законодавчих актів України, які стосуються правового забезпечення збереження біорізноманіття, містить низку концептуальних, організаційних, понятійних і термінологічних невідповідностей. Тому слід уніфікувати понятійний і термінологічний апарати чинного природоохоронного законодавства України, дотичного до охорони біорізноманіття, та впровадити низку змін, доповнень і нових правових положень щодо збереження біорізноманіття у відповідності з аналогічним чинним законодавством країн Євросоюзу.

Міжнародні зобов'язання України щодо збереження біорізноманіття в лісовому секторі та їх реалізація в лісовому законодавстві.

Конвенцією про охорону біологічного різноманіття (CBD) визначено два основні шляхи збереження біорізноманіття лісів:

- через встановлення мережі лісових територій, що охороняються;
- через стале використання біорізноманіття лісів.

Безпосередньо збереження біорізноманіття в лісовому секторі стосуються підписані представниками України рішення шостої конференції сторін Конвенції з охорони біологічного різноманіття (рішення VI/22 “Розширена програма робіт зі збереження біорізноманіття лісів”) і рішення Міністерських конференцій із захисту лісів у Європі¹. З останніх безпосередньо до збереження біорізноманіття, як невід’ємної частини сталого ведення лісового господарства, стосується додаток 2 до резолюції L2 (Загальноєвропейські практичні рекомендації із сталого ведення лісового господарства).

¹Від 2011 року – FOREST EUROPE.

Планування та ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку задекларовано в Україні на законодавчому рівні (ст. 34 і 48 “Лісового кодексу України”).

Аналіз чинної нормативно-законодавчої бази виявив, що практично всі аспекти збереження біорізноманіття під час ведення лісового господарства, які вимагаються Загальноєвропейськими практичними рекомендаціями зі сталого ведення лісового господарства (додаток 2 до резолюції L2), враховуються в лісовому законодавстві. Не врахованими лишаються Рекомендації щодо збереження сухоостою, сухих стовбурів, що впали, дуплястих дерев, а також ключових біотопів (оселищ).

Водночас, задекларовані в Лісовому кодексі України позиції щодо збереження біорізноманіття (ст. 85) практично не застосовуються на лісових територіях поза межами територій природно-заповідного фонду. Як наслідок, цінне біорізноманіття (види рослин, тварин і грибів, що включені до Червоної книги України, види, які потрібно охороняти згідно з міжнародними конвенціями та рослинні угруповання, що включені до Зеленої книги України) не охороняється на всіх лісових територіях. До того ж Лісовий кодекс розглядає лише “цінне біорізноманіття” та різноманіття деревних порід, що звужує поняття “біорізноманіття”; у результаті, як поза межами територій природно-заповідного фонду, так і в межах багатьох з цих територій не охороняється різноманіття “усіх живих організмів та середовища їх існування”.

Слід зазначити, що лісове законодавство (так само як і природоохоронне) було успадковане Україною від СРСР і, відповідно, панівна на ті часи (70-80 рр. XX ст.) природоохоронна парадигма передбачала збереження природи (природних ландшафтів, біорізноманіття) на спеціально визначених для цього територіях природно-заповідного фонду. На решті територій декларувалося впровадження так званого раціонального природокористування, принципи якого дуже схожі з природокористуванням на принципах сталого розвитку.

Що стосується збереження біорізноманіття лісів на об’єктах ПЗФ, слід зазначити, що близько 43,3% загальної площі об’єктів ПЗФ вкрито лісовою рослинністю, а представленість вкритих лісовою рослинністю та сільськогосподарських земель в ПЗФ України наближається до середніх показників мережі Natura 2000.

Формування екологічної мережі на землях лісового фонду.

Одним зі шляхів подолання старої природоохоронної парадигми є створення екологічних мереж різних рівнів.

Утім, у законодавчо-нормативній базі, що має регулювати питання створення екомережі й господарювання на її землях, існують прогалини, які не дозволяють ефективно використовувати екомережі як механізм збереження біорізноманіття:

- не визначено зв’язок об’єктів ПЗФ зі структурними елементами екомережі;
- не встановлено режими господарювання на цих територіях;
- не визначено до якої категорії земель належать структурні елементи екомережі; не визначені законодавчі аспекти менеджменту структурних елементів екомережі (режим землекористування та наслідки встановлення ключових територій, екокоридорів, буферних і відновлювальних територій для землевласників і землекористувачів).

Для виконання структурними елементами екомережі своїх функцій у формуванні просторово цілісної екомережі доцільним є введення спеціального режиму їх використання, що частково полягає у введенні обмежень на земельну ділянку, оскільки, згідно з чинним законодавством, відсутні додаткові обмеження на користування природними ресурсами земельної ділянки для її власника чи землекористувача.

Можливим вирішенням цієї проблеми буде надання ключовим і сполучним територіям екомереж статусу об'єктів ПЗФ та зарахування їх до категорії земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, що дозволить встановити контроль з боку органів Мінприроди за їх вилученням, викупом і режимом природокористування.

Крім удосконалення механізмів створення і функціонування екомереж, ефективним механізмом збереження біорізноманіття в лісах поза межами ПЗФ може стати практичне впровадження концепції особливо цінних для збереження лісів (ОЦЗЛ – HCVF) через внесення певних змін до “Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”.

Практичні пропозиції щодо змін і поправок до чинної законодавчо-нормативної бази охорони природи та ведення лісового господарства.

З метою посилення законодавчо-нормативного забезпечення охорони природи в лісовому секторі України авторами запропоновано конкретні доповнення, уточнення й зміни до окремих законодавчо-нормативних документів, що регламентують забезпечення збереження біорізноманіття (у т.ч. й під час ведення лісового господарства), з метою уніфікації базових (ключових) положень природоохоронного законодавства України з відповідними правовими актами Євросоюзу та іншими міжнародними вимогами в галузі збереження біорізноманіття.

Зокрема, на підставі аналізу чинного законодавства обґрунтовані конкретні пропозиції щодо імплементації в законодавче поле України базових положень оселищної концепції збереження біорізноманіття. Визначені шляхи узгодження наявних в українському законодавстві положень з рекомендаціями відповідних Директив Європейського Союзу та рекомендацій Постійного комітету Бернської конвенції (Резолюції 4, 6). Визначений зв'язок між мережею Natura 2000 та Смарагдовою мережею.

Особлива увага приділена аналізу досвіду, практики й проблем формування екологічної мережі України як нової форми територіальної охорони й збереження біорізноманіття в умовах територій, що впродовж багатьох століть зазнали й далі зазнають значного трансформаційного впливу господарської діяльності людини. Зокрема, дана оцінка певних відмін щодо правового забезпечення формування екомережі, що мають місце в законодавстві України, порівняно із законодавством європейських країн і визначені можливі шляхи їх уніфікації.

Обґрунтовані відповідні зміни й доповнення до базових природоохоронних законів України “Про Червону книгу України” та “Про природно-заповідний фонд України” в аспекті узгодження їх положень з рекомендаціями МСОП щодо

категоризації та критеріїв природоохоронної оцінки видів та природоохоронних територій, впровадження в практику збереження біорізноманіття в Україні принципів екологічного природоохоронного менеджменту як на природоохоронних, так і на господарських територіях.

Також здійснено аналіз та обґрунтовані пропозиції щодо змін і доповнень в інших Законах України, що мають ключове значення для визначення державної природоохоронної політики: “Про екологічну мережу України”, “Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, Лісового, Водного та Земельного Кодексів України тощо. Ці пропозиції розглянуті в розділах 3, 4, 5 та 6.

Наведено низку пропозицій щодо змін і доповнень у нормативній базі ведення лісового господарства в аспекті її наближення до вимог відповідних нормативних документів Європейського Союзу.

Апроксимація принципів оселищної концепції збереження біорізноманіття до українського законодавства.

На підставі оцінки сучасного стану природоохоронної справи в Україні та особливостей її території й господарського використання природних ресурсів проаналізована актуальність і доцільність впровадження оселищних засад збереження біорізноманіття у відповідності з досвідом і практикою європейських країн.

Показано, що в умовах України збереження біорізноманіття потребує реалізації складного, організаційно виваженого та науково обґрунтованого менеджменту, який поєднуватиме як режими абсолютного заповідання, так і впровадження спеціальних заходів щодо підтримання життєвості й життєздатності популяцій охоронюваних видів, стабільності екосистем, природних оселищ і всіх проявів біорізноманіття в їх складі.

Наведено аналіз значення Директиви про оселища та Директиви про охорону природних видів птахів для розвитку оселищних підходів у країнах-членах Європейського Союзу та розбудові мережі Natura 2000. Показане практичне значення зв'язку між мережею Natura 2000 та Смарагдовою мережею.

Представлено аналіз відповідності законодавства України принципам оселищної концепції й запропоновано пропозиції впровадження в правове поле України її положень через зміни й доповнення до Закону України “Про Червону книгу України”, або прийняття окремого закону за аналогією до Директиви про оселища. Сформульовані пропозиції щодо термінологічних, понятійних і процесуальних формулювань.

Екосистемні послуги та шляхи їх запровадження в лісовому господарстві України.

Поняття “екосистемні послуги” (ЕП) відсутнє у сучасному законодавстві України. Проте, механізми, наближені до механізму ПЕП (“платежі за екосистемні послуги”), фактично мають місце під час природокористування. До них можна зарахувати продаж квот на викиди парникових газів на міжнародному ринку, рентні платежі, платежі за спеціальне використання природних ресурсів, плату за землю. Основним недоліком і головною відміною цих механізмів від дійсного механізму ПЕП є те, що

кошти, сплачені “покупцями” ЕП, “відірвані” від екосистем, що надають ці ЕП та не повертаються на їх збереження (“продавцям” ЕП). У випадках, коли вони наближені до екосистем (кошти установ ПЗФ), відсутність належного контролю часто дозволяє використовувати ці кошти на інші цілі.

Для застосування механізмів ПЕП в лісовому законодавстві та на практиці, як перші кроки можна запропонувати визначення та оцінку ЕП лісів різних категорій у різних природних зонах, підготовку наукового та економічного обґрунтування використання визначених ЕП на конкретних територіях, розробку та обговорення механізмів ПЕП серед науковців, працівників лісового господарства, економістів та юристів. У процесі цієї роботи необхідно розробити пропозиції щодо законодавчих змін та необхідні методики.

Для застосування механізмів ПЕП на всіх рівнях економіки необхідне широке інформування та лобіювання. Доцільно організувати це, створивши альянс між природоохоронцями, постачальниками ЕП та фінансовими установами.

Ці перші кроки має сенс здійснити в рамках пілотних проектів на територіях, де лісові екосистеми надають всі чотири категорії ЕП і для яких створення механізмів ПЕП є найбільш реальним – послуги із забезпечення прісною водою належної якості, поглинання вуглецю, збереження біорізноманіття та естетичних і культурних властивостей ландшафту – у Карпатах, Криму, на Поліссі, на залісених водозбірних територіях.

SUMMARY IN ENGLISH

This book was prepared as a result of implementation of several projects, like the ENPI FLEG II Program (www.enpi-fleg.org) in Ukraine “Analysis of environmental legislation in the forestry sector in Ukraine and the development of proposals to improve it” (2012-2017), the Society for Investments and Development DEG “Support Responsible Forest Management for a Sustainable Development in the Ukrainian Carpathians” (2012-2015) and the company IKEA “Support Responsible Forest Management for a Sustainable Development in the Danube-Carpathian Ecoregion” (2011-2017). The main purpose of this work was to analyze of environmental and forest legislation and practice of forestry sector of Ukraine with relevance to implementation of biodiversity protection tasks and to develop proposals to improve legislation, regulations and their practical applications.

Compliance of nature legislation of Ukraine with modern European requirements and socio-economic reality.

Framework of existing nature legislation was inherited by Ukraine from the former Soviet Union, which covered large undisturbed natural areas in Siberia and Central Asia, while Ukraine in terms of the nature and degree of environment transformation is closer to Europe than to those regions.

In particular, the regulation, planning and development of environment management in Ukraine is affected by the following factors:

- large ploughed area and the presence of large areas of agricultural land, military facilities land and other land that is not used and where their natural ecosystems can be restored with their subsequent monitoring and environmental management;
- natural, socio-economic and demographic diversity of the country, which requires a need for a differentiated approach to the territorial protection of biodiversity in different parts;
- difficulty of implementing the classical concept of the nature reserve as an area with the absolute protection regime in large parts of the country due to the fact that the protected areas are surrounded by territories with economic activity of varying degrees of intensity.

Developing inherited nature legislation, Ukraine has significantly fallen behind Western Europe in the process of developing and implementing systematic approaches to the active protection of the environment in terms of its substantial human impact, despite the fact that the current legislation of Ukraine (Article 9 of the Constitution of Ukraine) provides for priority of international conventions and agreements ratified by Ukraine, and, therefore, the implementation of the obligations arising from them, as part of the legislation of Ukraine.

However, in the current Ukrainian legislation, relevant provisions and requirements set forth in international agreements and conventions ratified by Ukraine are not reflected sufficiently. On the contrary – many laws, regulations and by-laws inconsistent to ratified conventions and agreements on the interpretation of concepts and categories, identification of key provisions and requirements for practical implementation. In addition, authorities have both economic and environmental functions, which supports a conflict of interest (as for example in the forestry sector).

Virtually any environmental regulation does not reflect the habitat concept of protection of biotic and landscape diversity arising from the Berne Convention, set by the European Union legislation and being the basis for development Natura 2000, Emerald Network, identifying protected areas, and also is the basis for the ecological network in Europe.

The issue of biodiversity monitoring and management of protected areas are practically not reflected in the current regulatory and legislative framework. It is especially true on the protected areas categories, like local nature reserves, natural monuments, natural tracts, etc., which are managed by different land users and landowners, and where monitoring of biodiversity is practically not carried out and conservation management is not implemented.

The whole set of legislative acts of Ukraine concerning the legal framework of biodiversity protection contains a number of conceptual, organizational, conceptual and terminological inconsistencies. Therefore it is necessary to unify conceptual and terminological framework of applicable nature legislation of Ukraine relating to the biodiversity protection, and implement a number of changes, additions and new legal provisions for the biodiversity protection in accordance with the respective laws of the EU countries.

Ukraine's international commitments regarding biodiversity protection in the forestry sector and their implementation in the forestry legislation.

The Convention on Biological Diversity (CBD) identified two main ways for preserving forest biodiversity:

- by establishing a network of forest protected areas;
- through the sustainable use of forest biodiversity.

The decision of the sixth Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity (decision VI/22 Expanded program of work on forest biodiversity conservation) and decision of Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe¹ signed by representatives of Ukraine are directly related to biodiversity protection in the forest sector. Of the latter ones Appendix 2 to Resolution L2 (Pan-European practical recommendations for sustainable forest management) are directly related to biodiversity protection as an integral part of sustainable forest management.

The forest planning and forest management is based on sustainable development principles, which are declared by law in Ukraine (Art. 34 and 48 of the Forest Code).

¹Since 2011 – FOREST EUROPE.

Analysis of the current legal framework found that almost all aspects of biodiversity protection in forest management required by the Pan-European practical recommendations on sustainable forest management (Appendix 2 to Resolution L2) are included in the forestry legislation. The recommendations on protection of deadwood, fallen dry logs, trees with hollows and key biotopes (habitats) are not included into legislation as well.

At the same time the positions on biodiversity protection (Article 85), which are declared in the Forest Code of Ukraine, is not used practically in forest areas outside of protected areas. As a result, the valuable biodiversity features (like, species of plants, animals and fungi listed in the Red Book of Ukraine, plant communities from the Green Book of Ukraine, the species that have to be protected under international Conventions) are not protected on all forest areas. In addition, the Forest Code considers only “valuable biodiversity” and the diversity of tree species, which narrows the concept “biodiversity protection”; as a result, both outside and inside of protected areas the diversity “of all living organisms and their environment of existence” is not protected.

It should be noted, that the forestry legislation (as well as nature legislation) was inherited from the Soviet Union, and nature paradigm was dominant at the time of 70-80’s XX century. The nature conservation paradigm (natural landscapes, biodiversity) considered the nature protection on specially designated areas of Nature Reserve Fund (protected areas network). At other areas, introduction of the so-called rational use of natural resources, whose principles are very similar to those of sustainable development, was declared.

With regard to the protection of forest biodiversity in protected areas, it should be noted that about 43,3% of the total territory of protected areas is covered with forest vegetation and representation of land covered with forests and agricultural land within protected areas in Ukraine is close to the average indicators of Natura 2000 network.

Development of ecological network on forest lands.

One of the methods for overcoming the old paradigm is development of ecological networks at different levels.

However, the legal and regulatory framework that should govern the development of ecological network and management of its lands has some gaps that prevent efficient use of ecological network as a mechanism for biodiversity protection:

- it does not define the link between protected areas and structural elements of the ecological network;
- it does not identified regimes of management in these areas;
- it does not define land categories to which structural elements of the ecological network belong;
- it does not define legislation aspects of management of structural elements of the ecological network (regime of land use and the effects of establishing core areas, green corridors, buffer and recovery areas for landowners and land users).

So that the structural elements of the ecological network could implement their functions in development of spatially coherent ecological network, it is advisable to introduce a

special regime of their use, which includes the introduction of restrictions on the land area, as under the current legislation there are no additional restrictions on the use of natural resources for its land owner or land user.

A possible solution to this issue is to assign key and linkage areas of ecological networks with the status of protected areas and assigning them to categories of nature reserve land and land with other protection purposes that will allow the bodies of Ministry of Ecology and Natural Resources control their withdrawal, redemption and regime type of nature use.

In addition to improving the mechanisms for development and functioning of ecological networks, an effective mechanism for biodiversity protection in forests outside of protected areas is a practical introduction of the concept of High Conservation Value Forest (HCVF) by making certain changes to the “Procedure for division of forests into categories and determination of specially protected forest areas”.

Practical suggestions for changes and amendments to the existing legal and regulatory framework for nature protection and forestry management.

In order to strengthen the legal and regulatory support for nature protection in the forest sector of Ukraine, the authors suggested specific additions, clarifications and amendments to certain legislative and regulatory documents governing the protection of biodiversity (also during forestry management) to unify basic (core) provisions of nature legislation of Ukraine with the relevant regulations of the European Union and other international requirements in the field of biodiversity protection.

In particular, based on an analysis of the current legislation, the comprehensive specific proposals for implementation of basic provisions of habitat concept of biodiversity protection into the legislative framework of Ukraine are justified. The ways of harmonizing the existing Ukrainian legislation provisions with the recommendations of relevant European Union Directives and the recommendations of the Standing Committee of the Bern Convention (Resolution 4, 6) are determined. The link between the Natura 2000 network and the Emerald Network are identified.

The special attention is paid to the analysis of experience, practice and problems of ecological network development in Ukraine as a new form of territorial protection and biodiversity conservation in terms of areas that have suffered from significant transformation impact of human activities for centuries. In particular, the assessment of certain differences in the legal provision of ecological network development in the legislation of Ukraine in comparison with European legislation is carried out, and possible ways for their unification have been identified.

Appropriate changes and additions to the basic nature laws of Ukraine “On the Red Data Book of Ukraine” and “On the Nature Reserve Fund of Ukraine” in terms of harmonizing their provisions with the recommendations of IUCN on categorization and criteria for protection status evaluation of species and protected areas, implementation of the principles of nature protection management in biodiversity protection practices in Ukraine both in protected areas, and the land for agricultural are justified.

Also, the analysis and justified suggestions for changes and additions in other Laws of Ukraine that are important for determining state environmental policy: “On the ecological network of Ukraine”, “On Flora”, “On Wildlife”, Forest, Water and Land Codes of Ukraine etc are carried. These proposals are discussed in Sections 3, 4, 5 and 6.

There are a number of proposals for amendments and additions to the regulatory framework of forest management in terms of its harmonization to the requirements of the relevant regulations of the European Union.

Approximation of the principles of habitat concept of biodiversity protection to the Ukrainian legislation.

Based on the assessment of the current state of nature protection in Ukraine and features of its areas and economic use of natural resources, the relevance and feasibility of implementing habitat principles of biodiversity protection in accordance with the experience and practice of European countries is analyzed.

It has been shown that in Ukraine, biodiversity protection requires implementation of complex organizationally balanced and scientifically-based management that combines both absolute conservation regime and the implementation of special measures to maintain the vitality and viability of protected species populations, ecosystems stability, natural habitats and biodiversity in all forms which they consist of.

The analysis of the influence of the Habitats Directive and Birds Directive on the development of habitat approaches in the Member States of the European Union and the development of the Natura 2000 network. The relationship between Natura 2000 and Emerald Network is presented.

The analysis of the relevance of the legislation of Ukraine to the principles of habitat concept is carried out and proposals on the introduction of these provisions to the legal framework of Ukraine through amendments to the Law of Ukraine “On the Red Data Book of Ukraine”, or the adoption of a separate law similar to the Habitats Directive is prepared. The proposals on terminological, conceptual and procedural wordings are developed.

Ecosystem services and ways to introduce them in the forestry management of Ukraine.

The concept of “ecosystem services” is absent in the current legislation of Ukraine. However, the mechanisms close to the mechanism of PES (payments for ecosystem services) are actually used in nature management. They may include sale of quotas for greenhouse gas emissions in the international market, royalties, fees for special use of natural resources, land fee. The main drawback of these mechanisms and the key differences between these mechanisms and the actual mechanism of PES is that the money paid by the “buyers” of the ecosystem services is “detached” from the ecosystems that provide these ES and is not returned to be used for their protection (“seller” of the ES). In cases where they are close to ecosystems (money of protected area offices), the lack of proper control often allows for the use of these funds for other purposes.

To use PES mechanisms in forestry legislation and in practice, as first steps, we can propose the definition and evaluation of ES of forests of different categories in different nature zones, the preparation of scientific and economic justification for the use of ES in special areas, the development and discussion of the PES mechanisms among scientists, forestry workers, economists and lawyers. In the course of this work it is necessary to develop proposals for legislative changes and required methods.

To use PES mechanisms at all levels of the economy, broad awareness and lobbying are required. It is advisable to arrange this by establishment of an alliance between environmentalists, ES providers and financial institutions.

These first steps should be made within the framework of pilot projects in areas where forest ecosystems provide all four categories of ES and for which the introduction of PES mechanisms is the most feasible – provision of the fresh water of good quality, carbon sequestration, biodiversity protection and protection of aesthetic and cultural features of the landscape – in the Carpathians, Crimea, Polissia and at forested catchment areas.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Бобылев С.Н., Захаров В.М. Экосистемные услуги и экономика. – М.: ООО “Типография ЛЕВКО”, 2009. – http://sustainabledevelopment.ru/upload/File/Books/Inst_book_7.pdf
2. Бондарук Г.В., Букша І.Ф. Сертифікація лісогосподарського підприємства: практичний посібник. – Харків: УкрНДІЛГА, КП Друкарня №13, 2008. – 172 с.
3. Букша І.Ф. Теоретичні основи та практичні аспекти моніторингу біорізноманіття лісової рослинності // Науковий вісник УкрДЛТУ. – Вип. 13.3. – Львів, 2003. – С. 69-75
4. Деодатус Ф.Д., Проценко Л.Д. (ред.). Створення екологічних коридорів в Україні. Посібник щодо законодавчих аспектів, ландшафтно-екологічного моделювання, погодження з зацікавленими сторонами, менеджменту та досвіду створення екокоридорів на території Карпат. – К.: Державна служба заповідної справи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, “Altenburg & Wymenga Ecological Consultants”, Благодійна організація “ІнтерЕкоЦентр”, 2010. – 160 с.
5. Державний кадастр територій та об’єктів природно-заповідного фонду України станом на 01.01.2006. – К.: Державна служба заповідної справи, 2006. – 312 с.
6. Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / Кол. авт.: Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З. – Львів, 2009. – 203 с.
7. Дудкін О.В., Єна А.В., Коржнев М.М. Оцінка і загрози біорізноманіття в Україні. – К.: Хімджест, 2003. – 400 с.
8. Закон України “Про Червону книгу України” – <http://zakon.rada.gov.ua/go/3055-14>
9. Закон України “Про Червону книгу України”. Стаття 13 “Категорії видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України” – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3055-14/print1367208787629457>
10. Закон України “Про внесення змін до статті 4 Закону України “Про Червону книгу України” щодо посилення охорони рідкісних видів тварин і рослин” // Відом. Верхов. Ради (ВВР). – 2013. – № 28. – С. 304.
11. Зелена книга України / Ред. Я.П. Дідух. – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
12. Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества / Ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К.: Наук. думка, 1987. – 216 с.
13. Кагало О.О. Чи відповідає Червона книга України вимогам чинного законодавства? // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Мат-ли II Міжнародної наук. конф. (9-12 жовт. 2012 р., м. Умань, Черкаська обл.) – К.: Паливода А.В., 2012. – С. 23-27.
14. Кагало О.О., Проць Б.Г. Оселищна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 278 с.
15. Кагало О.О., Проць Б.Г., Данилик І.М., Чорней І.І., Кіш Р.Я. Принципи, катего-

- рії, поняття й терміни оселищної концепції збереження біотичної різноманітності – український контекст // Біотопи (оселища) України: наукові засади їх дослідження та практичні результати інвентаризації. (Матеріали робочого семінару. Київ, 21-22 березня 2012 року.) / Наук. ред. Я.П. Дідух, О.О. Кагало, Б.Г. Проць. – Київ-Львів, 2012. – С. 29-36.
16. Каталог типів оселищ Українських Карпат і Закарпатської низовини / Ред. Б. Проць та О. Кагало. – Львів: Меркатор, 2012. – 300 с.
17. Кіш Р.Я., Проць Б.Г., Кагало О.О., Чорней І.І., Данилик І.М. Принципи соціологічної категоризації раритетних типів оселищ // Біотопи (оселища) України: наукові засади їх дослідження та практичні результати інвентаризації. (Матеріали робочого семінару. Київ, 21-22 березня 2012 року.) / Наук. ред. Я.П. Дідух, О.О. Кагало, Б.Г. Проць. – Київ-Львів, 2012. – С. 151-157.
18. Латыпов М.Ф. Экономические механизмы Киотского Протокола. – Департамент развития проектов – <http://www.energsovet.ru/stat67.html>
19. Леса высокой природоохранной ценности: Практик. руководство / С. Дженнингс, Р. Нуссбаум, Н. Джадд, Т. Эванс; Пер. с англ. – М., 2005. – 184 с.
20. Мішенін Є.В., Олійник Н.В. Розвиток ринку екосистемних послуг як напрямок посткризового зростання економіки України // Механізм регулювання економіки. – 2010. – 2, № 3. – С. 104-116.
21. Плани заходів щодо збереження популяцій видів флори та фауни, що занесені до Червоної книги України та в міжнародні Червоні переліки, в межах установ природно-заповідного фонду. – Харків: ВД “Райдер”, 2006. – 160 с.
22. Проценко Л.Д. (ред.) Смарагдова мережа в Україні / Колектив авторів. – К.: “Хімджест”, 2011. – 192 с.
23. Стойко С.М., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Раритетний фітоценофонд України та концепція національної “Зеленої книги” // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 5. – С. 611-623.
24. Червона книга України. Рослинний світ / Відп. ред. Я.П. Дідух. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.
25. Blab J., Riecken U., Ssymank A. Proposal on a criteria system for National Red Data Book of Biotopes // Landscape Ecology. – 1995. – 10, 1. – P. 41-50.
26. Chomitz K.M., Brenes L., Costantino L. Financing Environmental Services: The Costa Rican Experience. Publication Number 10. Washington, DC: The World Bank, 1998. – http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer?WDSPIB/2000/08/26/000094946_00081505312640/Rendered/PDF/multi_page.pdf
27. Dahlberg A., Croneborg H. (Eds). 33 threatened fungi. Complementary and revised information on candidates for listing in Appendix 1 of the Bern Convention, 2003. – 82 p.
28. Dahlberg A., Mueller G.M. Applying IUCN Red Listing Criteria for assessing and reporting on the conservation status of fungal species // Fungal Ecology. – 2011. – 4. – P. 147-162.
29. Essl F., Egger G., Ellmauer T., Aigner S. Rote Liste gefährdeter Biotoptypen

-
- Österreichs. Wälder, Forste, Vorwälder. – Wien, 2002a. – Bd. 156. – 143 s.
30. Essl F., Egger G., Ellmauer T., Aigner S. Rote Liste der gefährdeten Biotoptypen Österreichs: Konzept. – Wien: Umweltbundesamt, 2002b.
 31. FOREST EUROPE, UNECE and FAO 2011: State of Europe's Forests 2011. Status and Trends in Sustainable Forest Management in Europe. – Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe, 2011. – 344 p.
 32. Gärdenfors U., Hilton-Taylor C., Mace G.M., Rodriguez J.P. The application of IUCN red list criteria at regional levels // *Conserv. Biol.* – 2001. – 15. – P. 1206-1212.
 33. Guidelines for Using the IUCN Red List Categories and Criteria Version 8.1 (August 2010) [Electronic resource]. – 2010. – <http://intranet.iucn.org/webfiles/doc/SSC/RedList/RedListGuidelines.pdf>.
 34. IUCN Red List Categories and Criteria. Version 3.1.: IUCN Species Survival Commission. – IUCN, Gland (Switzerland) and Cambridge (UK), 2001.
 35. IUCN Standards and Petitions Subcommittee. Guidelines for Using the IUCN Red List Categories and Criteria. Version 10.1. Prepared by the Standards and Petitions Subcommittee. – 2013a. – <http://www.iucnredlist.org/documents/RedListGuidelines.pdf>
 36. IUCN. Guidelines for Application of IUCN Red List Criteria at Regional and National Levels: Version 4.0. – Gland (Switzerland); Cambridge (UK): IUCN, 2012b. – iii + 41pp. – http://www.iucnredlist.org/documents/reg_guidelines_en.pdf
 37. IUCN. Red List Categories and Criteria: Version 3.1. 2nd ed. – Gland (Switzerland); Cambridge (UK): IUCN, 2012a. – iv + 32 pp. (www.iucnredlist.org/technical-documents/categories-and-criteria)
 38. IUCN. Rules of Procedure IUCN Red List Assessment Process 2013–2016. Version 2.0. Approved by the IUCN SSC Steering Committee in September 2012. – 2012 c. – http://www.iucnredlist.org/documents/Rules_of_Procedure_for_Red_List_2013-2016.pdf
 39. IUCN. Standards and Petitions Subcommittee. Guidelines for Using the IUCN Red List Categories and Criteria. Version 10.1. Prepared by the Standards and Petitions Subcommittee. – 2013a. – <http://www.iucnredlist.org/documents/RedListGuidelines.pdf>
 40. IUCN. The IUCN Red List of Threatened Species. Version 1.0. – 2013b. – <http://www.iucnredlist.org>
 41. Jennings S., Nussbaum R., Judd N. and Evans T. The High Conservation Value Forest Toolkit, Edition 1, December 2003. Prepared by ProForest, South Suite, Frewin Chambers, Frewin Court, Oxford OX1 3HZ, UK.
 42. Kjærstad G. The Norwegian Red List on Habitats – Wetland Types [Electronic resource]. – 2011. – <http://www.dirnat.no/multimedia/49342/The-Norwegian-Red-List-on-Habitats-Wetland-Types-Gunnar-Kjarstad.pdf>
 43. MCPFE. 2007. State of Europe's Forests 2007. The MCPFE Report on Sustainable Forest Management in Europe Jointly prepared by the MCPFE Liaison Unit Warsaw and UNECE/FAO. – Warsaw, 2007. – 247 p.
 44. Newton A., Kapos V. Biodiversity indicators in national forest inventories. – Kotka IV: Expert Consultation on Global Forest Resources Assessments – Linking National

-
- and International efforts. Kotka, Finland, 1-5 July 2002. Background paper 6.4. – 19 p.
45. Rodriguez J.P., Rodriguez-Clark K.M., Baillie J.E.M. et al. Establishing IUCN Red List Criteria for Threatened Ecosystems // *Conserv. Biol.* – 2011 – 25, 1. – P. 21-29.
46. Threat criteria and categories in the German Red List of Threatened Habitats – http://www.bfn.de/0322_biotope_kat+M52087573_ab0.html

ГЛОСАРІЙ

Терміни та означення, використані в роботі

Термін українською	Термін англійською	Означення	Джерело означення
Біологічне різноманіття	Biological diversity	Різнороманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми та екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманітність екосистем	Закон України № 257/94-ВР від 29.11.94 р. “Про ратифікація Конвенції про охорону біологічного різноманіття”
Біорізнороманіття в лісах	Biodiversity in forests	Див. лісове біорізнороманіття	
Біорізнороманіття лісів	Biodiversity of forests	Див. лісове біорізнороманіття	
Біотична різноманітність	Biotic diversity	Синонім терміна “біотичне різноманіття”	
Біотичне різноманіття	Biotic diversity	Синонім терміна “біологічне різноманіття” в більш правильній для української мови мовно-семантичній формі	
Буферні території	Buffer area (zone)	Території, які забезпечують захист ключових і сполучних територій від зовнішніх впливів	Закон України № 1864-IV від 24.06.04 р. “Про екологічну мережу України”
Види, існування яких під загрозою		Види, які знаходяться під загрозою зникнення і збереження яких є малоімовірним, якщо продовжуватиметься згубна дія чинників, які впливають на їхній стан	
Види, що перебувають під загрозою знищення		Ті, які перебувають під загрозою вимирання по всій території поширення або на значній її частині	
Видове й ценотичне різноманіття біоти	Species and coenotic diversity of biota	Різнороманіття видів рослинного й тваринного світу, а також різноманіття синтаксонів рослинності (типів рослинних угруповань) або зоокомплексів різного рівня на певній території, межі якої визначені за природними або умовними критеріями	

Відновлювані території	Renewable territories	Території, які забезпечують формування просторової цілісності екомережі, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану	Закон України № 1864-IV від 24.06.04 р. “Про екологічну мережу України”
Екомережа	Ecological network	Єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об’єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов’язань України підлягають особливій охороні	Закон України № 1864-IV від 24.06.04 р. “Про екологічну мережу України”
Екомережа	Ecological network	Система природних, напівприродних і, навіть, антропогенно трансформованих і техногенних територій, які забезпечують поєднання залишків природних екосистем, які збереглися на відносно мало порушених територіях в єдину функціональну систему за допомогою сполучних територій – екокоридорів	
Екосистемні послуги	Ecosystem services	Певні функції екосистем, які є джерелом певної користі для людини й активно нею експлуатуються	
Екосистемні послуги	Ecosystem services	Виконувані екосистемами функції, які забезпечують збереження природних циклів, процесів та енергетичних потоків, що створюють умови для підтримки життя, зокрема життя людей, на користь нинішнього й майбутніх поколінь	Міжнародний орган по морському дну ООН
Ендемічні види	Endemic species	Види, які розповсюджені на обмеженій географічній території, де вони виникли в процесі еволюції. За умови,	

		коли така територія невелика за площею, вид є особливо важливим для охорони, оскільки малий ареал збільшує вразливість виду	
Збереження видів <i>ex-situ</i>	<i>Ex-situ</i> conservation	Збереження компонентів біорізноманіття поза їх природними місцями існування	Закон України № 257/94-ВР від 29.11.94 р. “Про ратифікація Конвенції про охорону біологічного різноманіття”
Індикатори сталого ведення лісового господарства	Indicators for sustainable forest management	Параметри, які можна виміряти й співвіднести для окремого критерію сталого ведення лісового господарства. Вони вказують на стан і часові зміни для кожного критерію і демонструють досягнуте просування до визначеної мети	Рішення L2 Третьої Міністерської конференції із захисту лісів у Європі (1998 р.)
Ключові території	Key areas	Території, які забезпечують збереження найбільш цінних і типових для певного регіону компонентів ландшафтного та біорізноманіття. Інколи ключові території називають ядрами	Закон України № 1864-IV від 24.06.04 р. “Про екологічну мережу України”
Критерії сталого ведення лісового господарства	Criteria for sustainable forest management	Ознаки, що характеризують або окреслюють суттєві елементи або набір умов чи процесів і за якими можна оцінити стале ведення лісового господарства	Рішення L2 Третьої Міністерської конференції із захисту лісів у Європі (1998 р.)
Ландшафтна різноманітність	Landscape diversity	Поєднання багатства видів ландшафтних комплексів і ландшафтовірних компонентів та їхніх характерних властивостей і рис на певній території – у межах регіону, країни, материка, частини світу, акваторії тощо	
Ліси, що охороняються	Protected forests	Походить від терміну “територія, що охороняється” (protected area) – географічно позначена територія, яка виділяється, регулюється й використовується для досягнення конкретних природоохоронних цілей	Закон України № 257/94-ВР від 29.11.94 р. “Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття”

Лісове біорізноманіття	Forest Biological Diversity	Усі життєві форми, знайдені на вкритих лісовою рослинністю територіях, та екологічні функції, які вони виконують	Сайт Конвенції про охорону біологічного різноманіття (http://www.cbd.int/forest/what.shtml)
Менеджмент біорізноманіття	Biodiversity management	Обґрунтування системи заходів (менеджмент-плану) щодо оптимізації стану біорізноманіття на певній території на підставі результатів моніторингу біорізноманіття, їх реалізація й контроль за їх наслідками	
Менеджмент екомережі	Ecological network management	Комплексний багатофакторний процес управління територією, людськими, мотиваційними, фінансовими, природними, технічними, інформаційними ресурсами, який полягає в прийнятті й реалізації обґрунтованих ефективних управлінських рішень і керівництва людьми, ресурсами та територією з метою досягнення цілей, які стоять перед екомережею	
Менеджмент видів	Species management	Розроблення планів і реалізація дій щодо практичних заходів охорони видів	
Моніторинг біорізноманіття	Biodiversity monitoring	Система збирання, узагальнення, збереження і передавання інформації про стан біоти й середовища її існування за стандартизованими методиками й стандартизованими засобами для подальшого аналізу, експертизи й використання з метою обґрунтування управлінських рішень щодо оптимізації збереження біотичної й ландшафтно-різноманітності та функціонування екосистем	
Об'єкт екомережі	Ecological network object	Окрема складова частина екомережі, що має ознаки просторового об'єкта – певну площу, межі, характеристики тощо. До об'єктів екомережі зараховують території та об'єкти природно-заповідного фонду, водного фонду, лісового фонду, сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (пасовища, сіножаті) тощо	Закон України № 1864-IV від 24.06.04 р. “Про екологічну мережу України”

Оселишна (habitat's, biotop's) концепція територіальної охорони (збереження біотичної та ландшафтної різноманітності)	Habitat concept of territorial protection (conservation of biological and landscape diversity)	Оселище (англ. habitat) – це ділянки земної або водної поверхні, які визначаються за географічними, кліматичними й біологічними ознаками та забезпечують можливість існування видів рослин і тварин та їх сукупностей. Конкретний тип оселища забезпечує особливі умови “проживання” для конкретної, чітко визначеної, сукупності видів. Оселишна концепція збереження біотичної й ландшафтної різноманітності передбачає комплексний, екологічний підхід до збереження усіх компонентів природних комплексів, які забезпечують існування певних видів та їх угруповань	Директива 92/43/ЄЕС “Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори”
Охоронний статус природних видів тваринного й рослинного світу	Protection status of native species of animal and plant world	1. Приналежність виду рослинного або тваринного організму до природоохоронного списку певного рівня, наприклад міжнародного (Червоний список МСОП, Європейський Червоний список, Додатки до Бернської конвенції, Директиви Європейського союзу про оселища), національного (Червона книга України), регіонального (регіональні переліки видів, що підлягають охороні в областях та АР Крим). 2. Категорія, прийнята Законом України “Про Червону книгу України”: зниклі (види, щодо яких відсутня будь-яка інформація про наявність їх в Україні в природі або спеціально створених умовах); зниклі в природі (види, які зникли в Україні в природі, але збереглися у спеціально створених умовах або поза межами України); зникаючі (види під загрозою зникнення, для яких спостерігається зменшення ареалу або чисельності; їх збереження є малоймовірним без усунення дії негативних чинників); вразливі (види, які у найближчому майбутньому можуть бути зараховані до категорії зникаючих, якщо триватиме дія чинників,	

		<p>які негативно впливають на стан їхніх популяцій); рідкісні (види, відомі з небагатьох місцезнаходжень, популяціям яких характерна відносна стабільність, хоча й низькі показники); неоцінені (види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих або рідкісних, але ще не зараховані до жодної з цих категорій; у тому числі більш-менш широко розповсюджені в різних регіонах України); недостатньо відомі (види, які потребують подальших досліджень і які не можна зарахувати до жодної із вищезазначених категорій через відсутність необхідної достовірної інформації; у тому числі таксономічно критичні види).</p> <p>3. Це сукупність чинників, які можуть вплинути на його поширення в майбутньому й на чисельність його популяції у межах території (Директива 92/43/ЄЕС)</p>	
Популяційний підхід	Population approach	<p>Система оцінки природоохоронного статусу видів у відповідності зі станом їхніх популяцій та їх динамікою</p> <p>Популяція – сукупність особин одного виду, здатна до самовідновлення й відмежована від інших сукупностей цього ж виду екологічними або біотичними бар'єрами, що ускладнює обмін генетичною інформацією; або сукупність особин певного виду, здатних до вільного схрещування, які населяють певну територію і є відносно ізольовані від сусідніх популяцій. Залежно від фахової інтерпретації (генетиками, екологами, систематиками) можливі різні аспекти тлумачення цього поняття.</p>	
Природне середовище	Natural environment	1. Середовище існування рослинних і тваринних організмів та їх угруповань.	

		<p>2. Сукупність абіотичних і біотичних факторів, природних і змінених у результаті діяльності людини, які впливають на живий світ планети</p> <p>3. Природне навколишнє середовище – сукупність природних і змінених людиною абіотичних і біотичних чинників, які мають безпосередній або опосередкований вплив на людину та її господарську діяльність; природна складова довкілля – навколишнього щодо людини, групи людей чи суспільства середовища їх існування й діяльності</p>	
Природні або напівприродні оселища	Natural or semi-natural habitats	<p>Типи оселищ, які сформувалися в результаті природних (спонтанних) чинників, у тій чи іншій мірі перетворені внаслідок тривалого впливу діяльності людини, пов'язаної з господарським використанням природних екосистем. Слід відрізняти від антропогенних типів оселищ, які є результатом створення людиною відсутніх в природі типів екосистем – техногенних, культурфітоценозів (агрофітоценозів), селітебних тощо</p>	Директива 92/43/ЄЕС “Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори”
Природні і напівприродні природно-територіальні комплекси	Natural and semi-natural territorial complexes	<p>Історично зумовлена й просторово відокремлена єдина й нерозривна система, що сформувалася внаслідок взаємодії взаємозумовлених компонентів природи – земної кори, атмосфери, води, рослин і тварин, яка розвивається внаслідок визначальної дії змін в її літогенній основі. До природних територіальних комплексів можуть бути зараховані будь які повні (п'ятикомпонентні) природні утворення ландшафтного рівня. Термін запропонований І.А. Солнцевим</p>	
Природоохоронний статус видів (за чинною нині категоризацією МСОП)	Conservation status of species (by categorization of IUCN)	<p>EX (Extinct) – таксон, який зник (зниклий).</p> <p>RE (Regionally Extinct) – таксон, який зник у регіоні.</p> <p>EW (Extinct in the Wild) – таксон, який зник з природних угруповань.</p> <p>CR (Critically Endangered) – таксон,</p>	

		<p>який перебуває під критичною загрозою зникнення. Таксони, для яких існує висока загроза зникнення в природі найближчим часом, що визначається за такими ознаками: поширення популяцій обмежується 10-100 км², а спостереження протягом 10 років або часу життя трьох поколінь особин підтверджують, що інтенсивність зменшення сягає 80% популяцій.</p> <p>EN (Endangered) – таксон, який знаходиться під загрозою зникнення, стан його популяцій свідчить про високий ризик його зникнення в природі в недалекому майбутньому, що визначається за площею поширення в межах 500-5000 км² і спостереженнями, які свідчать протягом 10 років або часу життя трьох поколінь особин, що інтенсивність зменшення сягає 50% популяцій.</p> <p>VU (Vulnerable) – вразливий, стан його популяцій свідчить про високий ризик його зникнення в природі в майбутньому, що індикується площами поширення в межах 2000-20000 км² та результатами спостережень, які свідчать про зменшення протягом 10 років або часу життя трьох поколінь особин до 20% популяцій.</p> <p>LR (Lower Risk) – таксон з низьким рівнем ризику зникнення, може бути оцінений за трьома підкатегоріями:</p> <p>cd (Conservation Dependent) – таксон, стабільне існування якого залежить від охорони (локалітетів або біотопів);</p> <p>nt (Near Threatened) – таксон, який за статусом наближається до такого, якому загрожує небезпека зменшення чисельності й зникнення, не належить до категорії залежного від охорони, але наближається до вразливого;</p>	
--	--	--	--

		<p>Lc (Least Concern) – таксон, який мінімально потребує охорони, він не належить до підкатегорій “залежний від охорони” та “близький до вразливого”.</p> <p>DD (Data Deficient) – даних для оцінки статусу недостатньо.</p> <p>NE (Not Evaluated) – таксон, який не підлягає оцінці, для нього немає підстав бути зарахованим до наведених вище категорій.</p>	
Сполучні території (екокоридори)	Linkage areas (corridors)	Території, які поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу	Закон України № 1864-IV від 24.06.04 р. “Про екологічну мережу України”
Сприятливий природоохоронний статус	Favorable conservation status	<p>Стан збереження виду слід вважати “сприятливим”, якщо:</p> <ul style="list-style-type: none"> дані щодо динаміки популяції вказують на її довготривалу саморегуляцію як життєздатного компонента природних оселищ; природний ареал виду не зменшився і в найближчому майбутньому такі процеси не передбачаються; існує і, більш імовірно, існуватиме в майбутньому достатньо велике оселище для підтримання (або збереження) стану популяції на довгострокову перспективу. <p>Стан збереження оселища слід вважати “сприятливим”, якщо:</p> <ul style="list-style-type: none"> його природний ареал і ділянки, на яких він представлений в його межах, є стабільними або збільшуються; специфічні структура й функції, які необхідні для його довгострокового існування не лише наявні на сьогодні, але й, вочевидь, існуватимуть у найближчому майбутньому, а також природоохоронний статус його типових видів є сприятливим, як визначено відповідними критеріями Директиви. 	Директива 92/43/ЄЕС “Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори”

Стале ведення лісового господарства (ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку)	Sustainable forest management (SFM)	Догляд за лісами й лісовими землями та їх використання таким чином і з такою інтенсивністю, щоб підтримувати їх біорізноманіття, продуктивність, відновлювальну здатність, життєвість та їх потенціал до виконання тепер і в майбутньому всіх притаманних їм екологічних, економічних і соціальних функцій на місцевому, національному й глобальному рівнях, не викликаючи при цьому пошкодження інших екосистем	Рішення Н1 Другої Міністерської конференції із захисту лісів у Європі (1993 р.)
Стале використання [біорізноманіття]	Sustainable use (biodiversity)	Використання компонентів біологічного різноманіття таким чином і такими темпами, які не призводять у довгостроковій перспективі до вичерпання біологічного різноманіття, тим самим зберігаючи її властивість задовольнити потреби теперішнього й майбутніх поколінь і відповідати її сподіванням	Закон України № 257/94-ВР від 29.11.94 р. “Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття”
Структурні елементи екомережі	Structural elements of the ecological network	Території екомережі, що відрізняються за своїми функціями. До структурних елементів екомережі належать ключові, сполучні, буферні та відновлювані території	Закон України № 1864-IV від 24.06.04 р. “Про екологічну мережу України”
Традиційні заповідні території (об’єкти природно-заповідного фонду)	Traditional protected areas (objects of nature reserve fund)	Природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам’ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва	Закон України № 2457-XII-ВР від 16.06.92 р. “Про природно-заповідний фонд України”

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО БІОРІЗНОМАНІТТЯ В ЛІСАХ І НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

Перелік основних міжнародних та європейських документів, що стосуються біорізноманіття

1. Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020, including Aichi Biodiversity Targets (CBD, <http://www.cbd.int/decision/cop/?id=12268>)
2. European Parliament resolution of 20 April 2012 on our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020 (2011/2307(INI))
3. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття
4. Директива 79/409/ЕЕС про охорону природних видів птахів (Council Directive 79/409/EEC on the conservation of wild birds)
5. Директива 92/43/ЕЕС про збереження природних типів оселищ та видів природної фауни і флори
6. Програма робіт по природно-заповідним територіям Конвенції про біологічне різноманіття

Перелік основних міжнародних та європейських документів, що стосуються біорізноманіття в лісах

7. United Nations Forum on Forests (<http://www.un.org/esa/forests/index.html>)
8. A new EU Forest Strategy: for forests and the forest-based sector. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (Brussels, 20.9.2013 COM(2013) 659 final, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0659:FIN:en:PDF>)
9. Expanded programme of work on forest biological diversity ((CBD, sixth meeting in 2002 of the COP, decision VI/22, paragraph 10, annex. <https://www.cbd.int/doc/publications/for-pow-en.pdf>)
10. The Forest Biodiversity Programme METSO 2008–2016 (Finland)
11. Рішення Міністерських конференцій із захисту лісів у Європі що стосуються біорізноманіття

Перелік чинних міжнародних договорів України, що стосуються біорізноманіття

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони (http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535)
13. Конвенція про біологічне різноманіття (прийнято 5.06.1992, у м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія), ратифіковано Україною 29.11.1994)

-
14. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (прийнято 19.09.1979, у м. Берн (Швейцарія), ратифіковано Україною 29.10.1996)
 15. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (прийнято 2.02.1971, у м. Рамсар (Іран), ратифіковано Україною 29.10.1996)
 16. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (прийнято 23.06.1979, у м. Бонн (Німеччина), ратифіковано Україною 19.03.1999)
 17. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (прийнято 3.03.1973, у м. Вашингтон (США), ратифіковано Україною 14.05.1999)
 18. Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (прийнято 16.06.1995, у м. Гаага (Нідерланди), ратифіковано Україною 4.07.2002 № 62-IV)
 19. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку (прийнято 14.06.1992, у м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія), ратифікації не потребує)
 20. Європейська ландшафтна конвенція (прийнято 20.10.2000, у м. Флоренція (Італія), ратифіковано Україною 7.09.2005)
 21. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (прийнято 22.05.2003, у м. Київ (Україна), ратифіковано Україною 7.04.2004)
 22. Угода про збереження кажанів в Європі (закон про приєднання від 14.05.1999)
 23. Угода про збереження популяцій європейських кажанів (прийнято 4.12.1991, у м. Лондон (Великобританія), ратифіковано Україною 14.05.1999)
 24. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_711)

Нормативно-правові акти України, що мають відношення до біорізноманіття в лісах

Закони, Кодекси, Укази

25. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” (від 25.06.1991, № 264)
26. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” (від 16.06.1992, № 2456)
27. Закон України “Про тваринний світ” (від 13.12.2001, № 2894)
28. Закон України “Про рослинний світ” (від 9.04.1999, № 591)
29. Закон України “Про Червону книгу України” (від 7.02.2002, № 3055)
30. Закон України “Про мисливське господарство та полювання” (від 22.02.2000, № 1478)
31. Закон України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”, від 21.09.2000 № 1989-III.
32. Закон України “Про екологічну мережу України” (від 24.06.2004 № 1864-IV)

-
33. Закон України “Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону” (від 10.02.2000 № 1436-III)
 34. “Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні”. Верховна Рада України; (Постанова, Рекомендації від 20.02.2003 № 565-IV)
 35. Закон України “Про ратифікацію Протоколу про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат” (від 16.10.2012 № 5432-VI)
 36. Закон України “Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року” (21.12.2010 № 2818-VI)
 37. Кодекс України про адміністративні правопорушення (від 7.12.1984, № 8073)
 38. Кримінальний Кодекс України (від 5.04.2001, №2341)
 39. Президент України; Указ “Про невідкладні заходи щодо забезпечення додержання законодавства у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду України” (від 11.11.2004 № 1396/2004)
 40. Президент України; Указ “Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні” (від 23.05.2005, №838/2005)

Постанови Кабінету Міністрів України

41. Про концепцію збереження біологічного різноманіття України (від 12.05.1997, № 439)
42. Про службу державної охорони природно-заповідного фонду України (від 14.07.2000, № 1127)
43. Про затвердження Положення про Зелену книгу України (від 29.08.2002, № 1286)
44. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду України (від 21.04.1998, № 521)
45. Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України (від 01.06.1993, № 399)
46. Про затвердження Порядку розроблення проектів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення (від 25.08.2004, № 1094)
47. Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів (Перелік від 17.09.1996, № 1147)
48. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України (від 03.04.1995, № 239)
49. Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення (Положення від 10.08.1992, № 459)
50. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, пов’язаної з використанням, охороною і відтворен-

ням державного мисливського фонду, та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Державним агентством лісових ресурсів (Критерії від 23.01.2013, № 31)

51. Про внесення змін до Правил рубок головного користування в гірських лісах Карпат (від 13.04.2011, № 399)
52. Про затвердження Санітарних правил в лісах України (від 27.07.1995, № 555)
53. Про затвердження Державної цільової програми “Ліси України” на 2010-2015 роки (Програма, Паспорт, Заходи від 16.09.2009, № 977)
54. Про затвердження Положення про державну лісову охорону (Положення від 16.09.2009, № 976)
55. Про затвердження Правил рубок головного користування в гірських лісах Карпат (Правила від 22.10.2008, № 929)
56. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу (Порядок від 23.07.2008, № 665)
57. Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів (Порядок від 20.06.2007, № 848)
58. Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок (Порядок, Нормативи, від 16.05.2007, № 733)
59. Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів (Правила від 12.05.2007, № 724)
60. Про затвердження Правил відтворення лісів (Правила від 01.03.2007, № 303)
61. Про першочергові заходи щодо створення захисних лісових насаджень на неугіддях та в басейнах річок (від 28.02.2001, № 189)
62. Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду (Порядок від 06.07.1998, № 1012)
63. Про затвердження Порядку видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів (від 23.05.2007, № 761)
64. Про затвердження Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України (від 23.04. 1996, № 449)

Розпорядження Кабінету Міністрів України

65. Про схвалення Концепції реформування та розвитку лісового господарства (Концепція від 18.04.2006, № 208-р)
66. Про переведення лісів до іншої групи та віднесення лісів до категорій захисності (Перелік від 23.04.2001, № 146-р)
67. Про віднесення лісів до категорій захисності (Перелік від 17.01.2000, № 36-р)
68. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки (від 25.05.2011, № 577-р)
69. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки (від 22.09.2004, № 675-р)

-
70. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року (від 17.10.2007, № 880-р)

Накази, інструкції, правила міністерств і державних комітетів

71. Наказ Мінекобезпеки України “Про затвердження Інструкції щодо застосування порядку встановлення лімітів використання диких тварин, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення” (від 26.05.1999, № 116)
72. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України “Про затвердження Правил видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об’єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення” (від 26.05.1999, № 115)
73. Наказ Мінприроди України “Про затвердження Інструкції про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення” (від 12.03.1993, № 19)
74. Наказ Мінприроди України “Про затвердження Інструкції про застосування порядку установа лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення” (від 24.01.2008, № 27)
75. Наказ Мінприроди України “Про затвердження Положень про Проекти організації територій установ природно-заповідного фонду України” (від 06.07.2005, № 245)
76. Наказ Держкомрибгоспу України “Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства” (від 15.02.1999, № 19) (Зареєстровано: Мін’юст України від 28.04.1999, № 269/3562)
77. Верховний Суд. “Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля” (Постанова від 10.12.2004 № 17)
78. Наказ Мінекобезпеки України “Про внесення змін та доповнень до Інструкцій щодо порядку використання природних ресурсів у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, затверджених наказом Мінприроди України від 12 березня 1993 року № 19” (від 11.05.1994, № 43) (Зареєстровано: Мін’юст України від 24.05.1994 № 111/320)
79. Методичні рекомендації щодо режиму збереження лісових екосистем на територіях природно-заповідного фонду України різних категорій. Затверджено спільним наказом Міністерства екології та природних ресурсів України та Державного комітету лісового господарства України від 24 грудня 2003 р. № 185/210-А.
80. Мінекобезпеки України; Інструкція від 11.05.1994 № 43 “Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення”

(Зареєстровано: Мін'юст України від 24.05.1994, № 112/321)

81. Наказ МОНПС “Про затвердження Інструкції про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, форм клопотання та бланків дозволів на таке добування” (Інструкція від 01.02.1993, № 3) Зареєстровано: Мін'юст України від 12.02.1993, № 4
82. Наказ МОНСЯБ “Про затвердження Інструкції про порядок спеціального використання водних живих ресурсів” (від 10.02.2000, № 34/13)
83. Наказ Мінлісгоспу “Інструкція про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів” (від 01.10.2010, № 298, зареєстрована в Мін'юсті України 16.12.2010, № 1267/18562)
84. Наказ Держкомлісгоспу “Про затвердження Правил рубок головного користування” (від 23.12.2009, № 364)
85. Інструкція з впорядкування лісового фонду України. Част. 1 “Польові роботи”, част. 2 “Камеральні роботи”, Ірпінь, 2006. (затверджена науково-технічною радою ДКЛГ України)
86. Правила пожежної безпеки в лісах України (затверджені наказом ДКЛГ України, зареєстровані в Мін'юсті України)
87. Правила охорони праці працівників лісового господарства та лісової промисловості (затверджені наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці № 119 від 13.07.2005)

ПРОПОЗИЦІЇ

змін до розділу 8.3. “Впорядкування лісів природно-заповідного фонду” “Інструкції з впорядкування лісового фонду України”

(Текст, який пропонується додати, позначено *курсивом*, який пропонується вилучити – *закреслено*)

8.3. Впорядкування лісів природно-заповідного фонду

8.3.1. Згідно до статті 3 Закону України “Про природно-заповідний фонд України” до природно-заповідного фонду (ПЗФ) належать такі природні території та об’єкти: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам’ятки природи, заповідні урочища *та штучно створені об’єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва.*

8.3.1.1. *Оскільки згідно до ст. 46 ЛКУ лісовпорядкування передбачає виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів, тваринного і рослинного світу і підлягають заповіданню, то лісовпорядкування в об’єктах ПЗФ має бути проведено з врахуванням даних, що містяться в:*

- Червоній книзі України;
- Зеленій книзі України;
- додатках до Бернської конвенції:
 - Види флори, що підлягають суворій охороні (Додаток I);
 - Види фауни, що підлягають суворій охороні (Додаток II);
 - Види фауни, що підлягають охороні (Додаток III);
 - Заборонені методи забиття, відлову та інших форм експлуатації тварин і рослин (Додаток IV);
- Резолюцій 4 (1996) та 6 (1998, 2011) Бернської конвенції;
- Додатку I до Боннської конвенції (мігруючі види тварин, що знаходяться під загрозою зникнення. Україна мусить забезпечити суворий захист цих видів, охорону або відновлення місць їхнього існування, зменшувати вплив перешкод на шляхах міграції та контролювати інші фактори, які можуть становити загрози);
- наукових публікаціях щодо наявності червонокнижних видів на проєктованих територіях.

8.3.1.2. *Лісовпорядкування природних та біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних та зоологічних парків проводиться на підставі їх проєктів організації території (згідно Закону про ПЗФ). Проєкти організації та розвитку лісового господарства*

зазначених в цьому пункті об'єктів ПЗФ не повинні дублювати зміст проектів організації території, а логічно доповнювати інформацію щодо ефективної організації та науково обґрунтованого ведення лісового господарства, охорони, захисту, раціонального використання, підвищення екологічного та ресурсного потенціалу лісів зазначених об'єктів ПЗФ;

8.3.1.3. Лісовпорядкування природних та біосферних заповідників, національних природних парків має базуватися на їх літописах природи (літописи природи є основною формою узагальнення результатів наукових досліджень та спостережень за станом і змінами природних комплексів, виконаних у природних заповідниках, біосферних заповідниках та національних природних парках. Літописи природи використовуються для оцінки стану навколишнього природного середовища, розроблення заходів щодо охорони та ефективного використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки).

8.3.2. Впорядкування лісів природних заповідників виконується у відповідності з їхнім цільовим призначенням статусом, завданнями і вимогами щодо охорони природних комплексів та об'єктів природних заповідників згідно встановленим режимом ведення господарства. Режим ведення господарства регламентується Законом про ПЗФ та Положеннями про кожний заповідники.

8.3.2.1. Лісовпорядкування заповідників проводиться на основі матеріалів ґрунтово-лісотипологічного та геоботанічного обстеження, проектів організації території, літописів природи та інших матеріалів. Враховуючи цільове призначення лісів заповідників, під час лісовпорядкування дається детальний опис усіх флористичних компонентів лісових біоценозів, закладаються постійні пробні площі спеціального призначення для вивчення розвитку біогеоценозів у часі, проводиться детальний аналіз порушень заповідного режиму, проведених науково-дослідних робіт, бонітування кормових угідь для фауни. При відсутності матеріалів зазначених обстежень, вони виконуються в рік лісовпорядкування за окремими договорами.

8.3.2.2. У межах встановлених охоронних зон заповідника господарські заходи призначаються з урахуванням власності на землю, вимог закону про ПЗФ та Положення про охоронну зону. Враховуючи цільове призначення лісів заповідників, під час лісовпорядкування дається детальний опис усіх флористичних компонентів лісових біоценозів, закладаються постійні пробні площі спеціального призначення для вивчення розвитку біогеоценозів у часі, проводиться детальний аналіз порушень заповідного режиму, характеру проведення науково-дослідних робіт, бонітування кормових угідь для фауни.

8.3.2.3. Впорядкування лісів біосферних заповідників виконується у відповідності з їхнім статусом, завданнями і вимогами щодо структури території та особливос-

тям управління біосферними заповідниками згідно закону про ПЗФ та Положенням про біосферний заповідник.

8.3.3.1. За цільовим призначенням і характером господарського впливу територія **біосферного заповідника** розділяється на окремі функціональні зони:

- зона регульованої заповідності – господарська діяльність дуже обмежена відповідно до встановленої режимності;
- заповідна зона – господарське втручання в хід природних процесів не допускається;
- буферна зона – території виділені для запобігання негативного впливу господарської діяльності на заповідну зону;
- зона антропогенних ландшафтів – території традиційного землекористування і лісокористування, рекреації та інших видів господарської діяльності;

У межах території біосферних заповідників можуть виділятися зони регульованого заповідного режиму, до складу яких включаються регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з дотриманням вимог щодо їх охорони, встановлених Законом про ПЗФ.

Детально структура території (зонування, режими) та особливості управління біосферними заповідниками визначені в Законі про ПЗФ.

8.3.23.42. Під час лісовпорядкування в біосферних заповідниках можуть бути призначені:

- відновлювальні заходи на землях, де корінні природні комплекси виявились порушеними діяльністю людини, а також заходи щодо попередження змін природних комплексів у наслідок господарської діяльності на територіях, які прилягають до заповідника, а саме:
- відновлення гідрологічного режиму, збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають, тощо;
- необхідні протипожежні і санітарні заходи, які не порушують режиму біосферного заповідника і передбачають улаштування протипожежних розривів, мінералізованих смуг уздовж доріг і кварталних просік, очищення лісу від сушняку і захаращеності вздовж доріг і просік, будівництво на межах заповідника пожежних веж та водойм. Санітарні рубки призначаються і проводяться у виключних випадках, коли виникає небезпека поширення вогнищ шкідників і хвороб на великі площі;
- рубки догляду лише в молодих культурах у певних місцях, а також у похідних молодняках природного походження з метою сприяння формуванню типових природних комплексів;
- біотехнічні заходи (виключаючи вбивство тварин) поза межами заповідної зони в обсягах, які забезпечують збереження оптимальної чисельності тварин, (регулювання чисельності допускається в обмеженому порядку переважно шляхом вилову тварин);
- проведення інших заходів, необхідних для збереження природних заповідних комплексів, виконання плану науково-дослідних робіт і забезпечення основних завдань

біосферного заповідника.

Проектування лісогосподарських та природоохоронних заходів в об'єктах природно-заповідного фонду здійснюється згідно “Методичних рекомендацій щодо режиму збереження лісових екосистем на територіях природно-заповідного фонду України різних категорій”, затверджених спільним наказом №185/210-А Міністерства екології та природних ресурсів України і Державного комітету лісового господарства України від 24.12.2003 року.

8.3.2.5. У межах встановлених охоронних зон заповідника господарські заходи призначаються з урахуванням вимог Положення про охоронну зону.

8.3.34. Лісовпорядкування **національних природних і регіональних ландшафтних парків** здійснюється у відповідності з їхніми *статусами і завданнями, структурою території та вимогами щодо охорони природних комплексів та об'єктів згідно Закону про ПЗФ.*

На території національних природних і регіональних ландшафтних парків цільовим призначенням і режимом ведення господарства, визначених відповідними Положеннями, затвердженими в установленому порядку при утворенні парку.

З урахуванням їх природоохоронної, оздоровчих, рекреаційних та інших функцій цінностей встановлюється диференційний режим щодо їх охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням:

—заповідна зона—призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів з режимністю як для природних заповідників;

—зона регульованої рекреації—використовується для короткострокового відпочинку та оздоровлення, дозволяється влаштування та обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок;

—зона стаціонарної рекреації—призначена для розміщення стаціонарних об'єктів, проживання і відпочинку;

—господарська зона—дозволяється господарська діяльність з дотриманням вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Зонування території парків та їх режим визначені в ст. 21 і 24 Закону про ПЗФ.

8.3.34.1. Територія національних природних парків може включати ділянки земель і водного простору кількох землекористувачів. Режим ведення господарства на цих землях визначається при створенні національного природного парку. На обмежених і спеціально виділених ділянках *в господарській зоні парків* допускаються традиційні форми господарської діяльності, кустарні і народні промисли, а також пов'язані з ними види користування окремими природними ресурсами. *В усіх зонах парків забороняється мисливство.*

8.3.34.2. Проведенню лісовпорядкування повинно передувати функціональне зонування території і пов'язані з ним напрямки господарських заходів, розвитку тран-

спортної мережі обслуговування туристів, охорони та управління парком. Така робота виконується за спеціальним договором.

8.3.34.3. Лісовпорядкування проводиться, де це доцільно, на ґрунтово-лісотипологічній основі. У рекреаційних зонах національного природного і регіонального парку проводиться ландшафтна таксація, а також виконується комплекс інших робіт, направлених на благоустрій їх території з метою послаблення рекреаційних навантажень на природні комплекси.

8.3.34.4. У процесі таксації лісу виявляються ділянки, які мають найбільше значення в ландшафтному, історичному та естетичному відношеннях, в цілях організації екскурсійних стежок і ознайомлення відвідувачів з вартими уваги куточками і об'єктами парку.

8.3.34.5. На території національного природного (регіонального ландшафтного) парку, за виключенням заповідної території зони, проектується проведення рубок догляду, санітарних рубок, реконструктивних рубок (в необхідних випадках), лісовідновних заходів.

ПРОПОЗИЦІЇ

щодо змін до Постанови КМУ від 16.05.2007 р. № 733 “Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок”

(Текст, пропонується для включення до документу, виділений *курсивом*)

Загальна частина

1. Цей Порядок встановлює єдині вимоги до поділу лісів на категорії, умови та ознаки віднесення їх до таких категорій, а також виділення особливо захисних лісових ділянок (*ОЗЛД*) з режимом обмеженого лісокористування.

2. Ліси залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії:

- 1) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення;
- 2) рекреаційно-оздоровчі ліси;
- 3) захисні ліси;
- 4) експлуатаційні ліси.

3. Ліси, що зростають на одній території і відповідають умовам і ознакам віднесення до різних категорій, відносяться до тієї з них, для якої у визначеному законодавством порядку встановлений режим більш обмеженого лісокористування.

4. Межі лісів, визначених для віднесення до однієї з категорій, проводяться уздовж природних меж, кварталних просік, ліній зв'язку і електромереж та інших, чітко визначених на місцевості розмежувальних ліній – залізниць та автомобільних доріг, каналів, газопроводів, візирів, протипожежних розривів і вододільних ліній.

Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення

5. До лісів природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення відносяться лісові ділянки, що виконують природоохоронну, естетичну функцію, є об'єктами науково-дослідних робіт на довгочасну перспективу, сприяють забезпеченню охорони унікальних та інших особливо цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів.

- 1) розташовані в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду *та структурних елементів екологічної мережі*;
- 2) розташовані в межах історико-культурних заповідників, меморіальних комплексів, місць, пов'язаних з важливими історичними подіями, охоронних зон пам'яток історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва.

До лісів природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення відносяться також унікальні за породним складом, продуктивністю і генетичними властивостями лісові ділянки, на яких зростають реліктові, ендемічні види дерев, що мають велике наукове значення.

Рекреаційно-оздоровчі ліси

6. До рекреаційно-оздоровчих лісів відносяться лісові ділянки, що виконують рекреаційну, санітарно-гігієнічну та оздоровчу функцію, використовуються для туризму, зайняття спортом, санаторно-курортного лікування та відпочинку населення і розташовані:

- 1) у межах міст, селищ та інших населених пунктів;
- 2) у межах округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів;
- 3) у межах поясів зон санітарної охорони водних об'єктів;
- 4) у лісах зелених зон навколо населених пунктів. Площа таких лісових ділянок визначається за нормативами згідно з додатком 1;
- 5) поза межами лісів зелених зон, що виділяються за нормативами згідно з додатком 2;
- 6) *поза межами міст, селищ та інших населених пунктів, але є визначальними для задоволення основних потреб (наприклад, засоби для існування, забезпечення здорового довкілля тощо) чи традиційної культурної ідентичності місцевих громад (мають для них важливе культурне, екологічне, економічне або релігійне значення).*

Захисні ліси

7. До категорії захисних лісів відносяться лісові ділянки, що виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об'єктів від негативного впливу природних та антропогенних факторів, зокрема:

- 1) лісові насадження лінійного типу (полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів);
- 2) лісові ділянки (смуги лісів), розташовані у смугах відведення каналів, залізниць та автомобільних доріг;
- 3) лісові ділянки (смуги лісів) у ярах, на легкорозвіюваних пісках, рекультивованих землях, кам'янистих розсипах, малопотужних кам'янистих ґрунтах, у високогірних зонах, на стрімких гірських схилах, у селенебезпечних басейнах та на схилах лавинонебезпечних басейнів (протиерозійні ліси), які виділяються за нормативами згідно з додатком 3;
- 4) лісові ділянки (смуги лісів), які прилягають до смуг відведення залізниць і виділяються з категорії експлуатаційних лісів на 500 метрів з кожного боку. У гірських районах ширина смуг лісів у разі потреби може бути збільшена з урахуванням результатів спеціальних обстежень до розмірів, що забезпечують захист залізниць і безпеку руху;
- 5) лісові ділянки (смуги лісів), що прилягають до смуг відведення автомобільних

доріг державного значення і виділяються з категорії експлуатаційних лісів шириною 250 метрів з кожного боку дороги. Для забезпечення захисту зазначених доріг і безпеки руху у гірських районах ширина смуг лісів у разі потреби може бути збільшена з урахуванням результатів спеціальних обстежень;

6) лісові ділянки (смуги лісів) уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, які виділяються з категорії експлуатаційних лісів за нормативами згідно з додатком 4. Ширина наявних смуг лісів, що перевищує нормативи, не підлягає перегляду;

7) інші лісові ділянки (смуги лісів), які не мають зазначених у підпунктах 1-6 цього пункту ознак віднесення до категорії захисних лісів, розташовані:

- на схилах балок і річкових долин з крутизною схилів до 25° (байрачні ліси);
- серед безлісної місцевості та мають площу до 100 гектарів.

Експлуатаційні ліси

8. До категорії експлуатаційних лісів відносяться лісові ділянки, що не зайняті лісами природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення, рекреаційно-оздоровчими та захисними лісами (категорії лісів з особливим режимом лісокористування). Експлуатаційні ліси призначені для задоволення потреб національної економіки у деревині.

Умови та ознаки виділення особливо захисних лісових ділянок (ОЗЛД)

9. У межах лісових ділянок, що віднесені до однієї з категорій лісів, можуть бути виділені ОЗЛД, для яких встановлюється режим обмеженого лісокористування.

10. ОЗЛД за ознаками природоохоронного і наукового значення поділяються на такі типи:

1) Цінного видового різноманіття. Це ділянки, на яких представлені популяції (або їх частини), які містять концентрації особин видів тваринного й рослинного світу міжнародного, національного або регіонального значення, що перебувають на території сезонно або постійно (у першу чергу ендеміки, релікти, рідкісні, вразливі, зникаючі й такі, що перебувають під загрозою зникнення, види, а також види рослин і тварин, вказані в Червоній книзі України;

2) Біорізноманіття міжнародного значення. Це ділянки, на яких представлені популяції (або їх частини) видів тварин, рослин і оселища (місця проживання), вказані в ратифікованих Україною міжнародних конвенціях і угодах та їх документах, зокрема, в Бернській, Боннській, Вашингтонській (CITES) та Бухарестській конвенціях, а також у Європейському червоному списку та Червоній книзі Міжнародного союзу охорони природи;

3) Цінних рослинних угруповань, зокрема, угруповань, включених до "Зеленої книги

України” та пралісів;

4) Цінних екосистем. До них належать найважливіші території для розмноження рослин і тварин, їх міграцій, екокоридори або ділянки незвичайного поєднання екологічних або таксономічних груп рослин і тварин, рідкісні й ті, що знаходяться під загрозою зникнення, екосистеми, а також території, які включають інші цінні природні комплекси;

5) Генетичного фонду. Це ділянки, на яких наявні об’єкти цінного генетичного фонду лісових порід (генетичних резерватів, плюсових деревостанів і дерев, колекційних лісових ділянок, лісонасінних ділянок і плантацій, дослідних та випробних культур, реліктові та ендемічні види дерев тощо);

6) Наукового значення. Це унікальні або типові за породним складом, продуктивністю і генетичними властивостями лісові ділянки, які використовуються для проведення моніторингу та довготривалих наукових досліджень, тощо.

II. Умови виділення ОЗЛД природоохоронного і наукового значення:

1). ОЗЛД цінного видового біорізноманіття

До цінних видів тварин, грибів і рослин, у першу чергу, належать види, що перебувають під загрозою зникнення чи вимирають (тобто види, що належать до категорій “зникаючі”, “рідкісні” та “вразливі” згідно з законом “Про Червону книгу України” і “Положення про Червону книгу України”), ендемічні види, релікти, а також інші види, вказані в Червоній книзі України. Цінні види рослин, грибів та тварин лісового біорізноманіття визначаються в таких групах біоти, з урахуванням лісогосподарських округів України: судинні рослини, гриби-макроміцети, безхребетні, птахи, плазуни, земноводні, ссавці.

Лісовій ділянці надається статус ОЗЛД цінного видового різноманіття за наявності рослин, грибів та тварин лісового біорізноманіття і за умови, що концентрація їх особин, у т.ч. сезонна, сягає або перевищує відповідні граничні значення. Граничні значення встановлюються Державним агентством лісових ресурсів (Держлісагентством) та Мінприроди в формі кількості особин видів, видів, мінімальних розмірів території, ступенів важливості функцій лісу тощо.

До ОЗЛД цінного видового різноманіття включають ділянки як постійного перебування тварин, так і ключові ділянки їх сезонної концентрації (тобто скупчення тварин, пов’язані з міграціями, проходженням окремих фаз розвитку (наприклад, личинкового) або репродукції (місця гону, токування, парування, гніздування: концентрації птахів на шляхах їхніх міграцій, виводкові колонії кажанів, місця зимівлі ссавців, розмноження та зимівлі плазунів і амфібій, нересту риб, розмноження ратичних, міграційні коридори хижих тварин, токування видів птахів тощо).

Для надання лісовій ділянці статусу ОЗЛД на підставі наявності в ній ключових місць сезонної концентрації тварин використовують такі параметри: тип скупчення, варіанти скупчень, видимі ознаки скупчення, оцінка відносної чисельності тварин (граничного значення). Якщо концентрація сягає або перевищує граничні значення для тварин, то ділянці надається статус ОЗЛД цінного видового біорізноманіття.

Списки цінних видів рослин, грибів та тварин лісового біорізноманіття, граничні значення, параметри сезонної концентрації встановлюється Держлісагенством та Мінприроди з залученням відповідних фахівців і містяться в “Інструкції щодо виділення ОЗЛД та лісокористування в них”.

2) ОЗЛД з біорізноманіттям міжнародного значення

Лісовій ділянці надіється статус ОЗЛД з біорізноманіттям міжнародного значення, якщо на ній представлені види рослин, грибів, тварин і типи оселищ (середовищ існування), які зазначені в ратифікованих Україною міжнародних конвенціях і договорах, у Червоній книзі Міжнародного союзу охорони природи та в Європейському червоному списку у разі такої їх кількості, яка перевищує граничні значення. Метою виділення ОЗЛД з біорізноманіттям міжнародного значення є створення сприятливих умов для виконання Україною взятих на себе зобов'язань в рамках ратифікованих Україною міжнародних конвенцій і угод та їх документах щодо збереження біорізноманіття. Переліки видів рослин, грибів, тварин і оселищ, що містяться в ратифікованих Україною міжнародних угодах, та які зустрічаються на землях лісогосподарського призначення, граничні значення, при яких лісовій ділянці надається статус ОЗЛД з біорізноманіттям міжнародного значення встановлюються Держлісагенством та Мінприроди із залученням відповідних фахівців і містяться в “Інструкції щодо виділення ОЗЛД та лісокористування в них”.

3) ОЗЛД цінних рослинних угруповань

Надання статусу ОЗЛД цінних рослинних угруповань відбувається у разі наявності на лісовій ділянці (таксаційному виділі) щонайменше одного зникаючого рослинного угруповання, чи наявності щонайменше трьох рідкісних чи/та вразливих рослинних угруповань, а також частково змінених їх варіантів. Перелік зникаючих, рідкісних та вразливих рослинних угруповань (біотопів) лісових екосистем України та рекомендації щодо режимів їх збереження містяться в “Інструкції щодо виділення ОЗЛД та лісокористування в них”.

4) ОЗЛД цінних екосистем

До ОЗЛД цінних екосистем зараховують великі лісові масиви з особливим наявним рівнем видового, популяційного, біотопного, екосистемного та ландшафтного різноманіття, що мають ландшафтне значення для його збереження на глобальному, національному або регіональному рівнях. До цієї категорії ОЗЛД також зараховують ліси, що є середовищем існування субпопуляцій видів з дуже широким ареалом

(наприклад, ведмідь, лось, вовк, олень).

Умови зарахування до особливо цінних для збереження лісів, що мають ландшафтну значущість на світовому, національному або регіональному рівнях містяться в “Інструкції щодо виділення ОЗЛД та лісокористування в них”.

5) ОЗЛД генетичного фонду

Надання статусу ОЗЛД генетичного фонду відбувається у разі наявності на лісовій ділянці (таксаційному виділі) генетичних резерватів, плюсових деревостанів і дерев, колекційних лісових ділянок, лісонасінних ділянок і плантацій, дослідних та випробних культур, реліктових та ендемічних видів дерев, тощо. Межі лісових ділянок цього типу встановлюються таким чином, щоб забезпечити охорону цінних генетичних об’єктів від негативного антропогенного впливу.

6) ОЗЛД наукового значення.

До ОЗЛД наукового призначення зараховують унікальні або типові за породним складом, продуктивністю і генетичними властивостями лісові ділянки, які використовуються для проведення моніторингу та довготривалих наукових досліджень науковими установами, університетами, використовуються для проведення періодичної практики студентів, які слугували в минулому еталонами для наукового порівняння, якщо вони містять типовий локалітет (*locus classicus* – місце першого знаходження нового для науки виду рослини чи тварини) тощо.

12. Якщо лісова ділянка відповідає критеріям для двох чи декількох вказаних вище ОЗЛД, то їй надається назва ОЗЛД, яка поєднує вказані вище назви (наприклад, ОЗЛД цінного видового різноманіття та рослинних угруповань).

13. Виділення ОЗЛД природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення відбувається в два етапи наступним чином:

– Протягом першого етапу проводять попередню оцінку, яка окреслює ліси, що потенційно мають ознаки ОЗЛД, та виключає усі ті лісові території, які очевидно їх не мають. Попередню оцінку проводять шляхом аналізу наявної інформації щодо лісових ділянок.

– На другому етапі проводять повну оцінку лісових територій, що потенційно мають ОЗЛД, з метою чіткого визначення наявності цінних видів тварин і рослин, цінних екосистем, оселищ (місць проживання рослин і тварин), а також територій, які включають інші цінні природні комплекси. На підставі повної оцінки визначають межі ОЗЛД.

10. Виділення особливо захисних лісових ділянок рекреаційно-оздоровчого та захисного значення здійснюють за нормативами згідно з додатком 5. Нормативи такого

виділення уточнюються з урахуванням місцевих природних умов органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами Держлісагенства (далі – органи Держлісагенства) за погодженням з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами Мінприроди (далі – органи Мінприроди).

11. Лісові ділянки площею до 50 гектарів, що розташовані в межах лісових масивів і мають велику розосередженість, відносяться до особливо захисних лісових ділянок і виділяються відповідно до нормативів, згідно з додатком 3.

12. Лісові ділянки із щільністю радіоактивного забруднення ґрунту більш як 10 Кі/кв.км відносяться до особливо захисних лісових ділянок незалежно від їх площі та розосередженості.

Подання і розгляд клопотання щодо віднесення лісів до відповідних категорій та виділення особливо захисних лісових ділянок

13. Державні лісовпорядні організації чи *інші зацікавлені організації* готують за погодженням з власниками лісів та/або постійними лісокористувачами клопотання щодо приведення існуючого поділу лісів у відповідність з цим Порядком та надсилають його органів Держлісагенства разом з:

обґрунтуванням, підготовленим державною лісовпорядною організацією або науковою, проектно-пошуковою установою *та іншими організаціями* за участю інших зацікавлених сторін;

планом лісових ділянок, які передбачається віднести до відповідної категорії лісів; характеристикою лісових ділянок, які передбачається віднести до відповідної категорії, згідно з додатком 6;

відомостями розрахункової лісосіки, якщо зміна категорії впливає на розрахункову лісосіку, згідно з додатком 7.

14. Крім того до клопотання щодо приведення існуючого поділу лісів у відповідність з цим Порядком додаються для лісових ділянок, визначених:

підпунктом 4 пункту 6 цього Порядку – відомості щодо площі лісів зелених зон згідно з додатком 8;

підпунктом 5 пункту 6 цього Порядку – відомості щодо площі рекреаційно-оздоровчих лісів, які розташовані поза межами лісів зелених зон, згідно з додатком 9;

підпунктом 3 пункту 7 цього Порядку – відомості щодо площі протиерозійних лісів згідно з додатком 10;

підпунктами 4 і 5 пункту 7 цього Порядку – рішення відповідних органів про будівництво залізниць, автомобільних доріг державного значення;

підпунктом 6 пункту 7 цього Порядку – відомості щодо площі смуг лісів, що зростають уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, згідно з додатком 11;

підпунктом 7 пункту 7 – відомості щодо площі захисних лісів, що розташовані на схилах балок і річкових долин, серед безлісної місцевості, згідно з додатком 12.

15. Підприємства, установи, організації та особи, зацікавлені у змінах установлених категорій та виділення ОЗЛД, звертаються з відповідним клопотанням згідно з пунктами 13-14 цього Порядку.

16. Орган Держлісагенства розглядає клопотання разом з матеріалами до них, готує за погодженням з Мінприроди, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними радами відповідний висновок і надсилає його разом з клопотанням у місячний строк Держлісагенству.

17. Держлісагенство розглядає клопотання разом з матеріалами до нього та приймає за погодженням з Мінприроди у місячний строк рішення про віднесення лісів до відповідної категорії.

18. Надання категорії ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення проводять рішенням Держлісагенства на підставі рішень відповідних уповноважених органів щодо створення територій і об'єктів природно-заповідного фонду, екологічної мережі, історико-культурного призначення і в лісовпорядній документації наносяться їх межі. У разі відсутності територій та об'єктів природно-заповідного фонду, екологічної мережі, історико-культурного призначення, але наявності особливо захисних лісових ділянок, інших лісових ділянок наукового, генетичного та історико-культурного значення, надання категорії ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення провадять у порядку, визначеному в пунктах 13-15 цього Порядку.

18. У разі встановлення або зміни відповідно до законодавства основного цільового призначення лісової ділянки державні лісовпорядні організації з урахуванням такого рішення вносять до матеріалів лісовпорядкування зміни щодо поділу лісів на категорії, визначені підпунктами 1 і 2 пункту 5, підпунктами 1-3 пункту 6 та підпунктами 1 і 2 пункту 7 цього Порядку, без здійснення процедури розгляду клопотання щодо

віднесення лісів до категорій, передбачених цим Порядком.

19. Державні лісовпорядні організації та інші зацікавлені організації для виділення особливо захисної лісової ділянки готують (у разі потреби з використанням матеріалів спеціальних обстежень) за погодженням з власниками лісів та постійними лісокористувачами відповідне клопотання, що надсилається органу Держлісагенства разом з відомостями щодо площі особливо захисних лісових ділянок згідно з додатком 13, а для ОЗЛД *природоохоронного і наукового значення* разом з клопотанням подається *паспорт ОЗЛД згідно з додатком 14*.

20. Орган Держлісагенства розглядає клопотання щодо виділення особливо захисних лісових ділянок разом з матеріалами до нього та приймає за погодженням з органом Мінприроди у місячний строк відповідне рішення.

Режим лісокористування в ОЗЛД

21. *ОЗЛД мають режим обмеженого лісокористування, зокрема, в ОЗЛД за необхідності може бути повністю або частково заборонено застосування окремих видів і способів рубок.*

22. *Режим лісокористування в ОЗЛД природоохоронного і наукового значення повинен:*
– *забезпечити збереження біорізноманіття і не допускати знищення видів рослин і тварин, що включені до Червоної книги України та встановлених “Інструкцією щодо виділення ОЗЛД та лісокористування в них” видів рослин і тварин, перелічених в Міжнародних конвенціях та угодах;*

– *виконуватися у відповідності з рекомендаціями щодо режимів збереження зникаючих, рідкісних та вразливих рослинних угруповань (оселищ) лісових екосистем України, вказаних в “Інструкції щодо виділення ОЗЛД та лісокористування в них”, зокрема, шляхом сприяння їх природному відновленню, запобігання небажаним змінам та негативному антропогенному впливу;*

23. *Режим лісокористування в ОЗЛД залежить від наявності й кількості тих чи інших видів тварин і рослин, їх екологічних особливостей, природоохоронного статусу та інших факторів, тому він розробляється власником або користувачем лісу диференційовано на підставі відповідної інструкції, підготованої Держлісагенством.*

24. *Режим лісокористування в ОЗЛД (за винятком територій та об’єктів ПЗФ та екомережі) погоджується органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, органами виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, органами Мінприроди і Держлісагенства.*

25. Спеціальні вимоги щодо збереження біорізноманіття в ОЗЛД мають бути враховані під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, проведення екологічної експертизи тощо;

26. За станом ОЗЛД проводиться постійне спостереження (моніторинг) та, в разі необхідності, виконуються наукові дослідження з метою недопущення погіршення стану біорізноманіття та цінних рослинних угруповань і екосистем. Проведення спостережень забезпечують власники та лісокористувачі; координацію спостережень здійснюють органи Мінприроди.

Додаток 5 до Порядку

Чинна редакція		Пропоновані зміни	
Найменування та ознаки захисних лісових ділянок	Нормативи виділення	Найменування та ознаки захисних лісових ділянок	Нормативи виділення
16. Лісові ділянки на особливо охоронних частинах заказників	Лісові ділянки у межах особливо охоронних частин заказників, площа яких визначається згідно з положенням про заказник	16. Лісові ділянки, розташовані в межах територій і об'єктів природно-заповідного фонду та екологічної мережі	Лісові ділянки, розташовані в межах територій і об'єктів природно-заповідного фонду визначаються згідно з положенням про територію чи об'єкт природно-заповідного фонду, а розташовані в межах екологічної мережі згідно з схемою екологічної мережі чи її структурних елементів
		17. Лісові ділянки, які містять види рослин та тварин, визначені згідно пунктів 10.1), 10.2) та 10.5)	Межі лісових ділянок, які містять види рослин та тварин, визначені згідно пунктів 10.1), 10.2) та 10.5), встановлюються у межах ареалу популяцій чи місцезнаходження вказаних видів

	18. Лісові ділянки, які містять оселища, праліси, рослинні угруповання, екосистеми та території, визначені згідно пунктів 10.3), 10.4) та 10.6)	18. Межі лісових ділянок, які містять оселища, праліси, рослинні угруповання, екосистеми та території, визначені згідно пунктів 10.3), 10.4) та 10.6), встановлюються в межах місцезнаходження визначених оселищ, пралісів, рослинних угруповань, екосистем та територій
--	---	--

Додаток 14 до Порядку

*Погоджено
(Мінприроди)*

*Посада
підпис
дата*

*Затверджено
(територіальний орган
Держлісагенства)*

*Посада
підпис
дата*

(назва особливо захисної лісової ділянки)

1. Назва і місцезнаходження власників та користувачів особливо захисної лісової ділянки (ОЗЛД)

2. Адміністративне місцезнаходження ОЗЛД (область, район, найближчі населені пункти)

3. Географічне місцезнаходження (географічні координати умовного центру ОЗЛД) та назва лісництва, перелік кварталів, виділів

4. Загальна площа ОЗЛД: _____ гектарів.

5. Відмітити ознаки природоохоронного і наукового значення, що відповідають ОЗЛД, умови їх виділення та короткий опис стану ОЗЛД, зокрема:

5.1. Перелік цінних видів тварин, грибів і рослин (ендемічні види, релікти, а також види, зазначені в Червоній книзі України) та кількісний (кількість особин, площа їх поширення) і якісний опис їх стану

5.2. Перелік цінних видів рослин, грибів, тварин і типів оселищ (біотопів/середовищ існування), які зазначені в ратифікованих Україною міжнародних конвенціях і договорах, у Червоній книзі Міжнародного союзу охорони природи та в Європейському червоному списку, а також кількісний (кількість особин, площа їх поширення) і якісний опис їх стану

Перелік зникаючих та рідкісних і вразливих рослинних угруповань, а також частково змінених їх варіантів, зокрема, зазначених у Зеленій книзі України

Перелік цінних екосистем визначених в “Інструкції щодо виділення ОЗЛД та лісокористування в них” та кількісний і якісний опис їх стану

Перелік об’єктів генетичного фонду (генетичних резерватів, плюсових деревостанів і дерев, колекційних лісових ділянок, лісонасінних ділянок і плантацій, дослідних та випробних культур, реліктових та ендемічних видів дерев тощо) та кількісний і якісний опис їх стану

Перелік ділянок або об’єктів наукового значення та опис цих об’єктів та їх наукового значення

6. Способи використання земель (дати перелік видів господарської діяльності, обсяги використання природних ресурсів):

а) в межах ОЗЛД;

б) на суміжних землях.

7. Чинники (минулі, сучасні або потенційні) несприятливого для ОЗЛД впливу, включаючи зміни в природокористуванні або проекти розвитку:

а) в межах угіддя;

б) на суміжних землях у зоні впливу.

8. Режим лісокористування в ОЗЛД, включаючи запропоновані заходи щодо збереження біорізноманіття та екосистем в ОЗЛД.

9. Картосхема ОЗЛД (додати).

10. Назва та дати затвердження лісовпорядних документів щодо лісової ділянки, де розташована ОЗЛД.

11. Проведення наукових досліджень.

12. Термін дії Паспорта – 10 років, але кожного року до нього вносяться необхідні зміни у вигляді додатків.

13. Бібліографічні джерела (тільки наукові та технічні): прізвища та ініціали авторів, назва видання, видавництво, рік, том/випуск, сторінки.

Паспорт заповнений

(прізвище та місцезнаходження особи, посада, назва та місцезнаходження організації).

Підпис

Дата

Паспорт погоджений

(землевласник, землекористувач, прізвище та місцезнаходження особи, посада, назва та місцезнаходження організації)

Підпис

Дата

Печатка

ПРОПОЗИЦІЇ

щодо змін до “Методичних рекомендацій щодо режиму збереження лісових екосистем на територіях природно-заповідного фонду України різних категорій”

(Текст, який пропонується включити до документа, виділений підкресленням, текст, який пропонується вилучити з документа, ~~викреслено~~)

1. Загальні засади

Ці методичні рекомендації установлюють єдині вимоги щодо режиму збереження цінних природних комплексів, рідкісних, реліктових, ендемічних лісових екосистем, їх видового складу рослин і тварин та специфічної структури на територіях та об’єктах природно-заповідного фонду України, а також визначають основи організації природоохоронних заходів, охорони, ефективного використання та відтворення лісових ресурсів у межах природно-заповідного фонду.

Методичні рекомендації повинні враховуватись при здійсненні державного управління та контролю, а також при плануванні природоохоронних заходів, у тому числі лісогосподарських, у межах природно-заповідного фонду державними та недержавними юридичними особами, згідно своїх повноважень.

Методичними рекомендаціями враховано набутий вітчизняний і зарубіжний досвід збалансованого природокористування відповідно до вимог Законів України, інших нормативно-правових актів в галузі охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання лісових ресурсів.

Ліси є основною складовою частиною природно-заповідного фонду України.

Режими збереження лісових екосистем, їх видового складу тваринного й рослинного світу та структури, порядок їх охорони, ефективного використання та відтворення лісових ресурсів у межах природно-заповідного фонду України є диференційованими в залежності від встановлених категорій об’єктів природно-заповідного фонду, а також природно-кліматичних умов та лісорослинного районування.

Методичними рекомендаціями враховано класичний принцип лісорослинного районування в залежності від кліматичних, ґрунтових умов, поширення лісоутворюючих порід і типів лісу, оскільки воно є спорідненим з іншими встановленими класифікаціями природних умов та рослинності.

Рівнинна частина України поділяється на три лісорослинні зони:

- широколистяно-лісова з двома підзонами: Полісся та Волино-Придністров’я;
- лісостепова з двома підзонами: північна та південна;
- степова з трьома підзонами: байрачно-степова чи північно-степова, середньо-степова й південно-степова, або підзона дуже сухого Степу.

Гірська частина України включає Карпати та Крим.

Методичними рекомендаціями щодо режимів збереження лісових екосистем на територіях природно-заповідного фонду враховано лісорослинне районування

з поділом на територіальні одиниці, що відрізняються кліматичними, ґрунтовими умовами, поширенням типів лісу, лісотвірних порід тощо.

2. Режими збереження цінних природних комплексів лісових екосистем, у тому числі рідкісних рослинних угруповань, у межах різних категорій об'єктів природно-заповідного фонду України

2.1. Режими збереження цінних природних комплексів лісових екосистем, у тому числі рідкісних рослинних угруповань у межах різних категорій об'єктів природно-заповідного фонду України, інтенсивність лісогосподарських та інших заходів регулюються відповідними законами та нормативно-правовими актами, розробленими на їх підставі.

2.2. Виключено господарську діяльність у межах природних заповідників, заповідних зон біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, а також заповідних урочищ. Відповідно до вимог природоохоронного законодавства, на цих територіях встановлено перепускний режим відвідування, заборонено перебування сторонніх осіб; дозволяється лише виконання відновлюваних робіт на землях з порушеними корінними природними комплексами, а також здійснення заходів щодо запобігання змінам природних комплексів унаслідок антропогенного впливу – відновлення гідрологічного режиму, збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають тощо.

На інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України встановлено певні обмеження лісогосподарських та інших заходів за умови, що їх проведення не призведе до негативних чи незворотних змін стану ділянок лісових екосистем, їх видового складу рослин і тварин та структури угруповань; заборонено будь-яку діяльність, яка призводить або може призвести, за висновками державної екологічної експертизи, до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження цінності цих територій.

Основні вимоги порядку проведення природоохоронних заходів щодо збереження та відновлення цінних лісових екосистем природно-заповідного фонду, їх диференційованість в залежності від віднесення до певних категорій об'єктів природно-заповідного фонду України, наведені в Додатку 1 “Режим та природоохоронні заходи щодо збереження і відновлення цінних природних комплексів лісових екосистем залежно від категорій об'єктів природно-заповідного фонду України”.

2.3. Одним із головних завдань, що покладені на установи природно-заповідного фонду та користувачів природно-заповідного фонду є збереження та відновлення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні, що занесені до “Зеленої книги України”, а також типового та цінного біорізноманіття.

Перелік найцінніших лісових асоціацій, режими і природоохоронні заходи щодо

їх збереження, відновлення та ефективного використання лісових ресурсів на цих територіях в розрізі окремих категорій об'єктів природно-заповідного фонду України наведено в Додатку 2 “Перелік зникаючих, рідкісних та вразливих рослинних угруповань (оселищ) лісових екосистем України та рекомендації щодо режимів їх збереження” Рекомендації щодо режимів збереження рідкісних угруповань лісових екосистем природно-заповідного фонду України”.

2.4. Дуже важливою характеристикою лісових екосистем є видове різноманіття тварин, рослин та грибів. У лісових екосистемах поряд із типовими, широко розповсюдженими видами рослин і тварин, представлене цінне біорізноманіття, тобто види регіонального, національного чи світового природоохоронного значення. Такими є види, що належать до категорій “зникаючі”, “рідкісні” та “вразливі” згідно до Закону “Про Червону книгу України” й “Положення про Червону книгу України”, ендемічні, реліктові види, а також інші види, що мають наукову та екологічну цінність, які занесені до “Червоної книги України” (2009) та переліків міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною.

Лісові екосистеми, що відзначаються наявністю видів рослин, грибів, тварин і оселищ, що занесені до ратифікованих Україною міжнародних конвенцій та угод (зокрема, Бернської, Боннської, Вашингтонської (CITES) тощо), а також видів, указаних у Червоній книзі Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) та в Європейському червоному списку, характеризуються як екосистеми міжнародного значення.

2.5. З метою якнайповнішого забезпечення охорони біорізноманіття на лісових територіях об'єктів природно-заповідного фонду України в Додатках 3-7 вказані цінні види рослин, грибів і тварин та їх природоохоронний статус за лісогосподарськими округами України. Додатки містять такі переліки:

Рідкісних, вразливих, зникаючих та ендемічних видів рослин лісових територій України (Додаток 3);

Рідкісних, вразливих і зникаючих видів грибів-макроміцетів лісових територій України (Додаток 4);

Список рідкісних, вразливих, зникаючих та ендемічних видів безхребетних лісових територій України (види, які відносно легко ідентифікуються) (Додаток 5);

Рідкісних, вразливих і зникаючих видів птахів лісових територій України (Додаток 6);

Рідкісних, вразливих, зникаючих та ендемічних видів амфібій, плазунів і ссавців лісових територій України (Додаток 7).

2.6. Охорона цінного видового різноманіття здійснюється на підставі чинного законодавства, зокрема законів “Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, “Про Червону книгу України”, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України.

2.7. Власники чи користувачі лісів, у разі наявності адміністрації – адміністрація об’єктів ПЗФ мають провести їх інвентаризацію на підставі матеріалів базового та безперервного лісовпорядкування, наукових досліджень, моніторингових спостережень, комплексних ревізій та інших заходів з метою визначення цінних природних комплексів лісових екосистем, вказаних у Додатку 2, а також цінного біорізноманіття, вказаного в додатках 3-7. На підставі Рекомендацій щодо режимів збереження рідкісних угруповань лісових екосистем природно-заповідного фонду України (Додаток 2), рекомендованих заходів для охорони птахів і лісових безхребетних, вказаних відповідно в додатках 8 і 9 та інших наукових рекомендації, розробити режими і заходи збереження цінних лісових екосистем та цінного лісового біорізноманіття.

2.8. Деталізація режимів, зонування територій та об’єктів ПЗФ, доцільність, обсяги, черговість та повторюваність природоохоронних, у тому числі лісогосподарських заходів, встановлюється для:

біосферних і природних заповідників, національних природних і регіональних ландшафтних парків у Проекті організації територій та охорони природних комплексів природних заповідників і біосферних заповідників, Проекті організації територій, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об’єктів національних природних парків і регіональних ландшафтних парків, матеріалах базового та безперервного лісовпорядкування та інших матеріалах, відповідно до чинного законодавства;

казаників, заповідних урочищ, пам’яток природи в матеріалах базового та безперервного лісовпорядкування та іншій документації, відповідно до чинного законодавства.

Проведення природоохоронних та інших заходів у межах природно-заповідного фонду здійснюється за погодженням або з дозволу органів Мінприроди.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Георгій Володимирович Бондарук
Олександр Олександрович Кагало
Леонід Данилович Проценко
Андрій Михайлович Артов
Богдан Григорович Проць**

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ
БІОРІЗНОМАНІТТЯ В ЛІСОВОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ:
АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Технічна й літературна редакція: О.О. Кагало
Комп'ютерний набір здійснений авторами
Комп'ютерна верстка: Н.М. Сичак
Оригінал-макет виготовлений науково-видавничою групою
Інституту екології Карпат НАН України
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4

Підписано до друку 28.09.2013. Формат 70х100/16
Папір офсетний. Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 15,9
Обл.-вид. арк. 13,6. Тираж 300 прим. Зам. № 981213

Надруковано ТзОВ “Простір – М”
79000, м. Львів, вул. Чайковського, 27